

Jagen om te doden

Een zoektocht naar de achtergrond van Hans Gomperts' karaktermoord op Menno ter Braak

© Siegfried Woldhek 2000

Cursus:	Eindwerkstuk Moderne Nederlandse Letterkunde (200400976) Bacheloropleiding Nederlandse taal en cultuur. Universiteit Utrecht
Naam:	J.M. Kap
Studentnummer:	0458066
Begeleider:	Dr. J.H.M. Anten

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1 Biografieën	4
1.1. Over Menno ter Braak	4
1.2. Over Hans Gomperts.....	5
2 Een kern van waarheid – Hans Gomperts	7
2.1 Inhoud	7
2.2 Receptiegeschiedenis	12
2.2.1 Positieve reacties (contra Ter Braak).....	13
2.2.2 Negatieve reacties (pro Ter Braak).....	16
2.3 Besluit	22
3 Verhouding Ter Braak - Gomperts	24
3.1 Briefwisseling Ter Braak - Gomperts	24
3.2 Ter Braak over Gomperts.....	29
3.3 Gomperts over Ter Braak.....	31
3.3.1 <i>Jagen om te leven</i>	31
3.3.2 <i>Schok der herkenning</i>	34
3.3.3 <i>Van verlies en dood</i>	36
4 Conclusie	38
Bibliografie	40
Bijlage	43

Bijlage 1: briefwisseling Menno ter Braak en Hans Gomperts

Inleiding

Als in 2000 Hans Gomperts' nagelaten studie *Een kern van waarheid* wordt uitgegeven, roept dit vele, soms heftige reacties op. Gomperts beschuldigt zijn leermeester Menno ter Braak in deze studie namelijk postuum van 'intellectueel antisemitisme'. Hij schaaft Ter Braak in de categorie van gespleten of dubbele personen¹: hij stond dan weliswaar bekend als overtuigd tegenstander van het nationaalsocialisme, maar zorgvuldige lezing van zijn werk toont volgens Gomperts aan dat Ter Braak even hartgrondig antisemiet was. Gomperts baseert zich hierbij onder andere op de uitspraak van Ter Braak in *Het Vaderland* dat 'in het vulgaire ongelijk der antisemieten (zoals in alle vulgaire misverstanden) een kern van waarheid [schuilt].'² De studie bestaat uit twee niet verbonden delen. Het eerste deel bevat een algemene, psychologische en filosofische inleiding over het antisemitisme bij kunstenaars en geleerden; het tweede deel is gewijd aan het vermeende antisemitisme bij Ter Braak. Het is met name dit laatste deel dat voor beroering zorgt.

In deze scriptie staat *Een kern van waarheid* centraal. Ik bespreek dit werk en doe verslag van de receptie ervan. De verschillende recensies weerspiegelen alle dat er aan het gedachtegoed en de persoon van Menno ter Braak anno 2000 nog een levendige herinnering bestaat. Sommige recensenten blijken gevoelig voor de argumentatie in Gomperts' betoog en stellen hun beeld van Ter Braak bij; andere leggen, verbaasd, verontwaardigd, de lacunes in Gomperts' betoog bloot. Hierna bespreek ik een aantal drogredenen in Gomperts' betoog en ga ik op zoek naar de achtergrond van deze persoonlijke aanval. Ik heb hiertoe via Krijn ter Braak de beschikking gekregen over de nog ongepubliceerde briefwisseling tussen Ter Braak en Gomperts. Tevens doe ik verslag van hetgeen beide mannen over elkaar geschreven hebben: Ter Braak in *Het Vaderland* en aan zijn vriend Du Perron; Gomperts in verschillende essays en in zijn dichtbundel *Van verlies en dood*. Ten slotte geef ik mijn visie op de door Gomperts gedane aantijgingen aan het adres van Ter Braak en probeer ik de achtergrond van deze karaktermoord te belichten.

---

¹ Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000. p. 106.

² Ibidem.

1. Biografieën

1.1. Over Menno ter Braak

Ter Braak behoort zonder meer tot ‘de erflaters van de Nederlandse beschaving uit de eerste helft van de twintigste eeuw’.³ Zo heeft hij een niet-geringe invloed uitgeoefend op de Nederlandse literatuur als redacteur van het literaire tijdschrift *Forum*, dat hij samen met zijn vriend E. du Perron in 1931 oprichtte.⁴ Neerlandici uit de kring rond *Forum*, onder wie Gomperts, worden later benoemd aan de Nederlandse universiteiten en oefenen zo invloed uit op de canonvorming van na de oorlog.⁵ Ter Braak ontleent zijn reputatie van gerespecteerd en tevens gevreesd criticus aan de kronieken die hij vanaf 1933 schreef voor het Haagse dagblad *Het Vaderland*. De discussie over zijn poëzieopvatting, waarin hij de voorkeur gaf aan de ‘vent’ boven de ‘vorm’, is vandaag de dag nog steeds actueel. Wat proza betreft, streed Ter Braak met gelijkgestemden (Du Perron, Van Doesburg en Van Wessem), tegen de erfenis van Tachtig: de lijvige realistisch-psychologische romans. Zij bestempelden dit genre als ‘huiskamerrealisme’.⁶ Zij wilden proza ontdoen van alle bijzaken. Sommigen schoten hierbij in de ogen van Ter Braak c.s. te ver door. Dit proza wordt tot de Nieuwe Zakelijkheid gerekend.⁷ Ook de ‘damesromans’, gematigd-realistische literatuur die voornamelijk door Nederlandse schrijfsters werd voortgebracht, moesten eraan geloven. De eisen die Ter Braak aan het proza stelde, verwoordde hij in het essay ‘Het Schrijverspallet’.⁸ Ter Braak schreef onder andere de volgende essays: *Het carnaval der burgers* (1930), *Afscheid van domineesland* (1931), *Demasqué der schoonheid* (1932), *Politicus zonder partij* (1934) en *Van oude en nieuwe christenen* (1937). Hij schreef ook twee romans, *Hampton Court* (1931) en *Dr. Dumay verliest...* (1933).

Het is geschiedenis dat Ter Braak op 14 mei 1940 na de capitulatie voor de binnengevallen Duitse troepen, een einde aan zijn leven maakte. Velen zien deze zelfgekozen dood als de uiterste consequentie van zijn antinazistische gedachtegoed. Ter Braak was in

---

³ Hanssen, L., *Leven in geleende tijd. Over Menno ter Braak*. Eibergen 1992, p. 5.

⁴ Anbeek, T., *Geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*. Amsterdam / Antwerpen 1999. (Vijfde, herziene druk), p. 148.

⁵ Anbeek, T., ‘Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog.’ In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676-681. Groningen 1993.

⁶ Anten, H., *Van realisme naar zakelijkheid. Prozaopvattingen tussen 1916 en 1932*. Utrecht 1982, p. 9.

⁷ Anbeek, T., *Geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*. Amsterdam / Antwerpen 1999. (Vijfde, herziene druk), p. 160.

⁸ Braak, M. ter, ‘Het schrijverspallet’. In: *Verzameld werk*, deel 3, p. 400-418, geraadpleegd via de DBNL op 10 januari 2010.

1936 een van de medeoprichters van het *Comité van waakzaamheid van Anti-nationaal-socialistische Intellectuelen*, in het leven geroepen tegen het opkomend fascisme en nationaalsocialisme.⁹ Dit comité publiceerde in 1937 Ter Braaks brochure *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer*.¹⁰ Ter Braak legt hierin de voedingsbodem bloot van het nationaalsocialisme: de rancune die zich uit in jodenhaat. Bij leven stond Ter Braak al bekend als een integer man, iets wat na zijn zelfgekozen dood nog is toegenomen: hij groeide uit tot nationaal symbool van het verzet tegen nazisme en racisme.

1.2. Over Hans Gomperts

Dichter, criticus, essayist en hoogleraar Gomperts was een groot bewonderaar van Menno ter Braak. Als student nam hij het in zijn eerste essay in *Propria Cures* voor Ter Braak op met *Menno ter Braak en Uzzeltje*, een reactie op de kritiek op Ter Braaks *Van oude en nieuwe christenen*.¹¹ Ter Braak was onder de indruk van het stuk en stelde Gomperts hiervan per brief op de hoogte.¹² Een briefwisseling en een ontmoeting volgden. De leerling had zijn leermeester gevonden en andersom.¹³ Gomperts verdedigde Ter Braak, ook in *Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)*¹⁴ en Ter Braak deed zijn uiterste best het werk van Gomperts de hemel in te prijzen. Zo was hij uiterst lovend over Gomperts' gedichten die hij later zou uitgeven onder de titel *Dingtaal*.

Aan het begin van de oorlog moest Gomperts uitwijken naar Londen, omdat hij als jood gevaar liep. Na de oorlog is hij medeoprichter en redacteur van het literaire tijdschrift *Libertinage*. Van 1948 tot 1953 droeg hij hierin de personalistische literatuuropvatting uit van het door Ter Braak, Du Perron en Roelants opgerichte *Forum*: niet de 'vorm' van het literaire werk was belangrijk, maar de 'vent', de persoonlijkheid van de auteur achter het werk.¹⁵ Verder was Gomperts als toneelcriticus werkzaam bij *Het Parool* (1952-1965) en maakte hij samen met Hans Keller het televisieprogramma 'Literaire ontmoetingen', dat Gomperts ook

---

⁹ Akker, W.J. van den, 'Oprichting van het Comité van waakzaamheid'. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676. Groningen 1993.

¹⁰ Braak, M. ter, *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer*. In: *Verzameld werk*, deel 3, p. 571-594.

¹¹ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 341.

¹² Brief van Ter Braak aan Gomperts d.d. 20 augustus 1937.

¹³ Brief van Gomperts aan Ter Braak d.d. 22 augustus 1937.

¹⁴ Gomperts, H., 'Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)'. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

¹⁵ Bork, G.J. van, *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject)*.

Via http://dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0384.php, geraadpleegd op 22 mei 2010.

presenteerde. In 1965 wordt hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar en in 1970 tot gewoon hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde in Leiden. Hij was een van de opvolgers van Albert Verwey en geheel volgens Leidse traditie was ook Gomperts geen vakgeleerde, maar een man uit de literaire praktijk.¹⁶ In zijn inaugurele rede, getiteld *De twee wegen van de kritiek*, zet hij ondubbelzinnig de toon: hij is nog steeds de personalistische literaturopvatting toegedaan, omdat deze ‘sociale, historische, psychologische en morele aspecten in haar beschouwing betrok, allemaal aspecten waarvan de ergocentrische benadering met zijn exclusieve belangstelling voor de formele aspecten van de literaire tekst zich distantieerde.’¹⁷ Hiermee richt hij zich tegen het onpersoonlijk formalisme en structuralisme dat werd uitgedragen door het tijdschrift *Merlyn*.¹⁸ De oude ‘Vorm-of-vent’-discussie komt weer tot leven. *Merlyn* introduceert het begrip *close reading*, ‘het grondig lezen, woord voor woord, uitgaande van “de opvatting dat ieder onderdeel van een tekst een plaats inneemt in een zinvol samenhangende structuur”’.¹⁹ Dat nota bene Gomperts zich nog eens zou gaan ‘bezondigen’ aan *close reading*, was op dat moment onvoorstelbaar. Toch is dit wel degelijk de manier waarop hij alle werken van Ter Braak na zijn pensionering is gaan lezen, minutieus op zoek naar de kleinste tekens van antisemitisme bij Ter Braak. Het product van deze *close reading* door Gomperts is *Een kern van waarheid* geworden.

---

¹⁶ ‘Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 2002’. Via http://dbnl.org/tekst/_jaa004200201_01/_jaa004200201_01_0008.php, geraadpleegd op 22 mei 2010.

¹⁷ Mertens, A., ‘Het eerste nummer van *Merlyn* verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschuwing.’ In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 757. Groningen 1993.

¹⁸ Anbeek, T., ‘Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog’. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 703. Groningen 1993.

¹⁹ Mertens, A., ‘Het eerste nummer van *Merlyn* verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschuwing.’ In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 761. Groningen 1993.

2. *Een kern van waarheid* – Hans Gomperts

2.1. Inhoud

Een kern van waarheid bestaat uit twee, niet verbonden delen. ‘Gespletenheid’ is het centrale thema van het werk. Gomperts’ opdracht is het opgraven van de psychologische wortels van het antisemitisme.²⁰ In het eerste deel plaatst Gomperts het antisemitisme in een psychologisch, filosofisch en historisch kader. Hij gaat op zoek naar de oorsprong van gespletenheid, helemaal terug tot aan het begin van de westerse beschaving. Zo doet zich in de *Ilias* volgens Gomperts het verschijnsel voor dat wat als verwerpelijk wordt opgeschreven, toch niet wordt afgekeurd en zelfs bezingbaar wordt gevonden: ‘Het is alsof twee onverenigbare normsystemen verenigd zijn. En dat *is* ook zo, als men die dubbelzinnigheid van de moraal, de toen en nu geldende moraal, als consequentie ziet van de menselijke gespletenheid.’²¹ Ook stelt hij: ‘De god van het scheppingsverhaal was een onzekere, een “gespletene”. Genadig aan de ene kant, afgunstig aan de andere’. Gomperts impliceert dat gespletenheid gewoon hoort bij onze beschaving: ‘Men kan beweren dat alle mensen Jekyll en Hyde in zich hebben. Zij houden er immers zowel goede als slechte eigenschappen op na.’ Ook de verlichtingsfilosoof Voltaire werd gekenmerkt door gespletenheid, aldus Gomperts. Hij was weliswaar voorvechter van verdraagzaamheid en strijder tegen onrecht, waarvoor hij nog steeds wordt geëerd, maar ook kampioen van het antisemitisme, waar men niet te veel over praat.²² In zijn *Dictionnaire Philosophique* schrijft Voltaire bijvoorbeeld dat de joden ‘de grootste schurken die ooit het gezicht van onze planeet hebben bezoedeld’, schadelijk en gevaarlijk zijn.²³ Gomperts laat het niet bij Voltaire alleen; ook Erasmus, Marx, T.S. Eliot, André Gide, Ter Braak en Du Perron hielden er een Jekyll op na die idealen verkondigt. Zij zijn ‘makers van mooie werken, maar ook verslaafde vertellers van het haatverhaal. Soms kort, soms lang, soms luid, soms fluisterend, maar zij lieten Hyde op de achtergrond altijd aan het woord.’²⁴ Hier verwijst Gomperts bijna terloops naar het belangrijkste deel van het werk, dat gewijd is aan het vermeende antisemitisme bij Ter Braak. Gomperts besteedt ook uitgebreid aandacht aan de gespletenheid van de man door wie Ter Braak zich heeft laten inspireren, de filosoof Friedrich Nietzsche. Diens filosofie over de *Ueberschensch* houdt in ‘dat

---

²⁰ Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000, p. 22-23.

²¹ Ibidem, p. 15.

²² Ibidem, p. 42.

²³ Ibidem, p. 42.

²⁴ Ibidem, p. 47.

zijn eenzame, voorname “ik” meester moet worden over zijn zwakke, humane neigingen. Afstand tot de lageren in de samenleving maakt ook de afstand mogelijk tot het lagere in de mens zelf. [...] Men moet het gepeupel eronder houden – het gepeupel dat belang heeft bij voorschriften als “heb uw naaste lief” – en ook het gepeupel in zichzelf, het medelijden, de “kuddegeest”. Men moet het wegsturen, op een “pathetische afstand” brengen, om ruimte te geven aan dat deel van het “ik” dat aan het begin staat van de verhoging van de menselijke soort, aan de creatie van de “Ueberschensch”.²⁵ In *Jenseits von Gut und Böse* stelt Nietzsche de tegenstelling tussen mannelijke en vrouwelijke volken aan de orde. Gomperts verbindt aan deze gewoonte om volken en rassen seksueel te classificeren de conclusie dat Nietzsches belang bij zelfverheffing een seksuele component had, die geheel of ten dele voortkwam uit seksuele onzekerheid. Hij schrijft verder:

Wat ik meen dat de gevoelsbasis van zijn filosofie is, zijn fobie voor onreinheid, zijn aanrakingsangst, zijn vrouwenverachting, wijst ook in die richting. Ik teken hierbij aan, dat ik bij mijn veronderstelling over de samenhang van Nietzsche’s voelen en denken er niet van uitga, dat hij in dat opzicht een uitzondering is. Ik meen dat men gewoonlijk, als men de ondergrond van het racisme omspit, op seksuele onzekerheid stuit. Al hoeft die onzekerheid – zeg ik er maar voor alle zekerheid bij – helemaal niet tot racisme te leiden.²⁶

Hier neemt Gomperts vast een voorschot op wat in het tweede deel als voedingsbodem van Ter Braaks antisemitisme tevoorschijn wordt gehaald: seksuele onzekerheid en onderdrukte homoseksuele gevoelens.

In de toelichting en verantwoording van *Een kern van waarheid* schrijven de bezorgers Eep Francken en Herman Verhaar dat de jonge Gomperts nog geen twee jaar na de eerste kennismaking met Ter Braak al voorzichtig een kritische kanttekening plaatste bij de toon waarop Ter Braak over joden schreef.²⁷ Toen hij gezien had wat de Tweede Wereldoorlog had aangericht, ging hij zich verdiepen in de haat en de discriminatie die aan de Jodenvervolging ten grondslag hadden gelegen. Met name de vermomming en de verdoezeling ervan interesseerden hem. Ook zijn leermeesters en vrienden Ter Braak en Du Perron zouden, verhuld in hun werken, openlijker in hun briefwisseling, ‘verbazingwekkende antisemitische

---

²⁵ Ibidem, p. 59.

²⁶ Ibidem, p. 75.

²⁷ Ibidem, p. 221.

opmerkingen maken'.²⁸ Vooral het antisemitisme bij Ter Braak zat Gomperts dwars, aldus de bezorgers. Dat zette hem ertoe aan onderzoek te verrichten naar de achtergronden van het intellectuele antisemitisme en dan met name dat bij Ter Baak. Dit zou Gomperts tot aan zijn dood bezighouden: hij zou deze opdracht nimmer voltooien. Volgens de bezorgers zou Gomperts beslist nog wijzigingen hebben aangebracht voordat hij de tekst ter publicatie zou hebben aangeboden en zou hij de delen nog beter op elkaar hebben afgestemd. Toen het er nog naar uitzag dat Gomperts' boek alleen leek te zullen bestaan uit wat nu het tweede deel is geworden, – het deel over Ter Braak – heeft Gomperts een inleiding hierbij geschreven. Deze inleiding hebben de bezorgers nu opgenomen als 'inleiding en epiloog'.²⁹ Gomperts zet hierin zijn drijfveren uiteen. Hij stelt dat er waarheden zijn die men liever niet ziet. Men tracht deze te negeren door vast te houden aan illusies, die niets anders blijken te zijn dan 'onze eigen dikke vellen. Slangenvellen. Het komt voor dat we zo plotseling verliezen en dat we verbaasd naar de verschrompelde rommel kijken die aan onze voeten ligt. Mij is zoiets overkomen. Wat hier volgt, gaat daarover.'³⁰ Hij vervolgt dat Ter Braak en Du Perron het nationaalsocialisme vanaf de opkomst in Duitsland in 1933 tot aan hun dood in 1940 hebben bestreden, maar dat zij tegelijkertijd niet vrij waren van antisemitisme. 'Dit is de eerste helft van de onaangename waarheid die ik lange tijd niet heb gezien, niet heb willen zien'.³¹ Hij heeft de beschikbare teksten lange tijd niet goed gelezen, hij heeft 'struisvogelig' gelezen. Uitgangspunt bij het tweede deel over Ter Braak is Gomperts' overtuiging 'dat Jodenhaat een verschijnsel is dat mensen niet willen zien of slechts zeer ten dele. Het hindert *iedereen*, zowel de antisemieten als de joden als degenen die het een zijn noch het ander. Wat hier volgt gaat dus over die drie groepen, over hun blindheid, en is ook voor alle drie bestemd.'³²

Nadat Gomperts Ter Braak (in het tweede deel) als antisemiet heeft afgeschilderd, schrijft hij in dezelfde 'inleiding en epiloog':

Respect, bewondering, vriendschap – ik stelde dat ook met enige verbazing vast – konden voor mij na mijn "ontdekking" intact blijven. [...] Ook bij nader inzien blijven die vriendschappelijke gevoelens bestaan, maar ik moet toch vaststellen dat er voor mij iets

---

²⁸ Ibidem, p. 222.

²⁹ Ibidem, p. 224.

³⁰ Ibidem, p. 226.

³¹ Ibidem, p. 227.

³² Ibidem, p. 230.

essentieels veranderd is, dat er een voorbehoud is gekomen dat ook mijn mening over hun kwaliteiten is gaan aantasten'.³³

Dit blijkt toch zwak uitgedrukt als men de inhoud van het tweede deel heeft gelezen. Over de vriendschap wordt hierin met geen woord gerept. Is hij die vergeten? Is hier Mr Hyde aan het woord? Het lijkt erop. Gomperts baseert zijn beschuldiging van antisemitisme aan het adres van Ter Braak hoofdzakelijk op die ene zin uit *Het Vaderland* over de kern van waarheid in het vulgaire ongelijk der antisemieten. In zijn gehele betoog lijkt Gomperts erop uit te zijn Ter Braak op woorden te vangen en vooral, hem woorden in de mond te leggen, waarbij de vermeende gespletenheid als een rode draad door het betoog geweven is: 'Maar de ene Ter Braak is de andere niet'.³⁴ Ik heb geconstateerd dat Gomperts in zijn redeneringen veelvuldig gebruikmaakt van drogredenen. Zo baseert hij het vermoeden van gespletenheid onder andere op de paradoxale stijl van Ter Braak, die hem volgens Gomperts in staat stelt met 'onverzoende tegenstrijdigheden te leven'³⁵ (willekeurige correlatie). Gomperts heeft zelfs een 'willekeurige greep' gedaan in het *Verzameld werk* om paradoxen te noteren en concludeert dat 'het gebruik ervan een maniakale indruk maakt'³⁶ (ad hominem). Een bijdrage van Ter Braak aan de bundel *Antisemitisme en jodendom*³⁷, waarin Ter Braak de vraag stelt of de joden de literatuur in het algemeen bevoordeeld dan wel benadeeld hebben, gebruikt Gomperts om Ter Braak als racist te karakteriseren. Ter Braak presenteert hierin drie joodse schrijvers Kafka, Benda en Sjestow, bij wijze van uitzondering op de regel dat joodse schrijvers 'literaten' zijn in plaats van schrijvers. In zijn jonge jaren had hij Ter Braak hierover al eens voorzichtig bevroegd,³⁸ maar die voorzichtigheid is nu ver te zoeken: Gomperts redeneert dat Ter Braak van mening is dat 'de mogelijkheden en gevaren der joodse assimilatie voor de cultuur van Europa niet van elkaar te scheiden zijn, evenmin als de schrijver en de literaat'³⁹ (valse vergelijking). Gomperts herhaalt deze beschuldiging aan het adres van Ter Braak naar aanleiding van een vertoog van Ter Braak over 'vrijheid, gelijkheid, broederschap' in *Het Vaderland*. Gomperts concludeert dat Ter Braaks ergernis omtrent deze leus mede voortkomt uit een 'diepgeworteld racisme'⁴⁰ (ad hominem). Gomperts trekt in het

---

³³ Ibidem, p. 228.

³⁴ Ibidem, p. 124 en p. 128.

³⁵ Ibidem, p. 141.

³⁶ Ibidem, p. 160-161.

³⁷ Braak, M. ter, 'De Joodsche geest en de litteratuur'. In: *Anti-semitisme en Jodendom. Een bundel studies over een actueel vraagstuk*. Red. H.J. Pos. Arnhem 1939.

³⁸ Brief d.d. 2 juni 1939 van Gomperts aan Ter Braak.

³⁹ Ibidem, p. 51-53.

⁴⁰ Ibidem, p. 170-174.

gehele tweede deel op felle wijze van leer tegen Ter Braak, waarbij hij zich eigenlijk alleen concreet baseert op Ter Braaks bijdrage aan *Antisemitisme en jodendom*. In zijn kruistocht tegen Ter Braak deinst hij er zelfs in een persoonlijke aanval niet voor terug Ter Braaks vermeende antisemitisme in relatie tot een vermoedelijke homoseksuele geaardheid te brengen. Zijn ‘argumentatie’ laat hij gepaard gaan met termen als ‘waarschijnlijk’, ‘geloof ik’, ‘neem ik aan.’⁴¹ Hij generaliseert zonder pardon wanneer hij oppert dat latente homoseksuelen die niet aan hun gevoelens toegeven, zich gemakkelijk aan antisemitisme overgeven⁴² (willekeurige correlatie, ad hominem). Het is opvallend dat Gomperts volledig voorbij gaat aan geschriften en daden waarin Ter Braak zich manifesteert als een overtuigd tegenstander van het antisemitisch gedachtegoed. Het negeren hiervan zegt iets over de verhouding Gomperts/Ter Braak: niks vriendschap, niks bewondering, Ter Braak moet aan de schandpaal. Hoe is het anders te verklaren dat Gomperts volledig onbesproken laat dat Ter Braak in 1936 een van de medeoprichters was van het *Comité van waakzaamheid*, in het leven geroepen tegen het opkomend fascisme en nationaalsocialisme?⁴³ Dit comité publiceerde in 1937 Ter Braaks brochure *Het nationaalsocialisme als rancuneleer*.⁴⁴ Ter Braak legt hierin de voedingsbodem bloot van het nationaalsocialisme, de rancune die zich uit in Jodenhaat. Hij beticht de N.S.B., ‘onze nationale afdeling van de grote Europese ressentiments-internationale’ ervan zich schuldig te maken aan “oppositie uit principe”; ‘het haten om het haten’⁴⁵. Ter Braak stelt tevens dat in *Mein Kampf* geen enkel ander argument doorklinkt dan ‘het door de geëmancipeerde rancune gedichteerde’.⁴⁶ Hij neemt hier duidelijk stelling tegen het nationaalsocialisme. Dat doet Ter Braak eveneens wanneer hij tot twee maal toe reageert op een artikel van A.F. Zwaardemaker in *De Gids* (maart 1939), getiteld ‘Het joodsche probleem als internationaal probleem’.⁴⁷ Ter Braak was verontwaardigd en reageerde onder meer door het schrijven van het artikel ‘Antisemitisme in rok’,⁴⁸ waarin hij waarschuwt voor verkapt antisemitisme dat zich voordoet als objectieve beschouwingwijze.

---

⁴¹ Ibidem, p. 206-207.

⁴² Ibidem, p. 207.

⁴³ Akker, W.J. van den, ‘Oprichting van het Comité van waakzaamheid’. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676. Groningen 1993.

⁴⁴ Braak, M. ter, *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer*. In: *Verzameld werk*, deel 3, p. 571-594.

⁴⁵ Ibidem, p. 584.

⁴⁶ Ibidem, p. 585.

⁴⁷ Zwaardemaker, A.F., ‘Het joodsche probleem als internationaal probleem’. In: *De gids* 103 (1939), p. 105-230.

⁴⁸ Braak, M. ter, ‘Antisemitisme in rok’. (1939). In: Eep Francken (red.), *De draagbare Ter Braak*. Amsterdam 1992, p. 247-252.

Conclusie is dat Gomperts volledig voorbijgaat aan geschriften en acties die Ter Braaks afkeer van het nationaalsocialisme bewijzen. Dat er een discrepantie bestaat tussen Ter Braaks publieke en privé-uitspraken over joden, behoeft mijns inziens geen aanleiding te zijn Ter Braak als antisemiet te karakteriseren. Het was niet ongebruikelijk dat intellectuelen, onder wie Du Perron, Marsman, Vestdijk en Bordewijk, zich tijdens het interbellum af en toe kritisch uitlieten over joden, maar tegelijk de nazistische jodenvervolging afkeurden. Gomperts gaat tevens voorbij aan het feit dat veel van Ter Braaks uitspraken op het conto van de tijdsgeest kunnen worden geschreven; hij wilde maar wat graag afrekenen met zijn oude leermeester. Dringt zich de vraag op waarom hij dat wilde. Alvorens op zoek te gaan naar het antwoord op deze vraag, onder andere door het grondig lezen van hetgeen beiden aan en over elkaar hebben geschreven, sta ik eerst stil bij de receptie van *Een kern van waarheid* in het jaar 2000. Een aantal recensenten heeft zich eveneens gebogen over bovengenoemde vraag.

2.2. Receptiegeschiedenis

Ik doe in deze paragraaf verslag van de receptie van Gomperts' *Een kern van waarheid*. De verschillende besprekingen weerspiegelen alle dat er aan het gedachtegoed en de persoon van Menno ter Braak anno 2000 nog een levendige herinnering bestaat. Allereerst bespreek ik de positieve reacties, dat wil zeggen de reacties waarin waarde wordt gehecht aan Gomperts' bevindingen. Vervolgens bespreek ik de negatieve reacties, zijnde de reacties waarin pogingen worden ondernomen Gomperts' argumenten te weerleggen ter verdediging van Ter Braak. Van de veertien bestudeerde recensies zijn er negen in min of meerdere mate positief en vijf negatief. Opvallend is dat er in alle vijf provinciale dagbladen⁴⁹ positief gerecenseerd wordt, terwijl de landelijke dag- en weekbladen het in meerderheid voor Ter Braak opnemen. Daarbij moet worden opgemerkt dat er in *De Groene Amsterdammer* een uitgesproken positieve en een beduidend minder positieve recensie zijn opgenomen en dat er in *NRC Handelsblad* zowel een positieve als negatieve recensie is verschenen. Naar aanleiding van de negatieve recensie zijn er bovendien twee ingezonden stukken geplaatst. Vier jaar na publicatie van *Een kern van waarheid* verschijnt er een essay van R. Marres in *Kritische*

---

⁴⁹ Twee redacteurs (Hakkert en Jonkers) schreven vrijwel identieke recensies voor twee provinciale kranten.

beschouwingen over Nederlandse literatuur en literatuurstudie, getiteld: 'H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak'.⁵⁰ Dit essay heb ik in mijn bespreking opgenomen.

2.2.1. Positieve reacties (contra Ter Braak)

In het opinietijdschrift *De Groene Amsterdammer* verschijnen twee besprekingen van Gomperts' boek. In de eerste, gematigd positieve recensie beschrijft Rob Hartmans⁵¹ waarom Ter Braak voor velen een 'intellectuele heilige' of 'heilige intellectueel' is geworden. Hij memoreert dat er aan deze reputatie al eerder werd geknaagd door W.F. Hermans en door enkele schrijvers rond het blad *Merlyn* (J.J. Oversteegen en Kees Fens). Hermans trok de motieven voor Ter Braaks zelfgekozen dood in twijfel; de anderen vielen Ter Braaks personalistische literatuuropvatting aan en propageerden een formalistische aanpak. Gomperts behoorde steevast tot de verdedigers van Ter Braak, aldus Hartmans. Toch knaagde er iets bij Gomperts; hij en vele anderen hadden de teksten van Ter Braak nogal 'struisvogelig' gelezen, terwijl toch bekend was dat gerespecteerde intellectuelen er 'abjecte denkbeelden over joden op nahielden'. Van Galen Last, de bezorger van de briefwisseling tussen Ter Braak en Du Perron, zou volgens Hartmans de meeste antisemitische opmerkingen in deze correspondentie geschrapt hebben. In Frankrijk neemt Gomperts de tijd zijn vermoedens uit te werken. Dat doet hij met 'enorme precisie, alhoewel hij fel tegenstander was van de formalistische tekstkritiek'. Gomperts voert Ter Braaks gespletenheid op, geadstrueerd met diens eigen dialoog tussen Jekyll en Hyde in *Van oude en nieuwe christenen*. Gomperts weet volgens Hartmans 'heel aannemelijk' te maken dat Ter Braak gespleten was. Gomperts' beschuldiging van racisme aan het adres van Ter Braak brengt hij in verband met diens afkeer van mensenrechten. Als we Gomperts' definitie van racisme aanvaarden, dan leveren 'de talloze voorbeelden die hij van dit racisme geeft het onomstotelijke bewijs', aldus Hartmans. Verder stelt hij dat het 'zeer dwingende' betoog van Gomperts niet anders te lezen valt dan als 'een uiterst pijnlijke vadermoord'. Dan wordt Hartmans wat voorzichtiger door te stellen dat Gomperts' argumenten weliswaar overtuigend lijken, maar dat 'het hele verhaal natuurlijk valt of staat met de vraag of men de notitie van "gespletenheid" aanvaardt'. Vervolgens staat

---

⁵⁰ Marres, R., 'H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak'. In: *Kritische beschouwingen over Nederlandse literatuur en literatuurstudie*. Leiden 2004, p. 93-106.

⁵¹ Hartmans, R., 'De gespletenheid van Menno ter Braak'. In: *De Groene Amsterdammer*, 22 maart 2000.

hij stil bij de oorzaak van de vermeende gespletenheid, die volgens Gomperts ligt in Ter Braaks verdrongen homoseksualiteit. Hartmans besluit zijn recensie enigszins tweeslachtig:

Of men het met Gomperts' argumentatie eens is of niet, 'Een kern van waarheid' is niet alleen een mooi maar ook een belangrijk boek. Wie het gelezen heeft zal, al heeft hij kritiek op bepaalde veronderstellingen van Gomperts, Ter Braak nooit meer zo kunnen zien als voor die tijd. Over het graf heen heeft Gomperts het standbeeld van Ter Braak omvergetrokken. In de brokstukken valt echter nog genoeg te vinden dat de moeite waard is.

Martin van Amerongen⁵² mag dan in zijn bijdrage in *De Groene* een stuk duidelijker zijn over de nalatenschap van Gomperts, zijn voorspelling is niet uitgekomen: 'Het is briljant doordacht, excellent geschreven en behelst een genadeloze afrekening met Ter Braaks netteherenantisemitisme, het vlekje op zijn blazoën dat tot voor kort door de Ter Braak-adepten zorgvuldig is weggepoetst. Ik lees en herlees dit boek met stijgende bewondering en voorspel dat het een moderne klassieker gaat worden'.

Ter Braak is door Gomperts' onthullingen van zijn voetstuk gevallen als 'intellectueel geweten van Nederland', aldus Elsbeth Etty in *NRC Handelsblad*.⁵³ Evenals Hartmans is zij van mening dat Gomperts aantoont dat Ter Braak weliswaar een overtuigd bestrijder was van het nationaalsocialisme, maar tegelijk "even hartgrondig antisemiet". Ook Etty stelt verder dat dit gegeven niet nieuw is, maar dat dit wel altijd verdrongen en verborgen bleef. Etty is aangedaan, omdat Ter Braak voor haar 'de verpersoonlijking [was] van het door hemzelf gecreëerde ideaalbeeld van de "Honnête homme"'. Het schokkende aan Gomperts' betoog vindt zij niet eens de geciteerde antisemitische 'oprispingen' van Ter Braak, die volgens haar 'op het conto van de tijdsgeest kunnen worden geschreven', maar 'het verband tussen zijn racisme en zijn fundamentele afkeer van de mensenrechten. Een afkeer die hij heeft kunnen handhaven, terwijl hij tegelijkertijd politiek onrecht aanklaagde.' Zij sluit zich wat dit betreft wederom aan bij de kritiek van Hartmans. Etty trekt zich de bevindingen van Gomperts ook persoonlijk aan: ze voelt zich in zekere zin verraden, omdat er verzuimd is af te rekenen met Ter Braaks antisemitisme. Toch blijft er volgens haar veel over van 'de zuivere denker Ter Braak: Gomperts toont namelijk ook aan dat Ter Braak vocht met de racist in zichzelf en feit is dat hij - ondanks alles - toch koos voor het Comité van Waakzaamheid.'

---

⁵² Amerongen, M. van, 'Tema con variazioni. De vadermoord van Hans Gomperts'. In: *De Groene Amsterdammer*, 5 april 2000.

⁵³ Etty, E., 'Ter Braak ontluisterd'. In: *NRC Handelsblad*, 1 april 2000.

In dagblad *Trouw*⁵⁴ meldt Tom van Deel dat Gomperts na zijn pensioen ‘aan een hem blijkbaar boven het hoofd gegroeid project bezig was: een onderzoek naar de geschiedenis van het intellectuele antisemitisme.’ Ook Van Deel citeert Ter Braaks uitspraak waarop Gomperts zijn betoog baseert en waaraan hij de titel van zijn boek heeft ontleend. Net als Etty memoreert Van Deel dat Ter Braak al eerder op dit punt werd bekritiseerd. Hij noemt Francis Bulhof, die in 1980 al ‘onthutsende’ regels aanwees in enkele artikelen van Ter Braak over de emigrantenliteratuur van 1933-1940. Dat Gomperts zich in zijn beschuldigingen beperkt tot Ter Braak, terwijl ook andere *Forum*-schrijvers door het virus van het antisemitisme lijken te zijn aangetast, heeft volgens Van Deel een biografische reden:

Dit antisemitisme van de door hem zozeer bewonderde Ter Braak, met wie hij nog bevriend was geweest en die ook terecht als een van de felste bestrijders van het nazisme en het antisemitisme te boek staat, wilde hij blootleggen en begrijpen.

Volgens Van Deel bekritiseert Gomperts de passages van Ter Braak intentioneel, conform zijn leesopvattingen: zoekend naar de bedoelingen van de auteur op grond van de uitgedrukte tekst. Hij treft vervolgens ‘een gespletenheid [...], een tegelijk zeggen van ja en nee, een dubbel boekhouden, een orakelkunst, waarin een gecamoufleerd antisemitisme meespeelt’. Er is voor Gomperts iets essentieels veranderd, er is een voorbehoud gekomen dat zijn mening over hun kwaliteiten (Ter Braak en Du Perron) is gaan aantasten, aldus Van Deel. De stijlkritiek snijdt volgens Van Deel het meeste hout: ‘het paradoxale schrijven van Ter Braak is een spiegel van de innerlijke verwickeldheid of gespletenheid van Ter Braak en dat weet Gomperts meer dan aannemelijk te maken’.

Birgitte Jonkers recenseert voor het *Brabants Dagblad*⁵⁵ en het *Eindhovens Dagblad*⁵⁶. Zij stelt dat Gomperts al in het begin van de vriendschap voelde dat ‘er iets niet klopte’ aan Ter Braak. Ter adstructie refereert zij aan de ‘Toelichting en verantwoording’ van *Een kern van waarheid*, waarin de bezorgers een jonge Gomperts citeren die Ter Braak voorzichtig bevraagt over zijn manier van schrijven over de joodse schrijvers Kafka, Benda en Sjestow. Ze schrijft verder te voelen dat er een persoonlijke kwestie wordt uitgevochten en dat het proeft als een afrekening met zijn oude geestverwant, maar ook met Gomperts’ eigen houding

---

⁵⁴ Deel, T. van, ‘In Ter Braaks orakeltaal speelde gecamoufleerd antisemitisme mee’. In: *Trouw*, 15 april 2000.

⁵⁵ Jonkers, B., ‘Een kern van waarheid - H.A. Gomperts : Afrekening met Ter Braak’. In: *Brabants Dagblad*, 27 april 2000.

⁵⁶ Jonkers, B., ‘H.A. Gomperts over het antisemitisme bij Menno ter Braak’. In: *Eindhovens Dagblad*, 27 april 2000.

in die tijd. Volgens Jonkers is het een ‘absoluut glansrijk betoog. [...] Zestig jaar na dato betraapt Gomperts de grote Ter Braak op onjuistheden, inconsequenties, zwakke argumenten. Hij bijt zich in Ter Braak vast; het is close reading tot op het bot’.

Theo Hakkert memoreert zowel in *Het Dagblad van het Noorden*⁵⁷ als in het *Noordhollands Dagblad*⁵⁸ dat de intellectueel Ter Braak het nationaalsocialisme fel bekritiseerde en dat hij in mei 1940 de ultieme conclusie trok door zelfmoord te plegen. Hij vraagt zich af waarom juist Gomperts, die Ter Braak altijd op een voetstuk heeft geplaatst, hem nu uitmaakt voor antisemiet en jodenhater. Gomperts ontkent enerzijds niet dat Ter Braak en Du Perron het antisemitisme bestreden, maar constateert dat ze er tegelijk zelf niet vrij van waren. Volgens Hakkert heeft Gomperts deze onaangename waarheid lange tijd niet willen zien. Anderen hebben dit niet opgemerkt omdat het antisemitische denken diep in Ter Braaks teksten verborgen zit. Volgens Hakkert legt Gomperts dit bloot aan de hand van ‘scherpzinnige analyses’ van een aantal passages uit Ter Braaks werk. Zo ‘fileert’ Gomperts Ter Braaks zin over een kern van waarheid in het antisemitisme en concludeert hij dat Ter Braak vol tegenstrijdigheden zat en een gespleten persoonlijkheid bezat. Hakkert besluit zijn bespreking als volgt: ‘Over Ter Braak schrijven, dat is geen geringe opgave. Het moet Gomperts zwaar zijn gevallen. Zijn rekenschap legde hij wel heel laat af. Het maakt zijn boek er alleen maar fascinerender op’.

2.2.2. Negatieve reacties (pro Ter Braak)

Hans Goedkoop vraagt zich in *NRC Handelsblad*⁵⁹ af wat er schuilt achter Gomperts’ hardvochtige afrekening met zijn vriend en voorbeeld. Het was nota bene Gomperts die in 1937 als student een verdediging van Ter Braak schreef in *Propria Cures*, waarna een ontmoeting en een hechte vriendschap volgde. Gomperts was er volgens Goedkoop getuige van dat Ter Braak zich in die jaren tegen het nazisme en antisemitisme keerde. Wel merkte hij

---

⁵⁷ Hakkert, Th., ‘Menno ter Braak antisemiet’: Gomperts beschrijft “waarheden die we liever niet zien”. In: *Dagblad van het Noorden*, 24 maart 2000.

⁵⁸ Hakkert, Th., ‘Menno ter Braak antisemiet’: Gomperts beschrijft “waarheden die we liever niet zien”. In: *Noordhollands Dagblad*, 30 maart 2000.

⁵⁹ Goedkoop, H., ‘De waarheid uitgewist. H.A. Gomperts over het antisemitisme van Menno ter Braak’. In: *NRC Handelsblad*, 31 maart 2000.

soms iets dat hem liever was ontgaan: hij nam het voor joden op, maar schreef intussen eigenaardig over hen, bijvoorbeeld in 'De joodse geest en de literatuur', waarin Ter Braak drie joodse schrijvers bespreekt, die bij wijze van uitzondering geen 'literaten', ofwel schrijvers van het tweede plan, zijn. Alhoewel Ter Braak zich keerde tegen het racisme van de nazi's, erkende hij dat er een 'werkelijk rassenvraagstuk' bestond. Gomperts' conclusie luidt dat de man zelf niet vrij was van het antisemitisme dat hij in de nazi's bestreed. Opvallend is dat hierover stelselmatig is heen gelezen en dat het de lezers tevens is ontgaan dat dit type antisemitisme voor ontwikkelden veel vaker voorkwam. Ter Braak 'bestreed wat hij beleed, met andere woorden, en bestreed dus eigenlijk iets in zichzelf. [...] Ter Braak was Dr Jekyll, maar ook Mr Hyde. Gespletenheid – dat blijkt het cruciale thema van het boek te zijn [...]'. Goedkoop op zijn beurt verwijt Gomperts gespletenheid: 'Dat is te voelen aan de toon, die soms bezonnen en helder is, soms fel, geërgerd, op het honende af'. Daar komt bij dat hij zich volgens Goedkoop baseert op slechts een enkele passage uit het hele oeuvre van Ter Braak, waarbij hij geen rekening houdt met de tijdsgeest wat betreft Ter Braaks taalgebruik. Goedkoop vindt het opvallend dat Gomperts niet rept over de vriendschap met Ter Braak, behalve kort in de epiloog. Het boek leest hierdoor niet als 'een bespiegeling over een geestverwant, maar als een afrekening met een figuur op een onbepaalde afstand. Gomperts is niet langer Dr Jekyll, hier spreekt Mr Hyde'. Gomperts heeft zijn persoonlijke motieven buiten zijn betoog willen houden en is hiermee volgens Goedkoop 'verdwenen uit zijn werk. [...] Door zich tegen Ter Braak te keren, keerde hij zich tegen de Terbraakiaan die hij zelf was geweest en daarmee, erger, tegen de persoon in hem die het talent van de essayist bezat. Hij, gespletene, schreef tegen zijn eigen schrijverschap in. [...] Hij moest een verhaal vertellen dat persoonlijk was, maar zijn persoon had hij niet ter beschikking. Hij moest naar de kern toe van zijn eigen waarheid, maar hij wiste, met zichzelf, de hele waarheid uit'.

Hans Anten reageert drie weken later in *NRC Handelsblad*⁶⁰ op de recensie van Goedkoop om hem te wijzen op een ommissie: hij heeft in zijn bespreking verzuimd melding te maken van het ontbreken in Gomperts' betoog van Ter Braaks afwijzende reacties op het artikel van A.F. Zwaardemaker in *De Gids* van maart 1939, getiteld 'Het joodsche probleem als internationaal probleem'. Anten meldt dat de eerste, korte reactie van Ter Braak verschijnt in *Het Vaderland* van 14 maart 1939 en dat de tweede, uitvoerige reactie kort daarna wordt

---

⁶⁰ Anten, H., 'Gomperts en Ter Braak. Naar aanleiding van H.A. Gomperts, Een kern van waarheid'. In: *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

opgenomen in de verkiezingskrant *De Blaasbalg*, getiteld ‘Antisemitisme in rok’. Verwijzing naar dit laatste artikel had volgens Anten niet mogen ontbreken als ontlastend tegenwicht voor het ‘diepgewortelde racisme’ dat Gomperts bij Ter Braak signaleert, immers in dit artikel noemt Ter Braak het antisemitisme “een der gevaarlijkste verschijnselen van onze tijd, en [...] een van de grootste vijanden [...] der *menselijke waardigheid*” en concludeert hij dat het derhalve bestreden moet worden. Anten vervolgt dat Ter Braak besluit ‘met de overtuiging dat het joodse vraagstuk nooit is op te lossen “wanneer men uitgaat van door rancune en haat verwekte schijntheorie, zo min als men het oplossen kan door een overhaaste assimilatie en idealisering van de joden als groep”. Volgens Anten lijden deze uitspraken niet ‘aan de door Gomperts zo gewraakte gespletenheid, dubbel boekhouden of paradoxale betekenisloosheid’. Niet iedereen zal, gelet op Ter Braaks woordkeus, overtuigd raken door deze getuigenis à décharge omdat hij immers, in het jargon van die tijd, partij kiest voor het joodse ‘*ras*’, zo besluit Anten.

De bespreking van Goedkoop levert ook een geheel andere reactie op: W.F. van Leeuwen⁶¹ stelt dat Goedkoop weliswaar toegeeft dat Ter Braaks houding ten opzichte van de joden ambigu was, maar dat hij dit tegelijk vergoelijkt door te stellen dat het ‘maar om enkele passages in diens werk gaat’. Van Leeuwen vraagt zich af hoeveel passages er nodig zijn om ‘wat er in staat serieus te nemen’. Omtrent het gebruik van Ter Braaks bewoordingen en het plaatsen ervan in de tijdsgeest, vraagt Van Leeuwen zich af of hetgeen men ná Auschwitz niet meer kon zeggen, daarvóór niet minstens even verwerpelijk, en duizendmaal hardvochtiger was. Volgens Van Leeuwen vangt Gomperts Ter Braak niet op woorden, ‘maar op gedachtegangen en bijbehorend taalgebruik, aan de hand van nauwgezette tekstanalyse’.

In *De Volkskrant*⁶² schrijft Arjan Peters dat Gomperts Ter Braak vereerde om zijn virtuoze, ontspannen stijl en vrijgevochten mentaliteit. Tegelijkertijd stak het hem dat Ter Braak zich in zijn geschriften kante tegen het nazisme en antisemitisme, terwijl hij tevens betrappt kon worden op verbazingwekkende antisemitische uitlatingen: ‘verdoezeld, vermomd, verscholen, maar niettemin aanwijsbaar’. Een pijnlijke kwestie voor Gomperts; hij ontkwam aan de Duitsers door naar Engeland over te steken. Peters roept de opvattingen van Gomperts in herinnering, die hij bij aanvang van zijn hoogleraarschap in Leiden had over de taak van de criticus: ‘behoedzaamheid als principe’ en aan het einde, vijftien jaar later: ‘De uitlegger [is]

---

⁶¹ Leeuwen, van W.F., ‘Gomperts 2’, in *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

⁶² Peters, A., ‘De leerling gaat zijn meester te lijf; H.A. Gomperts maakt van Menno ter Braak een zielig geval’. In: *De Volkskrant*, 7 april 2000.

een tolk [...] wiens versie de oorspronkelijke tekst niet vervangt, maar een van de hulpmiddelen is om die beter in het vizier te krijgen. Hij dient de waarheid het beste door er geen geheim van te maken dat zijn vertolkingen nooit helemaal zeker zijn en nooit helemaal voltooid'. Wanneer het op oordelen aankomt, is Gomperts in *Een kern van waarheid* volgens Peters uitgesproken onvoorzichtig. Hij bedient zich van termen als 'hartgrondig antisemiet' en 'diepgeworteld racist', terwijl hij moeite heeft met het overleggen van flagrant bewijsmateriaal. Omdat Ter Braak volgens Gomperts gespleten was en zich bediende van paradoxen, moest hij wel iets verderfelijks te verbergen hebben. Peters citeert uit Gomperts afscheidsrede uit 1981, waarin hij zegt: 'De wil om elkaar te begrijpen wordt vaak verdrongen door de wil om elkaar te verslaan'. Gomperts wil Ter Braak ontmaskeren en gaat er hard tegenaan, echter zonder te scoren. Peters meent dat Gomperts' boek op drijfzand is gebaseerd en dat hij van Ter Braak een zielig geval maakt. Zijn bewijsvoering is echter van dien aard 'dat de aanklager eerder medelijden oproept en zelfs de vraag of die soms zijn eigen gespletenheid op Ter Braak projecteert'. Men moet bereid zijn Gomperts te geloven, pas dan kun je het met hem eens zijn volgens Peters. Hierna concludeert hij dat *Een kern van waarheid* geen afrekening is, maar 'een psychologisch document van een leerling die zijn meester nooit van zich heeft kunnen afschudden'.

Volgens Carel Peeters in *Vrij Nederland*⁶³ valt het niet te ontkennen dat Ter Braak zich met zijn talloze artikelen en de oprichting van het *Comité van Waakzaamheid* fel keerde tegen rassenwaan en alles waar het nationaalsocialisme voor stond. Peeters vraagt zich af hoe het kan dat Gomperts vroeger alle begrip kon opbrengen voor de paradoxale denkwijze van Ter Braak, terwijl hij hem nu 'met juridische rechtlijnigheid' tegemoet treedt. Peeters houdt het erop dat hij waarschijnlijk geïmponeerd was door Ter Braaks stijl. Ter Braak heeft zijn duistere kant altijd getoond, maar Gomperts heeft het nu pas ontdekt. Gomperts legt op alle nuances, accenten en paradoxen zout, 'als het niet de rechtlijnige meetlat is'. Peeters stelt dat Ter Braak als geen ander in staat was de andere kant van een zaak te zien; ongemakkelijk, omdat er dan verontrustende vragen gesteld moesten worden bij vertrouwde begrippen. Als voorbeeld geeft hij Ter Braaks gedachten over de Europese cultuur, die hij enerzijds hartstochtelijk kon verdedigen en bij de middelmatigheid waarvan hij anderzijds zijn bedenkingen had. Gomperts heeft geen geduld meer voor dergelijke bedenkingen, met als

---

⁶³ Peeters, C., 'De spoken van H.A. Gomperts: Menno ter Braak en het anti-semitisme'. In: *Vrij Nederland*, 15 april 2000.

gevolg dat hij het werk van Ter Braak ‘verrassend tendentiekus en onwelwillend leest’. Peeters constateert dat er over het hele betoog een sfeer van grondige irritatie hangt die niet wordt geneutraliseerd door de kracht van argumenten. De passages waarover Gomperts het heeft zijn volgens Peeters niet antisemitisch. Het valt hoogstens op – en op dit punt sluit Peeters zich aan bij Anten – dat Ter Braak het in deze passages heeft over het ‘rassenvraagstuk’ en ‘rassen’, woorden die in de jaren dertig alleen een etnologische of antropologische betekenis hadden, maar na de oorlog in onbruik zijn geraakt. Het is Ter Braak die schrijft: ‘De windhandel met de superioriteit: daarin steekt het zwendel-element in het rassenvraagstuk’. Dit citaat bevat volgens Peeters geen paradoxen en is niet voor tweërlei uitleg vatbaar. Peeters heeft geen verklaring voor de ‘wonderlijke exercitie’ van Gomperts. Hij kan hooguit bedenken dat Gomperts plotseling een hekel heeft gekregen aan consequente kritiek, nuances en paradoxen en een grote behoefte kreeg aan ongecompliceerde duidelijkheid.

In het *Nederlands Dagblad*⁶⁴ schrijft Herman Paul het unfair te vinden dat Gomperts Ter Braak op een enkele zinsnede afrekent; Gomperts is wellicht vergeten dat Ter Braak een veelschrijver was ‘die het ene essay na het andere uit zijn typemachine rammelde’. Paul refereert aan het jood-zijn van Gomperts en meldt dat Gomperts de oorlog in Engeland heeft doorgebracht, op de vlucht voor Hitler. Hierdoor kwam hij volgens Paul zijn gevoel van ontzetting over de Duitse rassenpolitiek niet te boven. Paul vindt Gomperts niet overtuigend als hij Ter Braak beschuldigt van gespletenheid, sluimerende homoseksualiteit en antisemitisme. Hij voert als tegenargumenten aan dat Ter Braaks *Verzameld werk* vol staat met geschriften tegen het fascisme, dat hij lid was van het *Comité van Waakzaamheid* en dat hij lezingen hield ter waarschuwing tegen het nationaalsocialisme. Hij eindigt zijn opsomming met Ter Braaks zelfgekozen dood in mei 1940. Volgens Paul ontbreekt het Gomperts aan harde bewijzen voor dergelijke beschuldigingen en komt hij niet verder dan ‘suggesties, vermoedens en verdachtmakingen’. Het model van de gespleten persoonlijkheid heeft volgens hem geen been om op te staan: ‘Gespletenheid is veeleer een kenmerk van Gomperts’ eigen boek’. Ten slotte voert Paul de brochure *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer* op om te verduidelijken wat Ter Braak bedoelde met de ‘waarheid’ van de nazileer:

Het nationaal-socialisme lijkt op de democratie, omdat het alle mensen als gelijk ziet. Ter Braak vindt het onjuist dat Hitler deze gelijkheid met harde hand wilde realiseren door alle

---

⁶⁴ Paul, H., ‘Een schijn van waarheid’. In: *Nederlands Dagblad*, 24 april 2000.

ongewenste, ‘ongelijke’ elementen te verwijderen. Maar het ideaal van gelijkheid is op zich niet verkeerd. Daarom durfde hij over een “kern van waarheid” te spreken.

De “kern van waarheid” waarover Gomperts struikelt, is schijn, zo concludeert Paul.

Vier jaar na verschijning van *Een kern van waarheid* schrijft René Marres het essay ‘H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak’. Hierin plaatst hij Ter Braaks ‘allegaars-anti-semitische opmerkingen’⁶⁵ in de tijd en onderwerpt hij Gomperts’ aantijgingen aan een zeer zorgvuldige lezing; Marres geeft Gomperts met zichtbaar genoegen een koekje van eigen deeg. Wat betreft de aantijging dat Ter Braak een hartgrondig antisemiet was, beaamt Marres dat Gomperts weliswaar de ‘kletsrecensie’ ‘Joodse schrijvers’ bekwaam gefileerd heeft, maar hij vraagt zich vervolgens af wat er nu overblijft aan ‘blootgelegd anti-semitisme’.⁶⁶ De door Gomperts ‘met recht gewraakte uitspraak’ van Ter Braak over de kern van waarheid in het vulgaire ongelijk der antisemieten is volgens Marres door Ter Braak immers zo goed als teruggenomen. Dit terugnemen was nu eenmaal inherent aan de paradoxale stijl van Ter Braak: ‘hij wilde vaak niet gezegd hebben wat hij gezegd had en als hij toevallig wel iets beweerd had schrok hij daar zo van dat hij het in negen van de tien gevallen terugnam.’⁶⁷ Met de bewijsvoering voor deze krasse aantijging neemt Gomperts het niet zo nauw volgens Marres. Met betrekking tot Ter Braaks vermeende racisme stelt Marres dat Gomperts’ redenering ‘zo lek als een mandje is’. Een ieder die kan lezen, ziet volgens hem dat Ter Braak de hele nazistische rassenleer als frauduleus verwerpt. Dat Gomperts dit niet kan, komt volgens Marres, omdat hij dit niet *wil*⁶⁸. Gomperts is erop uit Ter Braak tot een anti-semiet te *maken*.⁶⁹ In zijn conclusie is Marres opnieuw stellig: Ter Braak verafschuwde en verwierp het nazistische antisemitisme. Gomperts heeft zijn ‘loodzware aantijging dat Ter Braak een hartgrondige anti-semiet was niet onderbouwd [...]’. Hij heeft volgens Marres ook veel weggelaten, bijvoorbeeld de openingszin van Ter Braaks ‘Antisemitisme in rok’: ‘Het antisemitisme is een der gevaarlijkste verschijnselen van onze tijd’, waarna nog vele veroordelingen in de sterkst mogelijke bewoordingen volgen. Gomperts heeft volgens Marres verzonnen dat Ter Braak verwoed antisemitisch was en ‘terwijl bekend was dat hij zich zeer tegen dat antisemitisme kantte, moet hij aannemen dat Ter Braak volkomen gespleten was [...]’. Gomperts leest als een blinde en zijn afbeelding van Ter Braak als anti-semiet is vals

---

⁶⁵ Ibidem, p. 93.

⁶⁶ Ibidem, p. 95.

⁶⁷ Ibidem, p. 96.

⁶⁸ Ibidem, p. 97.

⁶⁹ Ibidem, p. 98.

en demagogisch.⁷⁰ Dan vraagt Marres zich af wat Gomperts bezielde kan hebben. Hij kan niets anders bedenken dan dat Gomperts de behoefte had gekregen Ter Braak zwart te maken: ‘Het is een gênant tafereel: iemand die carrière heeft gemaakt door bijna zijn hele leven op de schouders van een ander te zitten en hem dan aan het slot als afscheidsgroet een mes in de rug steekt en dan nog om een drogreden.’⁷¹ Ten slotte versterkt Marres zijn betoog door te bekennen dat hij eigenlijk nooit veel in Ter Braak heeft gezien: ‘De essays van deze virtuoze woordengoochelaar lieten me onverschillig.’⁷² Hij had ook nooit gedacht hem nog eens te gaan verdedigen:

Maar dat verdient hij op dit punt omdat hij zich, ondanks een paar lelijke, niet weg te poetsen vlekjes op zijn gezicht, als tegenstander van nationaal-socialisme en anti-semitisme per slot van rekening moedig en voorbeeldig heeft gedragen. Hiermee sluit ik me aan bij wat de jonge Gomperts zelf hierover heeft gezegd in *Jagen om te leven*.⁷³

2.3 Besluit

Het verschijnen van Gomperts’ nagelaten studie in het jaar 2000 is niet onopgemerkt gebleven: het boek werd veertien⁷⁴ keer besproken in regionale kranten en landelijke dag- en weekbladen. Dat kan gerust bijzonder worden genoemd voor een studie met als onderwerp de vermeende antisemitische denkbeelden van een zestig jaar eerder overleden schrijver/criticus. Daarbij komt dat de toon van de besprekingen zelden onverschillig is, maar emotioneel (Etty), fel (Van Amerongen), verontwaardigd (Goedkoop); anno 2000 brengt Menno ter Braak blijkbaar nog heel wat gemoederen in beweging. Men kan concluderen dat zijn gedachtegoed meer dan een halve eeuw na zijn overlijden nog niet in de vergetelheid is geraakt. De positieve reacties hebben een aantal elementen gemeen, zoals de gespletenheid van Ter Braak, waaraan in min of meerdere mate waarde wordt gehecht. De negatieve reacties weerspiegelen ongeloof en irritatie over de ongemeen hardvochtige afrekening. De wijze waarop Gomperts afrekent, wordt hem het meest kwalijk genomen. Gomperts’ betoog ontbeert enerzijds grondige argumenten en wemelt anderzijds van de veronderstellingen. Gomperts is bovendien

---

⁷⁰ Ibidem, p. 104-105.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, p. 106.

⁷⁴ Vijftien keer, inclusief het essay van R. Marres dat vier jaar later verscheen.

volledig voorbijgegaan aan geschriften waarin Ter Braak zich fel kantte tegen het nationaalsocialisme. Een aantal recensenten (zowel uit het positieve als negatieve kamp) meldt dat de beschuldiging van antisemitisme aan het adres van Ter Braak niet nieuw is; er is simpelweg geen aandacht aan besteed, of er is overheen gelezen.

De recensenten die het voor Ter Braak opnemen, gissen naar de achtergrond van de Gomperts' postume aanval. Zij zoeken die soms in jaloezie, zijn joodse achtergrond, of de psyche van Gomperts, die zelf kenmerken van gespletenheid vertoont.

3. Verhouding Ter Braak – Gomperts

3.1. Briefwisseling Ter Braak – Gomperts

Via de neef van Menno ter Braak, Krijn ter Braak,⁷⁵ heb ik de beschikking gekregen over de nog ongepubliceerde briefwisseling tussen Menno ter Braak en Hans Gomperts. Ik heb hierom gevraagd omdat ik verwachtte dat deze briefwisseling iets van hun onderlinge verhouding zou prijsgeven en dat er wellicht aanwijzingen in te vinden waren voor de latere aanval op Ter Braak.

De mij digitaal toegestuurde briefwisseling bestrijkt een periode van ongeveer tweeënhalf jaar⁷⁶ en bestaat uit 47 brieven: 38 brieven van Ter Braak, gericht aan Hans Gomperts en negen brieven van Hans Gomperts, gericht aan Menno ter Braak. De briefwisseling is niet compleet: er ontbreekt een aantal brieven, voornamelijk brieven van Gomperts aan Ter Braak, hetgeen blijkt uit de verhouding 38:9. Dit ontbreken is ook inhoudelijk zichtbaar, bijvoorbeeld in de brief van Ter Braak aan Gomperts van 21 februari 1938. Hierin bedankt Ter Braak Gomperts hartelijk voor zijn briefje. Dit briefje van Gomperts ontbreekt; de brief voorafgaand aan die van 21 februari 1938 is gedateerd 24 augustus 1937 en is eveneens van de hand van Ter Braak.

Ter Braak schrijft op 20 augustus 1937 als eerste een brief aan Gomperts. Hij reageert op Gomperts' essay 'Menno ter Braak en Uzzeltje' in *Propria Cures*, dat hij schreef naar aanleiding van *Van oude en nieuwe christenen*. Ter Braak opent:

Het is niet mijn gewoonte om per brief op critieken te reageren, aangezien ik er zelf vrijwel nooit den minsten aandrang toe voel; maar in uw geval maak ik een uitzondering, omdat ik dien aandrang zeer sterk voel, en, bovendien, uw critiek eigenlijk geen critiek is, maar een 'geloofsbelijdenis', die zich tegen de mijne aan uitspreekt. Ik heb uw opstel nu tweemaal gelezen, en het boeide mij de tweede maal nog meer dan den eerste; zoodat ik niet aarzel te verklaren: dit is het eerste werkelijk volkomen van èn intelligentie èn gevoel doorwongen opstel over mijn werk, dat ik geheel en al kan aanvaarden.

Verder schrijft Ter Braak dat hij de vergelijking met het schoolmeisje Uzzeltje zeer geslaagd vindt, 'vooral ook omdat het een "kleine naam" is en dus geen Faust of soortgelijk symbool.

---

⁷⁵ Neef van Menno ter Braak en oprichter van Stichting Menno ter Braak.

⁷⁶ Eerste brief van Ter Braak aan Gomperts d.d. 28 augustus 1937; laatste brief van Gomperts aan Ter Braak d.d. 11 maart 1940.

Alleen – U houdt het mij ten goede – moet ik even wennen aan de verandering van sexe, want zelfs de klare maneschijn maakt iemand niet zoo geslachtsloos, dat hij gemakkelijk van Vaderlandredacteur een stakend schoolmeisje wordt.’ Ter Braak is duidelijk onder de indruk van de jonge Gomperts en besluit zijn eerste brief met een uitnodiging, mede namens zijn vrouw, om eens te komen eten. Gomperts antwoordt per kerende post: op 22 augustus schrijft hij Ter Braak verrast te zijn door diens brief en door diens toon van een gelijke:

Hoeveel genoeg mij de ontvangst daarvan ook gedaan heeft, hoe vleidend de inhoud voor mij ook was, toch heeft de toon als tot een gelijke, waarop U mij schrijft, mij gehinderd. Al zou een neerbuigende toon mij waarschijnlijk nog meer gehinderd hebben, toch kan ik mij niet anders dan in duizend opzichten Uw mindere, misschien uw leerling voelen. [...] ik kan op dit ogenblik mijn verhouding tot U slechts als een van mindere tot leermeester zien [...].

Verder neemt hij de uitnodiging om te komen eten graag aan en doet wat voorstellen voor een datum. Hij besluit met het verzoek ‘om, ter zuivering van de verhouding, het “Zeer geachte Heer” en het “U” te laten varen.’ Ook Ter Braak schrijft direct terug: op 24 augustus laat hij Gomperts weten dat hij onmogelijk ‘beste Gomperts’ of ‘waarde Gomperts’ kan zeggen, zolang hij hem nog niet persoonlijk heeft ontmoet. Na de ontmoeting, begin september, zijn ze elkaar wel gaan tutoyeren, wat blijkt uit de eerste brief na de ontmoeting, gedateerd 21 februari 1938. De aanhef van de brieven luidt nog wel formeel ‘B.t.B’. en ‘B.G.’; het zou nog tot 23 januari 1940 duren voordat beide mannen elkaar bij de voornaam noemen. Dat lijkt nogal formeel, maar iemand bij de voornaam noemen had begin jaren dertig een ander gewicht dan nu. De reserves waren destijds veel groter.⁷⁷

In genoemde brief van 24 augustus van Ter Braak reageert hij op Gomperts’ kwalificatie van zichzelf als Ter Braaks leerling. Hij merkt op dat Gomperts’ leerlingschap ‘een zelfstandige critische positie is’, waarmee hij wil zeggen dat Gomperts’ verhouding tot zijn werk ‘ieder spoor van “epigonisme” heeft verloren.’ Verder schrijft hij:

Oòk als het waar is, dat u heele zinnen en woorden van mij hebt overgenomen, houd ik dat vol. En het sluit niet uit, dat Uw definitieve afrekening met Uw “leermeester” pas over tien jaar zou kunnen komen, misschien.

Dat dit profetische woorden waren, kon hij werkelijk niet vermoeden.

Ondanks het geringe aantal brieven van de hand van Gomperts, komt uit de briefwisseling naar voren dat beide mannen bewondering en waardering voor elkaar hadden,

---

⁷⁷ Montijn, I., *Leven op stand 1890-1940*. Thomas Rap, Amsterdam 2000 (zesde druk). Geraadpleegd via de DBNL op 1 juni 2010, http://www.dbnl.org/tekst/mont023leve01_01/colofon.php

zowel voor de persoon, als voor elkaars werk. Het gaat bij Ter Braak zelfs zover, dat hij Gomperts' werk te vuur en te zwaard verdedigt, zonder er maar één letter van gelezen te hebben. Zo vraagt Ter Braak Gomperts in zijn brief van 21 februari 1938 om een uitnodiging diens 'Romeo'⁷⁸ te mogen bezoeken. Hij zou die voorstelling echter niet bijwonen, omdat Ter Braak ongeveer twee weken overwerkt is geweest en zodoende niet eens Gomperts manuscript heeft kunnen lezen.⁷⁹ Hij belooft desondanks een stuk erover in *Het Vaderland* op te nemen, dat hij zal overnemen van de *NRC*-correspondent. Diens kritiek blijkt echter zeer negatief (spreekt over de brutaliteit van de bewerking) en Ter Braak schrijft direct een kritisch artikel in *Het Vaderland*,⁸⁰ waarin hij 'den genieëncultus' aan de kaak stelt en daarbij de vloer aanveegt met de *NRC*-kritiek. Dat allemaal, zonder de betreffende bewerking gezien te hebben: 'Of je vertaling geslaagd is, is natuurlijk een andere zaak, maar ik zal je sans pitié mijn oordeel zeggen', schrijft hij, terwijl hij bezig is Gomperts' stuk publiekelijk te verdedigen. Ter Braak kwam door zijn kritiek in de problemen met de hoofdredactie van *Het Vaderland*, die in de maag zat met een klacht van de *NRC*-redactie. De waardering van Ter Braak voor Gomperts' werk, blijkt ook uit de brief van 31 mei 1938, waarin hij op kameraadschappelijke, humoristische toon de hoop uitspreekt dat Gomperts, die nu eenmaal rechten studeert, niet verloren gaat voor de polemieken: 'Je hebt een polemisch *rhythme*, dat aanpakt, en dat je, hoop ik, in de toekomst toch niet geheel zult verloochenen voor het winkeltje in echtscheidingen, dat je zou gaan opzetten.'

In de herfst van 1939 zou Gomperts bewijzen een groot polemist én vurig verdediger van Ter Braak te zijn, als hij het voor Ter Braak opneemt tegen diens opponent Anton van Duinkerken. Van Duinkerken uit in *De Gemeenschap* felle kritiek op Ter Braaks *De nieuwe elite*. Hierin pleit Ter Braak voor een 'schipperende elite die tegelijk geen elite meer was.'⁸¹ De nieuwe elite, waaraan de maatschappij behoefte heeft, zou volgens hem democratisch moeten zijn. De tijdsomstandigheden hebben Ter Braak tot een politieke stellingname gebracht. Van Duinkerken zag niets in een schipperende elite aan het roer van de democratie en liet zich daar ondubbelzinnig over uit. Hij speelde daarbij op de man, door Ter Braak van diefstal van andermans begrippen te betichten en hem grove schaamteloosheid en zelfingenomenheid te verwijten. Bovendien deed hij Ter Braaks toekomstvisie af 'als een

---

⁷⁸ Moderne bewerking door Gomperts van Shakespeare's *Romeo en Julia*.

⁷⁹ Brief d.d. 8 april 1939 van Ter Braak aan Gomperts.

⁸⁰ Braak, M. ter, 'Het probleem Shakespeare. A.C. van Kranendonk: Shakespeare en zijn Tijd'. In: *Verzameld werk*, deel 7, p. 631-640.

⁸¹ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 370.

recept voor hypocrisie.⁸² Ter Braak was werkelijk geschokt door de kritiek van Van Duinkerken en hij schrijft Gomperts op 29 oktober 1939 naar aanleiding hiervan:

Ik wil er niet op ingaan, omdat ik deze man al zoo vaak bestreden heb, maar voor mijn gevoel zou ik hem eigenlijk moeten vertellen, wat Marsman hem al eens wilde vertellen: dat hij een “schoft” is. Ik houd niet van het groote woord, en zou het dus nooit gebruiken, maar ik voel dit artikel als zoo door en door *oneerlijk* en *insinueerend*, dat ik er toch nog een beetje verbaasd over ben: hoe kan iemand naar zulke benepen middelen grijpen om te polemiseeren.

Gomperts antwoordt onmiddellijk:

Ik las zojuist Van Duinkerken's giftigheid. Inderdaad, een schoft. Het verbaasde mij niet, want ik heb die man een paar jaar geleden enige malen gesproken, dat was genoeg. Maar hij is handig genoeg, om dat voor zijn geloofsgenoten te verbergen en daarom – liever: mede daarom – kan ik het idee, dat deze toch vrij groot opgezette aanval onbeantwoord zou blijven, slecht verdragen. Wie slaat, moet geslagen worden, zo eist het mijn primitieve geldingsdrift. Jij hebt er geen lust in. Ik *wel*.

Ter Braak is getroffen door Gomperts' intentie: ‘Niemand liever dan jou zou ik de afstraffing van den Brabantschen paap toevertrouwen [...]’. Dat laat Gomperts zich geen twee keer zeggen en hij schrijft in korte tijd een omvangrijk essay, getiteld ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’.⁸³ Het overtrof Ter Braaks ‘stoutste verwachtingen’:⁸⁴

Inderdaad, dit is geen polemieek meer tegen een lummel als V.D., maar een vonnis over de scholastiek, waarbij de aanleiding langzamerhand geheel op den achtergrond raakt, nadat de lummel en passant even vernietigd is. Van Duinkerken lijkt mij na deze afrekening niet meer te bestaan [...].

Na dit gebaar van Gomperts vindt Ter Braak het tijd geworden elkaar bij de voornaam te noemen en hij nodigt Gomperts hiertoe per brief van 23 januari 1940 uit. Ter Braak opent zijn brief als volgt:

B.H.

(Laten wij de voornamen gebruiken als symbool van een weer verder gevorderde vriendschappelijke verhouding!) Dank voor je brief; ook wij vonden de bijeenkomst bijzonder gezellig.

---

⁸² Ibidem.

⁸³ Gomperts, H.A., ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

⁸⁴ Brief d.d. 7 januari 1940 van Ter Braak aan Gomperts

Gomperts antwoordt direct en neemt het voorstel betreffende de voornamen graag aan: ‘ik heb zelfs iets tegen achternamen’.⁸⁵

Voor het overige zijn er veel brieven gewijd aan het maken van afspraken, hetzij voor een etentje, hetzij voor het bezoeken van een voorstelling. Soms ook worden ideeën uitgewisseld over te schrijven stukken, of wordt er om commentaar gevraagd. Over het dreigende gevaar van het nazisme, wordt weinig geschreven, dat wil zeggen in de mij beschikbare brieven. Eerst op 10 oktober 1938 reageert Ter Braak op een (ontbrekende) brief van Gomperts, waarin hij blijkbaar over de annexatie door Duitsland van het tot Tsjecho-Slowakische behorende Sudetenland schreef. Ter Braak verafschuwde de actie van de Britse premier Chamberlain, die met het Verdrag van München meende de vrede te hebben veiliggesteld. Vooral de vlaggende Nederlanders, blij met dit verdrag, moesten het in ‘Het verraad der vlaggen’⁸⁶ ontgelden. Beiden zitten blijkbaar op dezelfde lijn met betrekking tot de dreiging van het nationaalsocialisme in die tijd, want Ter Braak schrijft:

Je reactie op het “grootte”wereldgebeuren lijkt als twee druppels water op de mijne; ik hoop dat je daarom mijn artikel in de “Groene”over het verraad der vlaggen hebt gelezen, want die Chamberlain was mij een braaksel geworden.[...] Gelukkig waren mijn zenuwen er beter aan toe dan bij het geval Oostenrijk, dat mij eenvoudig down deed gaan. Ik was in zekeren zin op deze rotzooi voorbereid, en zat fatalistisch in de zon, die ons nog van boven (Boven) geleverd werd, met het vaste geloof aan den komende oorlog en een heimelijk ongeloof aan oorlog er nog onderdoor. Nu, het einde van de “spanning” was wel verrukkelijk, en vooral het gevlag der hamsteraars na München.

Gomperts’ reactie per brief ontbreekt.

Gomperts’ brief van 2 juni 1939 ontbreekt eveneens aan de in mijn bezit zijnde briefwisseling. Aan deze brief wordt wel gerefereerd in de Toelichting en verantwoording in *Een kern van waarheid*⁸⁷ en door biograaf Léon Hanssen.⁸⁸ Gompert zou Ter Braak in deze brief voorzichtig bevragen over de wijze waarop hij over joden schrijft. Via Eep Francken ben ik in het bezit gekomen van een kopie van deze brief.⁸⁹ Gomperts bedankt Ter Braak hierin voor een overdruk van diens bijdrage aan *Anti-semitisme en jodendom* en schrijft verder:

---

⁸⁵ Brief d.d. 25 januari 1940 van Gomperts aan Ter Braak.

⁸⁶ Braak, M. ter, ‘Het verraad der vlaggen’. In: *De Groene Amsterdammer* d.d. 8 oktober 1938.

⁸⁷ Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000, p. 221.

⁸⁸ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 372.

⁸⁹ Zie briefwisseling in de bijlage.

Ik las ook andere hoofdstukken uit dat boek en vond het hier en daar bijzonder onaangenaam. De heren kunnen mij overigens precies uitleggen, waarom ik in dit opzicht zo lichtgeraakt ben en hoewel ik hun ook het een en ander kan uitleggen, zou ik willen vragen, waartoe dit boek eigenlijk dient. Je stuk steekt er overigens wel heel gunstig bij af, maar over Kafka, Berda en Sjestow is toch ook in ander verband te schrijven, en geschreven?

Ter Braaks antwoord op deze brief luidt: ‘Dat boek over de Joden bevat mij ook niet erg, het heele probleem is een probleem voor de “horde”; alles wat nuance is, blijft van het Joodsche vraagstuk in zijn tegenwoordige vorm nu eenmaal zeer ver. Bijzonder walchelrijk vond ik overigens alleen den heer *Van der Spek*⁹⁰, die er beter aan gedaan had royaal antisemiet te worden.’⁹¹

Na zorgvuldige lezing van alle in mijn bezit zijnde brieven, heb ik slechts één miniem spoor van kritiek kunnen vinden, namelijk in bovengenoemde brief van 2 juni 1939 van Gomperts aan Ter Braak. De briefwisseling geeft voornamelijk blijk van vriendschap en waardering voor elkaar. Beiden schrijven hoofdzakelijk over afspraken met betrekking tot etentjes en het bezoeken van voorstellingen. Bestudering van deze briefwisseling heeft geen verklaring opgeleverd voor de postume aanval van Gomperts op Ter Braak.

3.2. Ter Braak over Gomperts

Ter Braak heeft zich over Gomperts publiekelijk noch privé in briefwisselingen veel uitgelaten. Als hij dit wel deed, was hij uiterst positief, zoals over Gomperts’ toneelbewerking van *Romeo en Julia*. Ook recenseerde hij Gomperts’ poëziebundel *Dingtaal in Het Vaderland*.⁹² Ter Braak is zeer lovend over ‘dit bundeltje’, dat hij vergelijkt met *De Wandelaar* van Nijhoff, de eerste *Verzen* van Marsman en *Archipel* van Slauerhoff: deze bundels ‘behoren tot die boekjes, die een grens markeerden; zij leggen getuigenis af van bepaalde verschuivingen in de gemoedsgesteldheid van toenmalige “jongeren”, waar de gemiddelde poëzie, sterk onder invloed van toonaangevende voorgangers, meestal juist

---

⁹⁰J. van der Spek, geneesheer-directeur van de psychiatrische inrichting Maasoord in Poortugaal, droeg eveneens bij aan *Anti-semitisme en jodendom* met het artikel ‘Het antisemitisme als psychologisch verschijnsel’ (1939). De strekking van de bundel is er een van begrip en tolerantie en ze bepleit de volledige acceptatie in gelijkwaardigheid van de joden. De geloofwaardigheid van deze boodschap wordt er niet groter op wanneer Van der Spek in zijn artikel het antisemitisme in relatie tot de psychologie brengt en daarbij teveel nadruk legt op het anders-zijn van de joden op dit vlak.

⁹¹ Brief d.d. 4 juni 1939 van Ter Braak aan Gomperts.

⁹² Braak, M. ter, ‘De verschuiving’. In: *Verzameld werk*, deel 7, p. 344-351.

precies langs deinde.⁹³ Gomperts doet echter niemand na, hij heeft eventuele invloeden zo persoonlijk verwerkt, dat men hem van niemand een leerling mag noemen: ‘Dit nu is het verrassende van ieder poëtisch kristallisatieproces, dat werkelijk geslaagd is; men kan de elementen aanwijzen, men kan ook beschrijven, hoe zij zich ongeveer met elkaar verbonden hebben, maar de *verbinding* zelf, de “vorm”, blijft het persoonlijk eigendom van de dichter.⁹⁴ Ter Braaks conclusie luidt: ‘Gomperts is reeds in zijn debuut *Dingtaal* een dichter, die zijn verleden overwonnen heeft, en die, ondanks (of beter gezegd, juist *door*) een opmerkelijke veelzijdigheid, een sterke persoonlijkheid blijkt te zijn.’⁹⁵ Aan Du Perron schrijft hij op 20 september 1937 over zijn kennismaking met Gomperts: ‘

Er is eigenlijk één heel goed kritisch stuk over verschenen⁹⁶: van een student Gomperts in *Propria Cures*, onder het motto: ‘Uzeltje wou niet naar school toe gaan, of ze moet gedragen zijn door de klare maneschijs.’ Het stuk is zoo aardig, dat ik het je zal sturen (als drukwerk). Ik ontmoette dezen Gomperts later; hij is een erg geschikte jongen, merkwaardigerwijze zeer eenzijdig belezen, zoodat ik hem attent moest maken op *Het Land van Herkomst* en *De Smalle Mens!* Maar een eenzijdigheid, die meer voortvloeit uit afkeer van het ‘programmatisch lezen’ en van de Holl. litteratuur, dan uit gebrek aan belangstelling.⁹⁷

Du Perron leest het stuk en schrijft op 22 oktober aan Ter Braak: ‘P.S. Het stuk van Gomperts is best, intelligent - een tikje te veel “primus v/h dispuutcollege” toch. Iets losser en eenvoudiger was overtuigender geweest. Zijn slotvergelijking: Uzzeltje tegen Don Quichote, is 100% geleerd van Ter Braak. Ik hoop dat het géén nieuwe Varangot is! Zijn stuk doet nu hier de ronde; daarna zend ik het je terug.’⁹⁸ Verder wordt er in de gehele briefwisseling met Du Perron nog slechts tweemaal kort over Gomperts gesproken: op 10 november 1939 schrijft Du Perron dat hij Gomperts beter vindt dan Vasalis, Clara Eggink en Jo Landheer, waarna Ter Braak schrijft dat hem dat verheugt en dat Du Perron nog moet bedenken dat hij zich ‘nauwelijks voor een tiende manifesteert’ in tegenstelling tot genoemde anderen.⁹⁹ Over de polemiek met Van Duinkerken, waarin Gomperts het voor Ter Braak opneemt, rept Ter Braak met geen woord in zijn brieven aan Du Perron.

---

⁹³ Ibidem, p. 344.

⁹⁴ Ibidem, p. 346.

⁹⁵ Ibidem, p. 347.

⁹⁶ Het gaat hier om de reactie van Gomperts op het verschijnen van Ter Braaks *Van oude en nieuwe christenen*.

⁹⁷ Braak, M. ter / E. Du Perron. *Briefwisseling 1930-1940*, deel III. Amsterdam 1965, p. 170.

⁹⁸ Ibidem, p. 188.

⁹⁹ Ibidem, p. 405-406.

3.3. Gomperts over Ter Braak

Voordat Gomperts zich met het vermeende antisemitisme bij Ter Braak ging bezighouden, heeft hij zich altijd diens geestverwant getoond. Hij nam het voor Ter Braak op, allereerst met het essay ‘Uzzeltje’,¹⁰⁰ vervolgens in de polemieken met Van Duinkerken die resulteerde in ‘Catastrofe der scholastiek’,¹⁰¹ en postuum in ‘Het misverstand’¹⁰². Deze essays bundelde hij later in *Jagen om te leven*.¹⁰³ Hoezeer hij Ter Braak miste, beschreef hij op poëtische wijze in zijn dichtbundel *Van verlies en dood*.¹⁰⁴ Tien jaar later verschijnt *De schok der herkenning*.¹⁰⁵ Hierin schrijft Gomperts over de blindheid die onvermijdelijk is bij het lezen van literatuur van geestverwanten. Nu volgt een bespreking van de bovengenoemde werken:

3.3.1. *Jagen om te leven*

In 1949 bracht Gomperts zijn voor- en naoorlogse essays samen in *Jagen om te leven*. In hoofdstuk 2 heeft hij het in paragraaf 3.1 besproken essay ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’ opgenomen. Met dit essay schaarde hij zich ondubbelzinnig aan de zijde van Ter Braak, die hem er zo dankbaar voor was dat Gomperts hem voortaan bij de voornaam mocht noemen. Het derde hoofdstuk in *Jagen om te leven* staat geheel in het teken van Menno ter Braak met de essays ‘Uzzeltje’ en ‘Het misverstand’. ‘Uzzeltje’ vormde de aanleiding tot de kennismaking van beiden, zoals in paragraaf 3.1. beschreven. ‘Het misverstand’ vormt mijns inziens het hoogtepunt van de essays waarin Gomperts zijn leermeester verdedigt, dit keer postuum.

‘Het misverstand’ is oorspronkelijk een lezing, door Gomperts uitgesproken op de Ter Braak-herdenking van 9 mei 1946 in de Amsterdamse Bijenkorf. Gomperts zette hierin uiteen waarom velen Ter Braak bij leven ten onrechte verwierpen en hem naderhand ten onrechte accepteerden. Verwijten die Ter Braak, volgens Gomperts ten onrechte, werden gemaakt waren onder andere negativisme (bijnaam: Menno Afbraak) en arrogantie (weet alles beter).

---

¹⁰⁰ Gomperts, H.A., ‘Uzzeltje’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 108-126.

¹⁰¹ Gomperts, H.A., ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 46-88.

¹⁰² Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 127-144.

¹⁰³ Gomperts, H.A., *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

¹⁰⁴ Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946.

¹⁰⁵ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

Ten derde werd hij door ‘slechte verstaanders’ niet bevoegd gevonden om over kunst te schrijven, ‘omdat hij een intellectualist is, een koude cynicus, die geen gevoel heeft voor poëzie, niet ontvankelijk is voor de schoonheid, alles op een klinische wijze ontleedt met zijn ongetwijfeld scherp verstand, maar nooit toekomt aan een intuïtief aanvoelen van het schone en het goede, het lieve, het hartelijke en ontroerende.’¹⁰⁶ Gomperts ruimt deze misverstanden rond Ter Braak vol vuur uit de weg door te stellen dat hij soms inderdaad een negativist was, maar slechts dan wanneer hij van de positiviteit was afgesneden, wanneer hij niet anders kon dan negatief zijn. Ter Braak behoorde volgens Gomperts tot die mensen, ‘die *ernst* maken met overtuigingen en geloof’.¹⁰⁷ Hij gooide nooit iets op een akkoordje wat gewetenszaken betreft. Hij stond voor zijn waarheden, nadat deze de test van twijfel hadden doorstaan. Ook ten aanzien van het verwijt van arrogantie geeft Gomperts toe dat daar soms aanleiding toe was, maar stelt vervolgens: ‘Het vereiste een zekere arrogantie om heilige huisjes aan te tasten. Het vereist arrogantie om afscheid te nemen van domineesland. En in te staan voor zijn eigen waarheden, man tegen man. [...] Met andere woorden: arrogantie contra arrogantie.’¹⁰⁸ Het verwijt van intellectualisme is volgens hem het minst domme van genoemde verwijten, maar het lijkt hem niettemin volkomen onjuist omdat men hiermee insinueert ‘dat hij geen gevoel had of geen hart, of geen smaak of dichterlijk vermogen’.¹⁰⁹ Wat dan volgt is zo persoonlijk, en getuigt van zoveel bewondering voor de mens Ter Braak, dat sommigen, onder wie biograaf Léon Hanssen, van een liefdesverklaring spreken.¹¹⁰ Gomperts meldt dat hij het poëtische in Ter Braaks stijl niet kan bewijzen, omdat het alleen te horen valt:

Er is zelden zo geschreven in Holland als Ter Braak deed. Het is de poëzie van het essay, de poëzie van een formulering, die hangt in zijn tegendeel, hangt in het evenwicht van zijn ernst en zijn humor, het is de poëzie van de intelligentie, die lichamelijk is geworden, die ademt en beweegt. Het essayistische proza van Ter Braak is als een geheimzinnige muziek, waarvan men niet kan nagaan, hoe zij tot stand is gekomen; omdat zij verbijstert door haar heldere eenvoud, die nergens banaal wordt; door haar logica, die ver blijft van de wiskunde; die voor de hand schijnt te liggen en toch door niemand anders kon zijn bedacht.¹¹¹

Zes jaar na de dood van Ter Braak is Gomperts blijkbaar nog volledig onder de betovering van zijn leermeester.

---

¹⁰⁶ Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 128.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 129.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 130-131.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 133.

¹¹⁰ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 364-365.

¹¹¹ Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 136.

Drie jaar later, in 1949, schrijft hij het essay ‘Jagen om te leven’, als laatste opgenomen in de gelijknamige bundel. Daarin voltrekt zich een verandering in de houding ten opzichte van Ter Braak: er is voor het eerst geen sprake meer van kritiekloze bewondering. De houding ten opzichte van zijn leermeester is hier een ambivalente, ‘zoals die van alle leerlingen tot hun meesters, alle zonen tot hun vaders, die zij tegelijk liefhebben en vrezen (subs. wantrouwen, haten etc.)’.¹¹² In dit essay houdt Gomperts een pleidooi voor individualistische levensvreugde en schrijversvrijheid. Met gebruikmaking van de jagersmetafoor illustreert hij dat hij jaagt op alles wat tot het leven verleidt en dat hij zich niet wil verschansen in de kunst. Hij accepteert het leven zoals het is en spreekt met vertrouwen over de toekomstmogelijkheden van de mens. Hij keert zich tegen Ter Braaks moraal van de ‘menselijke waardigheid’. Volgens Gomperts is dit religieus principe te abstract en vloeit het bovendien voort uit een vrijwel onvermijdelijke zelfverheffing.¹¹³ Hij vergelijkt het principe met een ‘jacquet en een plastron-das, kledingstukken die men, zoals iedere waardigheid, kan afleggen [...]’.¹¹⁴ Merkwaardig is dat Gomperts desondanks stelt dat hij zelf jaagt om te leven, niet om te doden, omdat zijn rancune geringer is dan zijn gevoeligheid, zijn genegenheid en zijn fantasie.¹¹⁵ Voor het onderdrukken van ressentiment is mijns inziens menselijke waardigheid een vereiste. Hoe anders kan men ressentiment overwinnen, tenzij men van nature zonder zonde was en is gebleven? Of zegt hij alleen zijn rancune te kunnen beheersen, maar doet hij dat in werkelijkheid niet? Deze onlogica in zijn redenering kan erop wijzen dat er zich op dat moment een kentering in de houding ten opzichte van Ter Braak in gang aan het zetten is, waardoor hij niet in staat is zuiver te redeneren. Dit blijkt later namelijk ook het geval in *Een kern van waarheid*, zij het daar buitenproportioneel. Het lijkt erop dat de relatie de eerste scheurtjes gaat vertonen.

3.3.2 *De schok der herkenning*

Gedurende de tien jaar die volgen op het essay ‘Jagen om te leven’ worden deze scheurtjes groter. Gomperts denkt deze periode na over de verhouding leerling – leermeester en over de “invloed van invloed”.¹¹⁶ Dit resulteert in acht causerieën die hij in het najaar van 1958 voor

¹¹² Vestdijk, S., ‘De onopgehelderde jager: H.A. Gomperts – essayist uit de school Ter Braak’. In: *Libertinage*. Jaargang 2. Amsterdam 1949.

¹¹³ Gomperts, H.A., ‘Jagen om te leven’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 285.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem, p. 298.

¹¹⁶ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 5.

het Studium Generale van de Leidse Universiteit heeft gehouden. Deze zijn enigszins aangepast en vervolgens gebundeld onder de titel *De schok der herkenning*.¹¹⁷ Uitgangspunt is het gegeven dat schrijvers via hun werk invloed uitoefenen op andere schrijvers. Daarbij ontwerpen volgelingen vaak een beeld van hun meester dat niet klopt. Gomperts toetst in *De schok der herkenning* het discipelbeeld van verschillende meesters aan de werkelijkheid en uiteraard houdt hij hierbij ook Menno ter Braak tegen het licht, wiens verhouding tot Du Perron en Nietzsche hij aan een nader onderzoek onderwerpt.

Een schok van herkenning doet zich volgens Gomperts voor op verschillende niveaus, bijvoorbeeld bij de herkenning van verwantschap met een literaire schrijver die op overeenkomstige wijze in het leven staat als de lezer. Die herkenning kan diens hele leven veranderen, zeker als de lezer eveneens schrijver is:

Wat hij leest is niet nieuw voor hem, het zijn zijn eigen gedachten in statu nascendi die hij gevormd en levenskrachtig voor zich ziet. Hij herkent wat nog niet in hem bestond, maar wat toch van hem zelf is, een nog dieper gelegen eigendom dan verdrongen of vergeten ervaringen. Dat nu is het uiterst onwaarschijnlijke substantiële ouds dat een enkele lezer soms in zijn lectuur aantreft. Deze ontdekking geeft hem die schok van herkenning, waardoor hij geboeid en ademloos leest, aanvankelijk geabsorbeerd en weerloos, eerst later weer kritisch, met een herstel van de eigen persoonlijkheid. Is deze lezer zelf een schrijver, dan is die ontmoeting een mijlpaal in zijn werk. Wat hij ervoor schreef, verschilt beslissend van wat hij erna schrijven zal. Wat hem veranderd heeft, is een verwante geest die zelf een rijper stadium had bereikt, misschien een superieure geest, misschien een gelijkwaardige, misschien ook een schrijver van mindere rang, die als een vroedvrouw behulpzaam heeft kunnen zijn bij de verlossing van iets dat in een bepaalde fase ter wereld moest komen.¹¹⁸

Hoofdstuk 5 gaat geheel over Ter Braak en de veranderingen die Nietzsche en Du Perron bij hem hebben bewerkstelligd. Ter Braak is door de schok der herkenning weliswaar geen ander mens geworden, maar de kennismaking heeft tot ontplooiing gebracht wat al in Ter Braak klaar lag: 'Hij kreeg volgens de formule van Montaigne twee keer een been of een vleugel erbij.'¹¹⁹ Gomperts illustreert deze verandering aan de hand van twee werken van Ter Braak, namelijk *Carnaval der burgers*,¹²⁰ dat hij schreef voordat hij door Nietzsche en Du Perron was aangeraakt en *Démasqué der schoonheid*, dat dateert van na de kennismaking. Voor Ter Braaks metamorfose zag men volgens Gomperts het beeld van 'een verfijnd esteet en daarna het grinnikend portret van de respectloze cynicus, die de schoonheid haar masker heeft

¹¹⁷ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

¹¹⁸ Ibidem, p. 22.

¹¹⁹ Ibidem, p. 107.

¹²⁰ Braak, M. ter, *Carnaval der burgers. Een gelijkenis in gelijkenissen*. In: *Verzameld werk*, deel 1, p. 11-158.

afgerukt.¹²¹ Du Perron heeft er volgens Gomperts voor gezorgd dat Ter Braak militanter werd in het bestrijden van andermans meningen. Als voorbeeld hiervan noemt hij ‘Prisma of Dogma?’¹²² waarin Ter Braak korte metten maakt met de esthetische principes van D.A.M. Binnendijk. Ter Braak leerde Nietzsche kennen in dezelfde periode als waarin hij Du Perron ontmoette. Hij was onder de indruk van *Jenseits von Gut und Böse* en herkende met een schok het cynisme bij Nietzsche ‘in de woorden van een ander, een honderdmaal meer ervaren [...] samengedrongen in een formule, terwijl ik zelf een roman¹²³ nodig had gehad om het cynisme in zijn betrekkelijke waarde te schatten!...’¹²⁴ Volgens Gomperts heeft Ter Braak royaal toegegeven dat men in zijn werk de invloed van Nietzsche heeft onderschat. Vervolgens analyseert Gomperts de metamorfose van Ter Braak. Een factor waardoor Ter Braak bevattelijk was voor invloed is volgens Gomperts te vinden in diens zwakke fysieke gesteldheid. Hierdoor was Ter Braak tijdens zijn schooltijd gedwongen vernederingen ondergaan. In de hoogste klassen van het gymnasium mocht hij het beleven dat de rollen omgekeerd waren en geestelijke waarden hoger werden aangeschreven dan fysieke prestaties.¹²⁵ Helaas werd zijn ontgroening bij het studentencorps een mislukking. Volgens Gomperts verklaren deze gebeurtenissen ‘de traumatische afkeer van geweld en ruwheid’ en Ter Braaks neiging de schuld bij zichzelf te zoeken: ‘Afkeer van het recht van de sterkste [...] treft men alleen aan bij zwakke rancuneuze naturen.’¹²⁶ Met politiek hield Ter Braak zich niet bezig. Wel voorzag hij een vervlakking en cultuurloosheid die de ‘opstand der horden’ met zich mee zou brengen: ‘In het fascisme zag men een dam die een kulturele elite wilde opwerpen tegen de massa. Ter Braak sympatiseerde in die tijd met dat soort denkbeelden, zonder zich er diepgaand mee bezig te houden.’¹²⁷ Hier wordt een zaadje geplant dat in de loop der jaren zal ontkiemen. Dan wil Gomperts aantonen dat Ter Braak Nietzsche niet goed heeft geïnterpreteerd, omdat hij zich liet meeslepen door een bepaald beeld dat hij zich van Nietzsche had gevormd: ‘De schok der herkenning heeft Ter Braak t.a.v. Nietzsche uitzonderlijk helderziend gemaakt, maar hem tegelijkertijd ook verblind. [...] Ter Braaks vriend, die hij Nietzsche noemde, was dus eigenlijk iemand die op Nietzsche leek, maar die

---

¹²¹ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 107.

¹²² Braak, M. ter, ‘Prisma of Dogma’. In: *Verzameld werk*, deel 1, p. 348-355.

¹²³ Braak, M., ter, *Hampton Court*. In: *Verzameld werk*, deel 2, p. 10-145.

¹²⁴ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 110.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 111.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 113.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 114.

Ter Braak was. [...] Juist omdat Ter Braaks gedeeltelijke gevangenschap in oude vooroordelen of denkschema's mede bepaald was door zijn angst voor fysiek overwicht en de vervalste waardenschaal, die daarop berustte, werkte Nietzsche met zijn reductie van waarden tot lichamelijke feiten, tot wil tot macht, zo bevrijdend op hem.¹²⁸

In het laatste hoofdstuk 'De schok der herkenning' concludeert hij dat 'wij geen ding, geen mens, geen boek en geen schrijver kunnen zien zonder een begeleidende blindheid. Iedere hele herkenning is een halve vergissing en wij kunnen geen woord lezen zonder iets te zien dat er niet staat.'¹²⁹

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Gomperts zich realiseerde dat ook hijzelf aan een zekere blindheid had geleden met betrekking tot Ter Braak: Gomperts' vriend, die hij Ter Braak noemde, was dus eigenlijk iemand die op Ter Braak leek, maar die Gomperts was. Al schrijvend aan de essays die *De schok der herkenning* vormen, zijn Gomperts' ogen opengegaan en kwam hij tot de verbijsterende ontdekking dat hij in zijn adoratie voor zijn leermeester zijn ogen en oren gesloten had gehouden voor diens minder fraaie uitlatingen. Die fout, die blinde vlek, wilde hij ongedaan maken en na zijn emeritaat werd dit zijn missie: hij ging verbeteren op zoek naar de kleinste aanwijzingen die zijn latente vermoedens jegens Ter Braak alsnog moesten bevestigen. Zijn verbeteren, aangedreven door rancune die hij blijkbaar toch niet zo goed beheerst als hij zegt, zorgt er echter voor dat hij dit keer echt wordt verblind, met als resultaat *Een kern van waarheid*.

3.3.3 *Van verlies en dood*

Na zijn eerste poëziebundel *Dingtaal* (1939) verschijnt net na de oorlog de tweede dichtbundel *Van verlies en dood*¹³⁰ (1946). De oorlog is duidelijk van invloed geweest op het thema van een groot aantal gedichten; zij gaan over het verdriet van verlies en dood. Het is het jaar van 'Het misverstand', waaruit ontegenzeggelijk blijkt dat Gomperts nog volledig in de ban is van Ter Braak. Hij mist Ter Braak, evenals Du Perron, en geeft poëtisch uiting aan dit gemis: hij schrijft het gedicht 'De leerling'.¹³¹ Hierin krijgt de dichter bezoek van de Vogel Verlies en de Vogel Dood, waarmee hij het dubbele verlies van zijn 'twee meesters' Ter

---

¹²⁸ Ibidem, p. 125-126.

¹²⁹ Ibidem, p. 183.

¹³⁰ Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946.

¹³¹ Ibidem, p. 25-27.

Braak en Du Perron bespreekt. Hij vraagt Vogel Verlies wat hij nog wil, nu de dichter al wat hem lief was, heeft verloren:

*-Toen ik je dit land en mijn vrienden gaf
in de maand van de grootste nood,
nam je mij mijn twee meesters nog af.
-Dat was ik, zei de Vogel Dood.¹³²*

Van Vogel Dood ontvangt hij een door Ter Braak geschreven stuk met daarop de raadselachtige boodschap: ‘Het geheim van den leeuw en het schaap’. Aan het slot van de bundel komt de dichter hierop terug. De leeuw staat voor de roofzuchtigheid van het verleden, het schaap voor de onschuld van de toekomst. Gomperts wilde leeuw en lam in zich verenigen. Dat was immers Ter Braaks credo als polemist.¹³³

---

¹³² Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946, p. 25.

¹³³ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 364.

4. Conclusie

Hans Gomperts' nagelaten studie *Een kern van waarheid* heeft bij verschijnen in het jaar 2000 voor veel opschudding gezorgd. Deze commotie heeft er alles mee te maken dat Ter Braak door velen werd gezien als een van de invloedrijkste personen binnen de Nederlandse literatuur en cultuur. Bovendien was hij uitgegroeid tot nationaal symbool van het verzet tegen nazisme en racisme, onder andere door zijn antinazistische geschriften en zijn zelfgekozen dood. Wanneer iemand van zijn statuur postuum wordt beschuldigd van antisemitisme en nog wel door zijn vroegere leerling en bewonderaar, dan staan de kranten hier vol van. Zo was het in de lente van het jaar 2000. Het is opvallend dat recensenten in twee kampen uiteenvielen: zij die wel wat zagen in Gomperts' aantijgingen en zij die deze stellig als verachtelijk en schandelijk verwierpen. Een tussenweg was er niet. Zelf sluit ik mij aan bij de laatste categorie. Dit doe ik na analyse van *Een kern van waarheid* op grond van de ondeugdelijkheid van Gomperts' argumentatie. Deze bestaat voornamelijk uit drogredenen, gelardeerd met allerlei veronderstellingen. Ik heb mij met vele anderen afgevraagd hoe het mogelijk is dat Hans Gomperts, voorstander van de personalistische literatuuropvatting, zich na zijn emeritaat heeft gestort op het werk van vriend en voorbeeld Menno ter Braak en dit vervolgens heeft onderworpen aan close reading, naarstig op zoek naar de kleinste aanwijzingen van antisemitisme. Om deze vraag te beantwoorden, heb ik de band tussen beide mannen onderzocht. Ik heb niet alleen gekeken naar wat ze aan elkaar schreven in hun briefwisseling, maar ook naar wat ze publiekelijk over elkaar schreven. In Ter Braaks geschriften heb ik geen enkele aanwijzing gevonden die een sluimerende haat bij Gomperts kan verklaren. Gomperts' werken bieden aanvankelijk evenmin een aanknopingspunt. Hij neemt het voor Ter Braak op waar hij kan en zelfs zes jaar na zijn dood houdt Gomperts een afscheidsrede die zich laat beluisteren als een liefdesverklaring. De brief van Gomperts van 2 juni 1939, waarin hij Ter Braak bevraagt over de manier waarop hij over joodse schrijvers spreekt, illustreert mijns inziens hooguit dat Gomperts licht kritisch reflecteerde op een door Ter Braak geschreven stuk. Dat was op zich niet vreemd; ze gaven elkaar geregeld – gevraagd en ongevraagd – advies. Pas in 1949, als het essay 'Jagen om te leven' verschijnt, is er een verandering in Gomperts' houding ten opzichte van Ter Braak merkbaar. Gomperts is niet langer kritiekloos; hij stelt Ter Braaks moraal van menselijke waardigheid ter discussie. *De schok der herkenning*, dat in 1959 verschijnt, speelt mijns inziens een doorslaggevende rol bij Gomperts' besluit zich na zijn emeritaat te gaan wijden aan een grondige herlezing van Ter

Braaks oeuvre. Gomperts moet zich tijdens het schrijven van het essay met een schok hebben gerealiseerd dat ook hijzelf niet vrij kan zijn geweest van een zekere mate van blindheid waar het zijn grote voorbeeld betrof. Hij besluit zijn omissie goed te maken en gaat geforceerd en verbeterd, gedreven door wrok, op zoek naar aanwijzingen van antisemitisme. Waar hij normaliter een man was van weloverwogen taalgebruik en deugdelijke argumentatie, bedient hij zich tijdens de jacht op zijn leermeester van tweederangs munitie: hij schiet met losse flodders, het maakt hem niet uit, zo lang hij zijn prooi maar op de korrel kan nemen: Gomperts jaagt om te doden. Ter Braaks lichaam is weliswaar al lang verdwenen, maar zijn invloedrijke geest moet nog worden uitgeschakeld. Gomperts' gifpijlen bestaan uit drogredenen en lafhartige insinuaties van onderdrukte homoseksualiteit. Hij gaat, verblind als hij is, volledig voorbij aan daden en geschriften waarin Ter Braak zich kant tegen nazisme en antisemitisme.

Is Gomperts erin geslaagd Ter Braaks reputatie voorgoed te beschadigen? Nee, beslist niet: een greep uit *De Volkskrant* van de maand mei 2010, dus 70 jaar na Ter Braaks dood, toont een aantal artikelen, onder andere over de parlementsverkiezingen,¹³⁴ waarin Ter Braaks opvattingen over democratie en het gevaar van het gelijkheidsdenken worden aangehaald. Ook besteedt de krant in zeven essays aandacht aan de vraag hoe de moderne mens opnieuw op drift is geraakt. Ter Braak wordt hierin in één adem genoemd met Nietzsche en Ortega y Gasset als het gaat om zijn expertise over de massamens. Ondanks Gomperts' pogingen Ter Braaks gedachtegoed naar de vergetelheid te verbannen, blijkt dit aan het begin van de eenentwintigste eeuw nog springlevend te zijn. Daarover bestaat geen enkel misverstand.

---

¹³⁴ Februari, M., 'Het is te vroeg voor een lofzang op democratie'. In: *De Volkskrant*, 29 mei 2010.

Bibliografie:

Akker, W.J. van den, 'Oprichting van het Comité van waakzaamheid'. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676-681. Groningen 1993.

Amerongen, M. van, 'Tema con variazioni. De vadermoord van Hans Gomperts'. In: *De Groene Amsterdammer*, 5 april 2000.

Anbeek, T., 'Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog'. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 700-704. Groningen 1993.

Anbeek, T., *Geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*. Amsterdam / Antwerpen 1999. (Vijfde, herziene druk).

Anten, H., *Van realisme naar zakelijkheid. Prozaopvattingen tussen 1916 en 1932*. Utrecht 1982.

Anten, H., 'Gomperts en Ter Braak'. In: *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

Bork, G.J. van, *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject)*. Geraadpleegd op 22 mei 2010 via http://dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0384.php,

Braak, M. ter / E. Du Perron. *Briefwisseling 1930-1940*, deel III. Amsterdam 1965.

Braak, M. ter, 'Het schrijverspallet' (1932). In: *Verzameld werk*, deel 3. Amsterdam 1980, p. 400-418.

Braak, M. ter / H.A. Gomperts. *Briefwisseling 1937-1940*. Ongepubliceerd.

Braak, M. ter, *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer* (1937). In: *Verzameld werk*, deel 3. Amsterdam 1980, p. 571-594.

Braak, M. ter, 'Het verraad der vlaggen'. In: *De Groene Amsterdammer* d.d. 8 oktober 1938.

Braak, M. ter, 'Antisemitisme in rok' (1939). In: Eep Francken (red.), *De draagbare Ter Braak*. Amsterdam 1992, p. 247-25.

Braak, M. ter, 'De verschuiving' (1939). In: *Verzameld werk*, deel 7. Amsterdam 1980, p. 344-351.

Deel, T. van, 'In Ter Braaks orakeltaal speelde gecamoufleerd antisemitisme mee'. In: *Trouw*, 15 april 2000.

Etty, E., 'Ter Braak ontluisterd'. In: *NRC Handelsblad*, 1 april 2000.

Februari, M., 'Het is te vroeg voor een lofzang op democratie'. In: *De Volkskrant*, 29 mei 2010.

Goedkoop, H., 'De waarheid uitgewist. H.A. Gomperts over het antisemitisme van Menno ter Braak'. In: *NRC Handelsblad*, 31 maart 2000.

Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam, 1946.

Gomperts, H.A., *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000.

Hakkert, Th., "'Menno ter Braak antisemiet": Gomperts beschrijft "waarheden die we liever niet zien"'. In: *Noordhollands Dagblad*, 30 maart 2000.

Hanssen, L., *Leven in geleende tijd: over Menno ter Braak*, Eibergen, 1999. Geraadpleegd via de DBNL op 11 december 2009.

Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 2002. Geraadpleegd via http://dbnl.org/tekst/_jaa004200201_01/_jaa004200201_01_0008.php, op 22 mei 2010.

Marres, R., 'H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak'. In: *Kritische beschouwingen over Nederlandse literatuur en literatuurstudie*. Leiden 2004, p. 93-106.

Mertens, A., 'Het eerste nummer van Merlyn verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschuwing.' In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 756-762. Groningen 1993.

Montijn, I., *Leven op stand 1890-1940*. Thomas Rap, Amsterdam 2000 (zesde druk). Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/mont023leve01_01/colofon.php op 1 juni 2010.

Leeuwen, van W.F., 'Gomperts 2', in *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

Paul, H., 'Een schijn van waarheid'. In: *Nederlands Dagblad*, 24 april 2000.

Peeters, C., 'De spoken van H.A. Gomperts: Menno ter Braak en het anti-semitisme'. In: *Vrij Nederland*, 15 april 2000.

Peters, A., 'De leerling gaat zijn meester te lijf; H.A. Gomperts maakt van Menno ter Braak een zielig geval'. In: *De Volkskrant*, 7 april 2000.

Vestdijk, S., 'De onopgehelderde jager: H.A. Gomperts – essayist uit de school Ter Braak'.
In: *Libertinage*. Jaargang 2. Amsterdam 1949.

Zwaardemaker, A.F., 'Het joodsche probleem als internationaal probleem'. In: *De gids* 103
(1939), p. 105-230.

Bijlage 1: Briefwisseling Ter Braak – Gomperts

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 20 Aug. '37

Kraaijenlaan 36

Zeer geachte heer Gomperts

Het is niet mijn gewoonte om per brief op critieken te reageren, aangezien ik er zelf vrijwel nooit den minsten aandrang toe voel; maar in Uw geval maak ik een uitzondering, omdat ik dien aandrang *zeer sterk* voel, en, bovendien, Uw critiek eigenlijk geen critiek is, maar een 'geloofsbelijdenis', die zich tegen de mijne aan uitspreekt. Ik heb Uw opstel nu tweemaal gelezen, en het boeide mij de tweede maal nog meer dan den eerste; zoodat ik niet aarzel te verklaren: dit is het eerste werkelijk volkomen van èn intelligentie èn gevoel doorwongen opstel over mijn werk, dat ik geheel en al kan aanvaarden. Ik bedoel niet, dat Vestdijk, Marsman, Du Perron niet vernuftige, geïnspireerde of verhelderende dingen over mijn boeken hebben gezegd; maar Uw stuk is meer dan dat, het is een afrekening en daardoor een waardebeoordeling, die organisch uitloopt op de Uzzeltje-formule, die een *vondst* is, en daarbij prachtig geargumenteed, het doet mij meer plezier dan ik kan zeggen zonder den indruk van overdrijving te maken, dat deze karakteristiek komt van iemand uit een jongere generatie, die blijkbaar volkomen begrepen en gevoeld heeft, wat ik wilde 'overbrengen' door taaltekens. Vergelijk bij Uw *volwassen* oordeel het aankomend-halfwassige en een beetje *bête*-[geponeerde], vriendelijke uitgeleg voor Jan Publiek, dat de heeren Teipe en Van der Woude destijds van zich hebben gegeven! En onlangs heeft een zekere Sciarone een stuk in Den Gulden Winckel geschreven, dat veel beter was, maar ook nog zoo braaf-adoreerend. Dat alles geeft iemand het misselijke vermoeden van in de toekomst even critiekloos tot autoriteit te zullen worden verklaard als nu door de Mij. der Ned. Letterk. te worden beschoolmeesterd; tusschen beide zaken is *geen* verschil. Ik zie aankomen, dat ik binnen vijf jaar verschillende oude standbeelden omver zal hebben gepraat, en dan zelf tot standbeeld zal worden verheven; op dat schouwspel verheug ik mij niet bepaald. Mijn werk heeft *deze* autorisatie achteraf niet noodig; het is alleen geschreven om 'ontmoetingen' uit te lokken, zooals die met U. Honderdmaal meer dan welke erkenning ook door autoriteiten en nutslezers is mij waard één zin van U: 'hier heeft iemand... géén verraad aan zijn jeugd gepleegd'. Voor deze ééne zin geef ik weer minstens één jaar van misverstand, vechten tegen vele bierkaaien en vriendelijke schouderklopjes cadeau. Dat is een groote lof, die U mij daar 'toezwaait'. Ik herinner mij nog, dat ik in mijn P.C.-tijd herhaaldelijk die desertie, waarvan U spreekt, heb waargenomen bij de generatie, die toen zoo oud was als ik nu, en soms benauwde mij het gevoel, dat dit deserteeren op een *biologische* onontkoombaarheid leek. Ik rilde, als ik eraan dacht, dat ook ik zulk een verrader zou *moeten* worden, blijkbaar. Uw verzekering is daarom voor mij niet alleen de kern van Uw artikel, maar ook de eenige ridderorde, die ik verlang.

U hebt met zeldzame scherpzinnigheid het 'rhythme' van mijn ontwikkeling nagevoeld en in Uw text vast weten te houden. Het is vrijwel zonder uitzondering juist, wat er staat. Ik kan dat vooral verifiëren door de bezwaren, die U hier en daar oppert (de domheden tegen mijn domheden); het zijn de 'lekken', waarop ik zelf ook gestuit ben. Zoo is b.v. Uw passage over de *gelijkheid* een van de gewichtigste amendementen, die men op dit punt kan indienen. Inderdaad, hier begint een nieuw hoofdstuk, en het is zeer wel mogelijk, dat niet ik, maar U het zult schrijven. (Iedereen heeft grenzen, en ik weet niet, wanneer ik mijn grens bereikt heb,). Wat U zegt over Don Quichote is uitstekend, een 'lek' van het boek; een voortreffelijke aanvulling is Uw opmerking over het specialisme. Ik zou door kunnen gaan, maar ik wil mij beperken tot Uw voorkeur voor den politicus zonder partij boven den 'Christus', die ik, nu al, deel, of liever: datgene in 'Van O. en N. Chr.', wat voor mij essentieele waarde heeft, is het politicus-zonder-partij-element, *niet* de historische documentatie via Augustinus of Marx, *niet* de 'bewijsbaarheid' van mijn stellingen over het socialisme of fascisme. En het zijn – dat merk ik uit de Nederlandsche reacties – juist deze secundaire dingen, die 'den' lezer een zeker respect inboezemen (angst voor de feiten). Zoo schreef mij Huizinga, (dien ik als achterneef het boek zond) met een schouderklopje van den promotor aan den promovendus, 'dat Uw werk op groote en soliede kennis berust, een product van zeer ernstigen, diepen en scherpdenkenarbeid is'. Denkarbeit: Sic! Maar hij bekent ook zijn 'onvermogen, U voortdurend te volgen', en de 'christelijke these'... 'kan ik nu toch waarlijk niet au sérieux nemen'. Dat dit ook voor *hem* niet noodig is, schijnt hem te ontgaan. 't Is echter allemaal goed bedoeld. Met goede bedoelingen moet ik meestal genoegen nemen.

Uzzeltje is mij uit mijn kindertijd zeer vertrouwd, en ik bewonder de geslaagdheid van Uw vergelijking vooral ook omdat het een 'kleine naam' is en dus geen Faust of soortgelijk symbool. Alleen – U houdt het mij ten goede – moet ik even wennen aan de verandering van sexe, want zelfs de klare maneschijn maakt iemand niet zoo geslachtsloos, dat hij gemakkelijk van Vaderland-redacteur een stakend schoolmeisje wordt.

Ja, deze Vaderland-redacteur! Uitstekend is Uw karakteristiek van mijn beroep, opportunisme, karakter. (Terzijde: de uitdrukking voor mijn brochure 'tactisch vliegtuig van het moederschap' geeft precies weer, wat ik daarmee wilde 'geven'... en dus ook *niet* geven, meer voorbehouden, tot het moederschap in het zicht kwam.) Ik zou het *bijzonder* prettig vinden (en mijn vrouw, die een wespensteek heeft vergeten door de lectuur van Uw artikel, sluit zich daarbij aan), als U mij het genoegen zou willen doen eens bij ons te komen eten. Doet U maar eenig voorstel in die richting; in dezen tijd, nu de toneelapen nog niet begonnen zijn hun rollen af te draaien, komt het ons zeer vaak gelegen. En ik wil gaarne een opdracht schrijven in Uw exemplaar van de 'Christenen', namens Uzzeltje.

m.v.gr.

Uw

Menno ter Braak

tot dusver was mij Uw naam alleen geläufig in de
verbinding....*Wertheim* en Gomperts. Ook daarvan heeft Uw opstel mij
definitief verlost.

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, 22 Aug. 1937

J.J.Viottastraat 13

Zeer geachte Heer Ter Braak,

Het artikel over U in P.C. heb ik naar drie mensen geschreven, U bent er één van. Van U had ik een reactie verwacht, maar, omdat de ervaring mij geleerd heeft, juist alle verwachtingen af te schrijven, had ik er niet meer op gerekend en daarom was Uw brief mij een grote verrassing. Hoeveel genoeg mij de ontvangst daarvan ook gedaan heeft, hoe vleierend de inhoud voor mij ook was, toch heeft de toon als tot een gelijke, waarop U mij schrijft, mij gehinderd. Al zou een neerbuigende toon mij waarschijnlijk nog meer gehinderd hebben, toch kan ik mij niet anders dan in duizend opzichten Uw mindere, misschien Uw leerling voelen. Leerling, zoals ik dat – ook *feitelijk* – van de Heer Binnendijk geweest ben, die ik dankbaarder ben, dan hem waarschijnlijk bekend is. (Op dit ogenblik kan ik zijn poëziekritieken in De Groene alleen nog maar met grote bevreemding lezen.) Zo heb ik U denk-inhouden, denkwijzes, zinswendingen, tot woorden toe, te danken. Niet alleen te danken, omdat U door ons leeftijdsverschil eerder in staat waart, U een en ander te verwerven, maar wel degelijk, omdat ik er alleen niet opgekomen was. Hoe zou ik ook kunnen bewonderen met de gedachte, dat ik het zelf ook gekund zou hebben? Het staat U vrij, mij volwassenheid aan te wrijven, ik kan op dit ogenblik mijn verhouding tot U slechts als een van mindere tot leermeester zien, al is die mindere noch van plan zijn meester tot een boven zijn kritiek staande autoriteit te verheffen, noch de 'lemaitre' te worden van Menno Haman, noch op enige andere wijze zijn schoenen te poetsen. Een van de waarheden, die ik het meest aan den lijve ondervonden heb, is de ergernis over de eigen toon waarmee U Uw 'Politicus' begint. Ik erger mij in 't algemeen ontzettend veel, maar over weinig zozeer, als over mijn toon. Het is, ongetwijfeld, die vlegelachtige toon in mijn opstel geweest, die U tot Uw gelijkheidston verleid heeft. Het is bovendien ongerijmd, dat men zich (en ik mij) publiekelijk veel meer veroorlooft, dan in een persoonlijke brief (al is de tengel mij zoëven ook weer ontschoten!). De leerling schrijft zelfgenoegzaam over 'Ter Braak', de meester antwoordt beleefd 'zeer geachte heer

Gomperts. Wertheim en Gompertz wordt overigens met een z geschreven, daar heb ik niets mee te maken en van z gesproken 'Uzzeltje' is mij pas kort geleden ter ore gekomen, ik kende de naam alleen, omdat alle stoomboten die plegen te roepen, daarbij houden ze de z heel lang aan.

Wat ik geschreven heb, is zeker niet 'vrijwel zonder uitzondering juist'. Ik speel soms het spel, van in een artikel van een of andere autoriteit iedere zin door te strepen, waar iets op af te dingen valt, waaruit een denkfout blijkt. Meestal blijven alleen feitelijke mededelingen over. Als ik dat in mijn opstel ga doen, moet ik ook rijkelijk gaan strepen, Uw gunstig oordeel is dus overdreven.

Het is zeker niet noodzakelijk, dat U moeite doet, om aan de verandering van deze te wennen (redacteur-schoolmeisje). Zodra ik Uzzeltje in de St. Jansstraat had afgeleverd had zij voor mij afgedaan. Ik kan wel voorstellen, U zo te noemen, maar ik denk er niet aan, dat voorstel te aanvaarden. Voor vervolgen als 'Uzzeltje heeft een dienst' en 'Hoe het Uzzeltje verder ging' behoeft U dus niet bang te zijn.

Voor Uw vriendelijke uitnodiging, bij U te komen eten, ben ik Uw vrouw en U uiterst dankbaar. Dat ik Uw vrouw een wespensteek heb kunnen doen vergeten, heeft mij nog meer gevleid, dan de vele superlatieven, die U mij naar het hoofd werpt. Ik hoop, dat de pijn, die ongetwijfeld naderhand is teruggekomen, nu geheel verdwenen is. Die verdovende werking is een ongedachte doelmatigheid, die mij kracht geeft tegenover de mensen, die mij ervan komen beschuldigen, dat ik mijn redacteurschap van P.C. misbruik, door belachelijk lange en onbegrijpelijke artikelen te schrijven. Ik heb niet eens de behoefte ze tegen te spreken, want ik weet, hoe nuttig ik ben.

Ik verheug mij erop, dat ik U zal komen bezoeken. Deze week ga ik een paar dagen bij een vriend in Haarlem logeren; mijn vriend is theoloog en de eindeloosheid van onze gesprekken zou die paar dagen wel eens kunnen verlengen. Het lijkt mij daarom veiliger, om U voor te stellen 1, 2 of 3 September. Ik hoor dan wel van U, of het U een van die dagen schikt of welke dag het beste.

Ten slotte zou ik U nog het verzoek willen doen, om, ter zuivering van de verhouding, het 'Zeer geachte Heer' en het 'U' te laten varen.

Met gevoelens van grote achting,

Uw dv.

H A Gomperts

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 24 Aug. '37

Kraaijenlaan 36

47

Zeer geachte heer Gomperts

Hartelijk dank voor Uw brief, maar hoezeer U mij ook uitdaagt, ik kan werkelijk niet zomaar 'beste Gomperts' of 'waarde Gomperts' zeggen, zoolang ik U alleen schriftelijk ken. Bovendien is het zeer onpaedagogisch van U, een persoon van 35-jarigen leeftijd aldus te stijven in magisters-instincten, die hem door Den Haag (snobistische etage) worden opgedrongen; want ik geloof graag, dat U zich in zekeren zin mijn leerling voelt, maar laat mij desalniettemin niet afbrengen van mijn opvatting, dat Uw leerlingschap een zelfstandige, critische positie is; en dat is het, wat mij (*zelfs* onder het overwegen van het op p. 58 van 'Politicus zonder Partij' neergeschrevene) een toon ontlokte, die U misschien te vlelend voorkwam. Daarmee wil ik volstrekt niet zeggen, dat U dezelfde dingen zoudt kunnen bedenken als ik (dezelfde = andere), maar wel, dat Uw verhouding tot mijn werk ieder spoor van 'epigonisme' heeft verloren. Oòk als het waar is, dat U heele zinnen en woorden van mij hebt overgenomen, houd ik dat vol. En het sluit niet uit, dat Uw definitieve afrekening met Uw 'leermeester' pas over tien jaar zou kunnen komen, misschien. Ik rekende in 1925 met Dèr Mouw af, en weet, dat ik nu nog niet met hem afgerekend heb. Maar dat stuk, dat zoo ongeveer mijn maiden speech en mijn 'werkstuk voor het gilde' was, was oneindig veel *minder* zelfstandig en *minder* persoonlijk dan Uw stuk over mij.

Geloof mij; het is een zeldzaamheid, dat men een stuk leest, waarin niet de vakman, maar de *mensch* (voor mijn part de Christen) den doorslag geeft. Vergelijk Uw artikel met die van Vestdijk in de N.R.C., en U weet, wat ik bedoel. De ergernis van den eigen toon komt *daarna*, maar tusschen vakman en mensch is *eerst* een zandwoestijn, met specialistische palmpjes en oasetjes.

Het interessert mij ook, een en ander te hooren over Uw verhouden tot Binnendijk. Misschien weet U, dat hij in onzen Amsterdamsche tijd mijn beste vriend was; godsdiensttwisten over de poëzie hebben tijdelijk ernstige verwijdering gebracht, maar gelukkig niet definitief. Daaruit alleen al kunt U opmaken, dat volgens mij Binnendijk als mensch zeer veel *meer* waard is dan als poëzie specialist, die over deernis en erbarming (of was het ontferming, of verbittering?) schreef, daarover mondeling. Het schikt zoowel 2 als 3 September; op 1 Sept. maak ik mijn Zondagspreek voor de Haagsche gemeente, dus dan ben ik altijd minder gedisponeerd.

Van preeken gesproken: uit Uw brief blijkt mij dat er nog theologen studeeren. Ik ben soms al zoo ver verstard, dat ik de aanwezigheid van theologen in een generatie na de mijne voor onwaarschijnlijk houd. Dat de Europeanen nog altijd beginnen moeten met de Zondagschool en de katechisatie af te rekenen! Uno [xxx] tandem? Maar eigenlijk doet het er ook niet toe, aan welken slijpsteen men zich wet. Er zouden alleen weer ongekend nieuwe problemen ontstaan, wanneer de volkomen godsdienstloos opgevoede

jeugd zich ging wetten, aan een nieuwe slijpsteen (die op den ouden zou lijken, maar op zijn minst andere *woorden* zou vereischen).

Dus: op 2 of op 3 Sept. verwachten wij (niet pluralis majestatis magistri, maar mijn vrouw en ik) U. Tegen $\frac{1}{2}$ 4, als U dat schikt. Meldt U mij dus nog even precies hoe of wat.

m.v.gr. Uw Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 21 Febr. '38

Kraaijenlaan 36

Beste Gomperts

Hartelijk dank voor je briefje. Je diagnose is juist: het boekje is een uitlooper van de 'Christenen' en qua talis ook niet anders dan een verificatie van mijn opvattingen, daar waar de godsdienstige 'breuk' schijnbaar de disciplinaire continuïteit het meest verduistert. Deze verificatie was mij een behoefte, omdat ik mij al verifieerende van mijn boek over het Christendom juist voel afdrijven naar een dialectische 'omslag'. Ik hoop, dat die 'omslag' op een roman uitloopt, want hij verschijnt me voortdurend in (nog vage, maar hardnekkige) romanfiguren. Overhaasten zou hier alles bederven, dus ik wacht. Maar wie weet, al wachtend wordt men ouder, en misschien lukt het niet meer. Deze gedachte hangt weer samen met het geprojecteerde boek... Het boekje 'Mephistophelisch' is een verzameling korte stukken en aphorismen, zeer omgewerkte dingen uit 'Vaderland'-artikelen, die ik voor mijn plezier heb geschreven. Verwacht dus niet van *dit* boekje den 'omslag' voornoemd; het is een intermezzo, beginnend met een citaat uit je P.C.-artikel en een citaat van de Wijnands Francken prijscommissie. Ik zend het je na verschijnen toe.

Ik reken op een invitatie voor je 'Romeo'! De opvoering van 'Liluli' was een van de zeldzame verademingen (met alle tekortkomingen, of misschien wel *daardoor*) in mijn verdoemd Toneel dubbelgangersleven. Van der Vies lijkt mij trouwens de eenige regisseur in Nederland, die niet met de palurkachtige neigingen van het regisseursberoep is behept. Misschien krijgt hij daarom ook wel geen engagement. Dus: mag ik op de invitatie rekenen: ik schrijf er dan vanzelf over in het Haagsche orgaan.

v.gr.

Menno ter Braak

Is het mogelijk dat ik van te voren je bewerking lees: wordt deze gedrukt?

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 8 April '38

B.G.

Zeer hartelijk dank voor de kaarten, die ik je tot mijn grooten spijt terug moet zenden. Ik ben n.l. een week of twee volkomen overwerkt geweest en ga vandaag voor het eerst weer naar de krant; overkomen naar Amsterdam is mij nog niet toegestaan, gegeven, dat het laat wordt. Om dezelfde redenen heb je ook niets gehoord over je manuscript, dat ik niet heb kunnen lezen.

Intusschen: veel succes. Ik was graag van de partij geweest, maar voor deze 'overmacht' moet ik wijken. Misschien kun je de kaarten nog gebruiken? Ik zal in het Vad. een stuk over de opvoering overnemen van de N.R.C.-corr.

hart gr. tt.

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 26 April '38

Beste Gomperts.

Hartelijk dank voor je prettigen brief (je hebt werkelijk een uitgesproken talent voor het briefschrijven!). Dat ik je vertaling nog steeds niet gelezen heb, is te wijten aan mijn ongesteldheid, die op naam ging van overwerktheid, omdat dat geen reëel begrip is en dus voor alles kan opdraaien. Maar in ieder geval was het een zeer onaangenaam intermezzo; mijn zenuwen hadden Oostenrijk blijkbaar slecht verteerd en het plotseling erop gezet mij fysisch met koud zweet en psychisch met Hampton Court-leegte en nachtmerries te vervolgen. Gelukkig heeft mijn vitaliteit nu weer de overhand; het is absoluut niet aan te bevelen.

Het speet mij dubbel, dat ik niet kon komen, omdat de critiek in de N.R.C. mij direct argwaan inboezemde; die man, die zoo klaagde over de brutaliteit van de bewerking, leek mij suspect, plus que suspect, want na Vondel is Shakespeare (met misschien Homerus en

Dante) hier wel het meest door cultus verslonden. Ik las dus je vertaling nog niet, maar zal het zeker doen en je mijn opinie overbrieven; hierbij vast een proefje uit 'Mephistophelisch' (waarvan ik je binnenkort een exemplaar hoop te kunnen zenden), waarin over Shakespeare een en ander staat, dat je misschien zal behagen. 'Diese erstaunliche sächsisch-spanisch-maurische Geschmachssynthese', 'wobei es nach Pöbel riecht', 'die kein Grieche ausgehalten hätte': zoo ongeveer schreef Nietzsche ergens (ik meen in 'Jenseits von Gut und Böse') over dit genie, dat, geloof ik, inderdaad een echt genie is, maar precies om andere redenen dan de genie geloovers denken. De kitsch is een van de essentiele elementen van dit werk; stukken als dat Winteravondsprookje zijn voor mijn gevoel voor minstens 7/8 kitsch. Maar waarom zou men een genie-in-kitsch-gehuld niet juist extra dankbaar accepteren? Helaas, het gaat niet in Nederland; Shakespeare is net zoo verheven als Vondel; en toch behoef je voor hem veel minder excuses aan te voeren dan voor Vondel!

Wat je in je brief over Shakespeare schrijft, is mij uit het hart gegrepen. Of je vertaling geslaagd is, is natuurlijk een andere zaak, maar ik zal je sans pitié mijn oordeel zeggen. Daarover dus nader.

Het is absoluut onvoorstelbaar, wat de autoriteiten van den genieëncultus hier te lande zouden zeggen, wanneer men hun b.v. den Midzomernachtdroom zou kunnen voorzetten als een onbekend werk van een onbekend (liefst jong) schrijver. Om het eens heel 'studentikoos' en 'kroeg- en biertaal' te zeggen: ik geloof dat Shakespeare een niet onbelangrijk deel van zijn genie besteed heeft aan het verneuken van zijn gehoor, de heeren van 'measure, time and place'. De menschen van de tegenwoordige persvrijheid kunnen zich niet voorstellen, hoe men in die dagen zijn wijsheid moest openbaren... n.l. door haar in Teekens te verbergen.

Tot nader dus. Hart.gr.

je

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 9 mei 1938

Maandag

Beste Gomperts

Vanmorgen zond ik je mijn boekje Mephistophelisch; ik hoop, dat je het neemt voor wat het is: een intermezzo, een paar 'nugae', samengeraapt om Greshoff een plezier te doen. Natuurlijk heb ik er zelf ook wel eenig plezier in.

Vanmiddag eindelijk gelegenheid gehad om je vertaling te lezen. Die is *uitstekend*: de critieken lijken me de grootste malligheid. Ik heb nu een plan, en daarom schrijf ik je overhaast dit briefje met de machine. Er is een Shakespeare van prof. Van Kranendonk verschenen, dat ik half uit heb, en dat nogal middelmatig, zo niet slecht lijkt. Ik schrijf daarover (of naar aanleiding daarvan) voor a.s. Zondag een artikel. Nu lijkt het me een zeer geschikte gelegenheid om deze quaestie eens ter dege aan te pakken; het concrete voorbeeld Romeo en Julia, getoetst aan de critieken, is immers prachtig om in concreto aan te toonen, wat 'men' en de cultus van het genie beteekenen. Ik moet daarom, als je die documenten nog hebt, zoo mogelijk *omgaand expresse* van je hebben de voornaamste critieken, waarin over de 'kroeg- en biertaal' etc. wordt geschreven. Want zonder materiaal kan ik uiteraard niet tegen iemand fulmineeren. Ik herinner mij zelf alleen de recensie in de N.R.C., maar ook die heb ik niet. Kun je me van dienst zijn?

Het zou me werkelijk erg veel genoegen doen, als ik door dit artikel over je vertaling, waaraan ik dan den onbeduidenden Van Kranendonk verbind, een knuppel in het hoenderhok kon deponeeren. Wie niet kan zien, dat deze vertaling uitstekend is, heeft òf Shakespeare nooit gelezen, òf hem nooit anders gelezen dan met die bepaalde mentaliteit van den [Vondelboer]. Ik maak je mijn compliment. Een bezwaar alleen: door het stuk zoo zuiver tot zijn essentialia te reduceeren, heb jij het ongenietbaar gemaakt voor de officieele personages, die zulke vertooningen als van jubileerende studentenvereeningen luister plegen bij te zetten. Dat is een erge zonde tegen 'Measure, time and place'!

Bezorg me zoo mogelijk morgen de critieken. Ik zal aantoonen, dat R. en J. kroeg- en biertaal uitslaan, met een apollinisch masker.

hart.gr.

tt.

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 10 mei 1938

Dinsdag

B.G.

Hartelijke dank voor je brief. Dat je 'Mephistophelisch' apprecieert doet me plezier; ik geloof ook wel, dat het, vooral als gebaar, een aardig boekje is. Het zal overigens wel in de schaduw blijven, want de uitgever Stols is een zakenman van nix en vergeet stellig het werkje in den handel te brengen.

'Overwaard om gedrukt etc. te worden is je vertaling natuurlijk alleen als je 'over' beschouwt als een por in de ribben van paap Chr. de [Graaff]. 'Waard' is ze het zeker, en ik zou er graag eens een opvoering van willen zien, waarvan de critiek nu niet bij voorbaat kon weten, dat het werk van 'stedente' was. Ik geloof, dat dat vooroordeel ('die stedente toch!') ook veel op zijn geweten heeft, in deze quaestie!

Tot mijn spijt ging de P.C. met het stuk van Dekking ongelezen de prullemand in; d.w.z. ik zag alleen de rel van die heeren manifestverzenders en verzuimde toen de rest te consulteren. *Kun je me door Clausen nog een ex. laten sturen?* Bij voorbaat dank.

hart.gr. je

Menno ter Braak

Het boekje van Baty is beter dan dat van Van Kranendonk, maar ik heb het toch niet op regisseurs, behalve V.d. Vies, die zoo weinig heeft van zulk een wezen. Een Franschman schijnt van nature beter dan een Hollander, dat blijkt ook nu weer.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

20 Mei '38

B.G.

Het Shakespeare muisje heeft voor mij al een aardig 'staartje' gehad; hetgeen je misschien iets zal verklaren van het wonderlijke stuk gisterenavond in de N.R.C., dat den indruk vestigt, als zou een

geheime, anonieme Fronde tegen deze N.R.C. en haar Romeo-beschouwer zijn ontstaan.

De zaak zit zoo:

Ik mocht een briefje lezen van de hoofdredacteur van de N.R.C., mr. Swart, aan mijn hoofdred., den heer Schilt, waarin de eerste heer zijn misnoegen over mijn 'aanval' op de N.R.C. in vrij krasse bewoordingen uitsprak; het was niet welvoeglijk om een 'gelieerd blad' te attaqueeren (liberalisme!). De laatste zin was: 'Er is geen *rel*, of de heer ter Braak schijnt er bij te pas te komen.' Dit laatste nu heb ik niet 'genomen', omdat ik van dien heer Swart geen commando's of berispingen wensch af te wachten, [zijnde] hij, hoe 'gelieerd' ook, niet mijn superieur. Zoo bezocht ik hem gisteren op zijn bureau, waar hij hoog van den toren begon te blazen over het feit, dat ik aan de 'verkrachting' van Shakespeare, nog wel door een 'student', een zekere Gómperts, zooveel aandacht had besteed. Ik was een 'ontwortelde' (hetgeen ik hem dadelijk en geestdriftig heb toegegeven, omdat ik tóch geen boom ben), en daarom belust ben op de negativiteit etc. Daarop volgde een college over Shakespeare, waarbij ik slechts met moeite aan het woord kon komen, maar hem toch eindelijk met citaten uit 'Macbeth' een weinig verbijsterd heb. Volgens hem was Sh. zoo hoog en onaantastbaar, dat wij er voor eeuwig af hadden te blijven etc.etc. Ik heb hem herhaaldelijk het tegendeel verzekerd, natuurlijk zonder resultaat, alleen 'zou hij er toch eens over nadenken, over dat wat u over Macbeth zegt'. Tenslotte nam hij het woord 'rel' terug, waarom het mij te doen was. Dit alles werd begeleid door het gekuch van zijn draadharige Terrier op den achtergrond. Hij zelf, volkomen nuchter, maakte op mij soms den indruk van geborreld te hebben, als hij over Sh. sprak. Enfin, 't is een fatsoenlijke man, van 'measure, time and place'.

Voor dien had ik gesproken met Hunninger, den toneelcriticus en schrijver van het artikeltje over de voorstelling, een zeer geschikten man, die de zaak heelemaal niet zoo tragisch had opgevat en een antwoord had geschreven. Dat is het stuk in de N.R.C. van gisteren, *maar dan door Swart gecastreerd* en van iedere polemische uitlating tegen het 'gelieerd blad' zorgvuldig ontluisd. Gevolg: geen sterveling buiten Swart, Hunninger, jou en mij weet, *welke misverstanden waar gerezen zijn!!* En ik zal zoo vrij zijn om, nu ik als blinde wordt behandeld, niet meer te repliceeren, hoewel ik nog het een en ander te zeggen heb!

Deze mededeelingen zijn *strikt vertrouwelijk!* Je kunt er dus ook in het publiek (P.C. of elders) geen gebruik van maken. Maar wel kun je (en ik zou het wel aardig vinden, als je het deed) deze manier van antwoorden van het N.R.C. zonder namen te noemen eens aan de kaak stellen, als je nog iets naders over je opvatting inzake R. en J. in P.C. schrijft. De hoogeschool der journalistiek leidt soms tot volkomen verdwazing.

h.gr. tt.

Menno ter Braak

Dank voor de P.C. Het stuk van Dekking is bijzonder aardig en scherp.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 31 Mei '38

Kraaijenlaan 36

B.G.

Deze week ontving ik geen P.C. Is het blad niet meer verschenen, vanwege de vacantie, of heeft Clausen mij gepasseerd? Het zou mij n.l. bijzonder spijten, als een ev. laatste bedrijf van de Shakespeare-historie mij zou ontgaan. Ik zou van je ev. dupliek een en ander willen overnemen in Het Vad., indien zulks compatibel zou blijken met de hoge 'gelieerdheid'.

Met groot plezier je polemiek tegen 'Bally' gelezen, den [baardman] van het tooneel. Je hebt een polemisch *rhythme*, dat aanpakt, en dat je, hoop ik, in de toekomst toch niet geheel zult verloochenen voor het winkeltje in echtscheidingen, dat je zou gaan opzetten. De belagers van den heer Dekking zijn ook zeer goed in stijl; vooral die moderator was best. Hoe leeft zoiets, jaren en jaren achtereen!

h.gr. je

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 1 Juni

Kraaijenlaan 36

B.G.

Dank voor je briefje. P.C. kwam inmiddels aan en wekte mijn wellust. Ik *mag* zoiets wel. Benieuwd naar het vervolg.

Voorts dit: inderdaad vaardigt de redactie van Het Vad. mij af naar 'Jeremias', waarop je mij nu niet bepaald 'lekker maakt'. Ik zou dan ook extra graag gebruik maken van de gelegenheid om daar per auto in aangenaam gezelschap te komen en wil met plezier je aanbod aanvaarden. d.w.z.: ligt het in je bedoeling des nachts weer naar Amsterdam terug te rijden? Ik wilde n.l. in ieder geval 's nachts Ermelo weer uit. In die omstandigheden zou ik dan gastvrijheid moeten vragen voor de rest van de nacht bij een adres in Amsterdam, dat zoo laat nog open is. Ik kan op den dag van vertrek naar Ermelo op ieder gewenscht uur in de stad zijn.

Wees zoo goed mij nog even omgaand voor te lichten! Bij voorbaat dank voor het vervoer.

hgr. tt.

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 3 Juni '38

B.G.

Graag geef ik gehoor aan je uitnodiging. Ik kom dan 1e Pinksterdag - *tusschen 4 en 5* (vroeger kan ik niet) en ben met genoegen de gast van je ouders. Den volgenden morgen verdwijn ik dan weer naar Den Haag.

h.gr. je

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

15 Juni '38

B.G.

Van je tweede stuk over 'Romeo' heb ik een flink stuk overgenomen in Het Vad. Verschijnt vandaag of morgen; ik zend het je wel toe. Zend mij, als je wilt, in ruil nog een nummer van die P.C., want ik heb dit natuurlijk moeten verknippen. Je betoog was sterk, alleen ditmaal *iets* te lang, naar mijn smaak. Voor Hunningher

overigens afdoende; hij zal zich echter al lang achter zijn autoriteit hebben teruggetrokken, zooals dat te doen gebruikelijk is. Hij heeft mij tenminste al vol waardigheid verklaard, dat hij op zulke taal niet verder ingaat. De methode, in een dergelijk geval.

Wil je ouders nog eens hartelijk dank zeggen voor hun gastvrijheid. De Jeremiade is mij goed bekomen; geen kou gevat, geen complexen van ahasverischen aard opgedaan.

h.gr. je

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Nimes, 9 augustus 1938

Nimes, 9 Aug.

B.G.

Wij zijn ook al weer op de terugreis, bleven nog wat te Arles en Nimes hangen. Met genoeg herdenken wij de tocht naar Coursegoules. Groet ook Dekking van ons!

[x] Menno ter Braak

Ant tB.F.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 10 Oct.

Kraaienlaan 36

B.G.

Hartelijk dank voor je brief. Wat de dame Köhler betreft: het *is* een naar mensch, en je critiek in P.C. was te gunstig. Maar hoe speelt ze het klaar! En wat mijn maniakale verdediging van je vertaling aangaat: ik ben het met je eens, dat die op verstijving

[van] de traditie gaat lijken. Echter: ik kan zeer verstijfd voor den dag komen, als het gaat over dingen, die je wat stijf moet behandelen in Nederland!

Je reactie op het 'grootte' wereldgebeuren lijkt als twee druppels water op de mijne; ik hoop, dat je daarom mijn artikel in de 'Groene' over het verraad der vlaggen hebt gelezen, want die Chamberlain was mij een braaksel geworden. Hij heeft het zoo treffend gezegd: 'Its pies for our time!' Laten wij het daarop houden. Maar zonder gekheid: ik heb in de maand September al mijn cultureele bezigheden als een mechanisch *spel* verricht, met het accent op mechanisch, dat leven tusschen ochtend- en avondblad is nog extra onaangenaam bij een journalistieke loopbaan, die je geen syllabe van het persvuil bespaart. Gelukkig waren mijn zenuwen er beter aan toe dan bij het geval Oostenrijk, dat mij eenvoudig down deed gaan. Ik was in zekeren zin op deze rotzooi voorbereid, en zat fatalistisch in de zon, die ons nog van boven (Boven) geleverd werd, met het vaste geloof aan den komende oorlog en een heimelijk ongeloof aan oorlog er nog onderdoor. Nu, het einde van de 'spanning' was wel verrukkelijk, en vooral het gevlag der hamsteraars na München. Ik hoop, als die God, waar je het over hebt, ons tijd van leven geeft, nog eens iets op schrift te kunnen stellen van mijn innerlijke ervaringen gedurende deze historische dagen van chantage en gros.

Intusschen: heeft Van Krimpen je het exemplaar van 'Uren met Dirk Coster' en de vergrootte foto van Carros overhandigd, zooals hij mij beloofde te doen? Ik heb hoop, dat de lectuur van dat polemische schotschrift je een beetje vergetelheid zal schenken; de oplaag is op bevel van Du Perron zoo juist vernietigd en dit exemplaar is dus alweer een curiosum geworden. Misschien raakt je de materie Coster niet zoo meer als zij het mij eens deed, maar van de polemiek zul je zeker plezier hebben. -het fotootje van Carros, dat ik uit jullie auto knipte, ziet er in vergrooting lang niet onkunstzinnig uit. Bewaar het overigens niet als toevallig geboren kunstwerk, maar als herinnering aan een vacantie, die ons door [Runciman] nog werd gegund. Mijn vrouw en ik hebben de *prettigste* herinnering aan den tocht naar Coursegoules! (Er zijn nog meer kiekjes van gekomen, die niet zoo mooi zijn, helaas).

Handhaaf je, in het besef, dat een Hitler geen oorzaak mag zijn van een bedorven bestaan, en wees

hart. gegroet van je Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 23. XII. '38

Beste Gomperts,

Hartelijk dank voor het Greshoff-boekje, waarvan ik de opdracht om velerlei redenen *bijzonder* op prijs stel; in de eerste plaats echter om de vriendschappelijke intentie, het is alles bij elkaar een aardig document geworden, en voor mij een bewijs, dat er in deze 'jongere generatie' toch zoiets is als intellectueele integriteit. Jouw stuk is *verreweg* het beste, het zij zonder eenig compliment gezegd; het steekt boven de rest uit, het is überhaupt een van de beste stukken, die over Greshoff geschreven zijn. Hier en daar is de redeneering misschien iets te 'compact', waardoor bij een eerste lezing de indruk van spitsvondigheid ontstaan kan, maar de tweede lezing neemt dien indruk vrijwel geheel weg. Men wordt hier in Holland zoo gewoon om tweederangs beschouwingen te lezen, dat die van den eerste rang altijd weer verrassen.

Ik zelf verkeer momenteel in een periode van creatieve onmacht; alleen de krant dwingt mij tot schrijven, en daardoor merkt Jan Gat het niet; maar ik heb dit jaar niets geschreven, dat ik *wilde* schrijven. Om te kunnen schrijven heeft men heusch een zekere genegenheid voor de menschen noodig, omdat men anders hun taal niet gaat gebruiken voor dergelijke doeleinden; en die genegenheid ontbreekt mij sedert het voorjaar, sedert Oostenrijk en de rest. In de medicijnen heet dat allemaal depressie. Ik verkeer dus in een depressieve phase. Een van de dingen, die me bepaald zou verheugen, zou zijn de wetenschap, dat jij *wel* die genegenheid zoudt kunnen vinden, al was het maar voor een paar jaar van je leven.

Wees hartelijk gegroet, ook van Ant

je Menno ter Braak

Frissche wijnnachten en happig nieuwjaar, zelfs in dezen tijd, waarin de palurken ook P.C. binnendringen.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 28 december 1938

Den Haag, 28 Dec.

B.G.

Ik schijn me toch verkeerd, althans overdreven, althans costeriaansch uit te drukken! Want zoo slecht ben ik er niet aan toe, dat wij het niet erg prettig zouden vinden je hier ten eten te hebben! Mijn depressies zijn van zeer tijdelijken aard, en het eenige blijvende spoor, dat ze tot dusverre achterlaten, is die verlamme angste voor het opschrijven van dingen, die 'tegen Apollo

ingaan'. Toch zal ik ze eens moeten opschrijven. En met de genegenheid van de menschen bedoel ik zeer zeker *niet* een soort charitas of algemeene menschenliefde, maar alleen het minimum aan gemeenschaps gevoel, dat noodzakelijk is om iets zoo collectiefs als de taal zonder innerlijk verzet te gebruiken. Daarin is ook de polemische verhouding begrepen, die in deze depressieve buien mede volkomen in het niet verdwijnt. Maar zooiets voel ik zelf als pathologisch intermezzo, evenals hoofdpijn en overgeven; daarom is zoo'n gevoel echter niet minder reëel. Het is de 'silence éternel de ces espaces infinis qui m'effraie', op een zeer concrete manier, het gevoel kan soms in 1 minuut opkomen of verdwijnen. Misschien een leeftijdsverschijnsel? Cola Debrot, die evenals ik op de grens van 36 en 37 wankelt, lijdt aan precies hetzelfde verschijnsel, alleen blijkbaar veel heviger en langduriger. Ik houd het voor een renaissance van het Hampton Court-gevoel; maar een vlucht 'naar de provincie' is *nu* niet meer mogelijk.

Genoeg van dit subjectieve gepraat; ook dit zal wel eens objectief worden. Bezoek ons dus vooral, en kom dan eten; als je er voor voelt, vraag ik dan ook Van Lier, een erg aardigen neger, die graag kennis met je zou maken (of heb je hem inmiddels leeren kennen?). Bij voorkeur zoo tusschen 5 en 10 Januari, premières (die ik nu nog niet kan berekenen) voorbehouden. Geef me dus even een datum op; 5 of 6 schikt ons b.v. heel goed.

h.gr. je Mt.B.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 3 januari 1939

Dinsdag

B.G.

Geen première is uitgebroken, maar wel een dinertje, dat plotseling ter eere van mijn broer wordt gegeven, die (zooals je misschien ter oore kwam) met de zuster van Ant in den echt gaat treden. Wij moeten daarvoor Vrijdag en Zaterdag naar Zutfen.

Zou je er voor voelen onze afspraak naar *Donderdag* 12 Jan. te verschuiven? Ik hoop, [dat] ik dan de [datum] vrij kan houden. En

heb je lust *Dekking*, anti-papist bij de genade Gods, mee te nemen?
Aarzel dan niet, maar meld het ons even, met het oog op den disch.

In ieder geval, hoop ik, tot spoedig ziens.

hart.gr.

MtB.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 13 januari 1939

Den Haag, 13 Jan.

B.G.

Aangezien je met zooveel interesse geluisterd hebt naar mijn biecht over de Haagsche Post, wil ik je even laten weten, dat ik vandaag definitief van het aanbod heb *afgezien*. De directie wilde geen enkele verandering boven het tegenwoordige niveau in overweging nemen, en met de tegenwoordige methode bv. van boeken 'bespreken' doorgaan heeft voor mij geen zin, het blijft dus voorshands bij het oude, waarmee ik vrede heb, afgezien van de fascisten aan Buitenland, die ik graag adieu had gezegd.

Mijn woedend protest tegen W.V. kreeg ik vandaag met een schrijven van mgr. Bomans terug; overigens nogal een aardig briefje, waarop ik direct geantwoord heb. Bij herlezing vond ik mijn stuk ook erg beroerd uitgevallen, en in zooverre heb ik er niets op tegen, dat, blijkens een brief van Van Krimpen, 'politieke overwegingen' (ook hier al?) de plaatsing onwenschelijk maakten; de impuls, die mij naar de pen deed grijpen, betreur ik alleen in het geheel niet, ik had (als ik het had willen doen) slechts wat langer moeten wachten, tot de 'kreet' ook een snijdende 'critiek' was geworden.

Maar vanwaar die politieke voorzichtigheid in de P.C.-redactie? Misschien had *ik* met het artikeltje geen eer ingelegd, maar de redactie had toch niet de verplichting zich met de strekking te identificeeren?

Kom spoedig weer eens aan. Ik ontmoette onlangs ook Vasalis, die werkelijk allergeschikst is en zonder eenige litteraire humbug.

hart.gr. ook van Ant

je

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 25 Maart '39

Beste Gomperts

Hoe gaat het?

Ik zou bijzonder graag een geschrift van je publiceeren in de Vrije Bladen, waarvan ik, zooals je misschien weet, tegenwoordig 1/3 der redactie vorm. Heb je niet een idee? Het formaat is ± 32 pagina's. Tot dusverre hadden wij : 1. de correspondentie van Perk, 2. Praehistorie van Van Lier, 3. Tusschen Kantoor en Archief van v.d. Veen. 4. wordt een satire van Henri Bruning, 5. vermoedelijk een boekje van mij over de 'nieuwe elite', 6. een novelle van Vestdijk. Mijn illusie is nu om Vasalis (die half toezegde) en jou in twee van de cahiers van dit jaar te 'brengen', zooals de [filmboeren] zeggen.

Schrijf mij in ieder geval eens over dit plan.

hart.gr.

je Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 28 Maart '39

B.G.

Hartelijk dank voor je brief en 'halve' toezegging. Mag ik dan met je afspreken, dat je mij je gedichten stuurt als een persoonlijke 'Ontmoeting'; dat ik je na lezing mijn indruk schrijf en dan met je uitmaak, welk aandeel de V.Bl. er aan zullen hebben? Ik ben, geheel afgezien van de publicatiequaestie, zeer verlangend dit werk van je te lezen kunnen, aangezien ik het bestaan ervan niet vermoedde.

Je kunt ervan opan, dat ik je zonder omwegen zal meedeelen, hoe ik gereageerd heb. Stuur mij alles omgaand. Haast is er wel niet bij, maar ik ben nieuwsgierig van aard. Het 'brengen' is al bijzaak

geworden; al ontken ik niet, dat een van de officieuze genoegens, die ik toelaat, is, van *deze* twaalf schriften V.Bl. iets te maken, dat een *gezicht* heeft.

Krekeltje mag voortaan geen buitenl. overzicht meer schrijven; een staatsgreep smakte hem neer. Ook de directeur, de 'heer' de Lang, is voor 14 dagen 'met vacantie' (snotverkouden, zooals je begrijpt). In dien tijd wordt er door de hoogste oomes van het concern een onderzoek ingesteld.

Tot nader dus! hart.gr. van ons beiden
je MtB.

N.B. Voor de V.Bl. is een dichtbundel het tegendeel van een bezwaar! De term 'geschrift' omvat alles wat geschreven is.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 5 April '39

B.G.

Je poëzie heb ik *zeer geboeid gelezen*, een eerste maal en haastig, omdat ik voor Paschen erg druk ben met krantenwerk. Dit vast voorloopig, ik schrijf je zodra ik alles rustig heb herlezen nader.

hart.gr.
je MtB

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 24 April '39

B.G.

Het zal je misschien weinig attent geleden hebben, dat ik zoolang wachtte met nader berichten over je gedichten. Ik was echter zelf bezig aan een schrift Vrije Bladen, en moest dat werk tusschen alle mogelijke imbeciele karweitjes voor de krant door verrichten. Het boekje ('De Nieuwe Elite') is nu bijna af, en zal medio Mei verschijnen. Intusschen herlas ik je poëzie, en bevond je ten tweede en derde male boeiend. Er was aanvankelijk eigenlijk maar één gedicht, dat mij weinig zei (en nog het minste zegt): *Crisis*. Maar bij nader inzien zou ik je toch niet adviseeren het te laten vervallen. In het ensemble heeft het zijn plaats.

Ik hoop je binnenkort eens over dit werk te *spreken*. Een ding alvast: het is uiterst *poëtisch* in de anti-specialistischen zin van het woord; ik vind hier de poëzie pure en impure zoo duidelijk als twee kanten van één en dezelfde 'zaak', dat ik mij volledig aan die 'zaak' kan overgeven. Bovendien hebben de verschillende gedichten weer verschillende *accenten*, en dat maakt het geheel juist zoo afwisselend. De figuur Mardemiël zou even familie van [Amtrovia] kunnen zijn, maar zij heeft geen [Amtrovia]-*exploitatie* in haar gevolg.

Voorloopig dit practisch: ik zou nu graag je toestemming hebben dezen bundel te laten circuleren bij beide andere redacteuren. Welken *titel* geef je aan het geheel? Laat mij dat tegelijk even weten. Ik heb de Gruyter en Stuiveling al gezegd, dat ze iets bijzonders zouden lezen, en ik hoop, dat ze dat zullen gelooven, zooals ik het geloof. Eerlijk gezegd, ik twijfel er niet aan. Ik ben erg blij met dit boekje. Ook Vasalis heeft mij een bundel toegezegd, thans definitief.

Het hangt ervan af, in welke maand je 'schrift' zal verschijnen. Wij moeten bij de volgorde rekening houden met de 'genres', dat is overigens ook een quaestie van 'aanbod'.

Excuseer dit korte, te korte briefje en antwoord mij even omgaand, dan geef ik het ms. in circulatie. Je hebt er, voor alle eventualiteiten, toch een *copie* van?

hart.gr. ook van Ant

je M.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 27.IV.'39

B.G.

Ik respecteer ieder bezwaar tegen publicatie; wanneer er meer bezwaren bestonden, in het algemeen, zou mijn werk aan Het Vad. b.v. veel draaglijker zijn. Zelf heb ik langzamerhand tegenover het gedrukte de noodige schaamteloosheid verworven, maar dat is geen argument, alleen een bewijs, hoe iemand langzaam maar zeker door het mechanisme van de publiciteit van zijn oorspronkelijke pudeur kan vervreemden. Overigens is een dergelijke ontwikkeling in onze samenleving onvermijdelijk, gezien de plaats, die de drukletter erin beslaat, en ik zal geen pogingen doen mijn pudeur te herkrijgen. Dat is al een physiologische onmogelijkheid.

Ik hoop, met dat al, je je bezwaren toch uit het hoofd te praten, want dit debuut is *werkelijk* verrassend en rijk gevarieerd. Tijdens mijn verblijf in Brussel een paar dagen geleden was ik zoo vrij Greshoff een kijkje in deze papieren te gunnen; hij is een 'beroepsdichter' (en toch een geschikt man) maar zijn oordeel was zoo mogelijk nog gunstiger dan het mijne (zelfs overdreef hij direct, (*sicut suus est mos*). Maar ik kom waarschijnlijk binnenkort naar Amsterdam en waarschuw je dan; verdere argumenten voor publicatie mondeling.

hart.gr. van ons beiden

je M.tB.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 4 Juni '39

B.G.

Je brief heeft me erg veel plezier gedaan, en wat je daarin zegt, lijkt mij (afgezien van den lof, die ik graag incasseer) ook volkomen de problematische kanten van het elite-boekje weer te geven. Voor mijn eigen gevoel voltooit het inderdaad ook den gedachtengang Politicus-Christenen; het had aan de Christenen vast kunnen zitten, maar door zijn toekomstspeculatie heeft het toch ook weer een nieuw element.

Ik schreef het boekje, nadat de 'idee' door een lezing bij me op was gekomen. In de eerste plaats als een bewijsvoering tegen de superioriteit der twee oude elites, van Regnum en Sacerdotium; wat er bovendien nog aan z.g. positiviteit uitkwam, behoort, zooals je suggereert, tot het gebied van het 'geheim', waarover de nieuwe elite eigenlijk het zwijgen moet bewaren. Men spreekt niet over iets, dat men zelf een geheim noemt... Tenzij bij wijze van *intermezzo*, en als zoodanig is dit boekje dan ook ontstaan; het moest daarom ook vooral *kort* zijn, het mocht niet meer worden dan een aanduiding van het geheim. Iedereen, ook de heer, die meent, dat ik mijzelf door dit geschrift tot elite mensch bombardeer, kan er uit halen wat hij wil, en iets anders zou ik ook niet begeeren.

Hoofddoel was misschien toch wel het uitspreken van de *eenige* mogelijkheid, die er m.i. is om de volkomen triomf van de nihilistische 'massa-elite' met een 'tegenzet' te beantwoorden. In de practijk zal die zet overigens wel moeten bestaan in een oneindig aantal kleine zetjes, voortkomend uit de nieuwe mentaliteit dergenen, die het nihilisme aan den lijve hebben ondergaan en zijn consequentie van 'bellum omnium contra omnes' niet kunnen aanvaarden - die liever naar de verdommenis gaan dan dat leven te leven. Bij het uitspelen van al die kleine zetjes zal het probleem van het *gezag* en van het *comediespelen* steeds actueeler worden. Overigens is dit comediespelen in zekeren zin reeds verdisconteerd in het feit,

dat wij sociaal leven; het was b.v. 5½ jaar verdisconteerd in mijn bestaan als journalist. Mocht daaraan nu een eind komen (er is nog steeds geen antwoord binnengekomen op mijn tegenvoorstellen), dan zal ik naar een anderen modus moeten gaan zoeken, die ander comediespel met zich meebrengt. Het leeraarschap, een (tijdelijk) bohémienbestaan? beide zijn voor mij nu weer mogelijk, maar ik geloof het laatste meer dan het eerste. Het gemakkelijkste vallen mij die dingen, wanneer ik *totaal* vergeten kan, dat er iets van een eliteverlangen in mij leeft. Wanneer ik mij gewoon kan gedragen als de democraat, die zijn rol speelt; dringen werkelijke eliteverlangens tot mij door, dan heeft dat bij mij, steeds depressieve periodes tengevolge. Ik behoor zeker niet tot de mensen, die het 'leuk vinden' om elite te zijn, integendeel, want ik kan alleen goed definieeren, wanneer de wetenschap van het designeeren een achtergrondwetenschap blijft, een 'herinnering'.

Ik zal dat boekje van Rengers Hora Siccama trachten te krijgen, of is het uitverkocht? Uit deze kringen heb ik eigenlijk niets gelezen. Ik verdiep me tegenwoordig in sociologen, zooals Lévy-Brühl en Dürkheim.

Dat boek over de Joden bevalt mij ook niet erg, het heele probleem is een probleem voor de 'horde'; alles wat nuance is, blijft van het Joodsche vraagstuk in zijn tegenwoordige vorm nu eenmaal zeer ver. Bijzonder walgelijk vond ik overigens alleen den heer *Van der Spek*, die er beter aan gedaan had royaal antisemiet te worden. Pos, die het boek samenstelde, is een braaf man, en iemand, die ook wat durft, maar allerminst een oorspronkelijke geest.

Ik hoop nu toch werkelijk spoedig naar Amsterdam te komen om je met *grondige* argumenten te bewegen je gedichten te publiceeren, helaas is collega 's Gravesande ziek en moet ik dus ook nog waarnemen, zoodat ik op diens terugkeer zal moeten wachten. Tot zoolang!

Van ons beiden veel hartelijke groeten

je MtB.

Ik heb verder op mij genomen 'Die Revolution der Nihilismus' van Rauschnig voor 31 Juli te vertalen. Dit, toen ik dacht, dat ik er bij het Vad. zeker uit lag en per 1 Sept. dus 'broodeloosheid' voor de deur stond. Nu de commissarissen begonnen zijn bakzeil te halen, drukt dit werkje nogal op me.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 6 juli 1939

Donderdag

B.G.

Ik hoop nu eindelijk Amsterdam aan te doen en wel morgen, *Vrijdag*. Zou ik je ± half 4 voor (bij slecht weer in) *Americain* kunnen treffen? Zonder tel. tegenbericht reken ik daar maar op. Ik zit er in ieder geval tot 4 uur.

hart.

je MtB

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 6 juli 1939

B.G.

Tot mijn spijt kan ik *Vrijdag* plotseling weer niet. Schikt je *Maandag* om 3½ uur in *Americain*?

h.gr. tt.

Menno ter Braak

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 26 juli 1939

B.G.

Weer terug van 14 Juli? Hartelijk dank voor 'Dingtaal'; je krijgt vermoedelijk spoedig proeven, want het is mijn bedoeling er een Augustus-cahier van te maken.

In deze samenstelling is het geheel nog zeer veel beter geworden, ja *excellent*. Als de critiek nog eenige beteekenis heeft (hetgeen ik ga betwijfelen) zal jij van dit boekje veel werk moeten maken. Jij zal er dus wel niets van merken.

hart.gr.

je MtB.

Het manuscript is nu naar Stuiveling, maar De Gruyter was geestdriftig voor, dus zijn stem heeft geen effect meer wat den uitslag van aannemen of afwijzen betreft.

Kreeg je mijn entrefiletje over Helman?

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, 27 Juli '39

B.t.B.

Dank voor je briefje en ook voor het 'entrefiletje' over Helman, dat ik met genoegen las. Het heeft mij inderdaad ervan overtuigd, dat het geschrijf van Helman gevaarlijke consequenties heeft, maar ik geloof toch, dat er in de kritiek grotere zonden begaan worden dan dit pleidooi van de eigen smaak - en iets anders bedoelt hij toch niet, dunkt mij, met die ongelukkige 'man, die...'. Een feit is, dat hij over 't hoofd ziet, dat zijn criteria 'schoonheid' en 'kunstvolle verwoording' je reinste archivarissen-termen geworden zijn, die *niets* meer betekenen, (behalve dat hij in deze serie ook *zijn* volle pond zal krijgen), en dat kennisneming van b.v. Drosts Inleiding in zijn tijdschrift 'De Muzen', die een soortgelijk protest tegen de stomvervelende letteren (en dito pleidooi voor veredeling van de publieke smaak) inhoudt als Helman bedoelt, uiterst nuttig voor hem zou zijn. Je krijgt dus wel aan alle kanten gelijk, maar toch heb ik de indruk, dat Helman, met al zijn rancune, reserves heeft, waardoor hij niet behoort tot de velen, die men rustig kan afschrijven.

In Parijs was het bijzonder plezierig, ik ben erg gevoelig voor die tot activiteit prikkelende atmosfeer (of voor de suggestie ervan), ik zou er een tijdlang willen wonen.

Dat de nieuwe samenstelling van mijn verzen je bevalt, doet mij genoegen. Ik wilde nog het volgende vragen:

1. Vind je de titel 'Dingtaal' goed? Ik weet het niet. Behalve de dubbelzinnigheid (het betekent 'pleidooi' en is tevens een schrijfprogram: ding-taal = concrete, exacte taal), die ik wel aardig vind, zou men er ook in kunnen horen: flinke taal, mannentaal, en dat is allerm minst mijn bedoeling. Is de titel niet te pretentieus.
2. Heb ik enige zeggenschap over het uiterlijk, ik bedoel over de omslag? Zoja, hoe?
3. Hoe groot is de oplaag en krijg ik de beschikking over ex. om aan deze en gene uit te delen? Zoja, over hoeveel?

Hart.gr. ook aan Ant,

t.t.

H A Gomperts

De brief van Vasalis deed mij veel genoegen. Typisch is, dat het door haar genoemde gedicht van Hooft een van de weinige poëmen is, die ik uit het hoofd ken.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 28. VII. '39

B.G.

Hartelijk dank voor je brief. Ja, ik ben erg in mijn schik met je bundel voor de Vrije Bladen. Later uitvoeriger over de details.

De titel 'Dingtaal' bevalt mij wel, omdat hij iets te raden geeft, degene die er 'mannentaal' in den zin van germanentaal of prollentaal uit wil lezen, zal door den tekst geheel ontuchtend worden. Ik zou je adviseeren deze titel te behouden.

De omslagen van de cahiers worden ontworpen door *Salden*, een Duitsche emigrant, die zeer veel smaak heeft en meestal eerst de betreffende dingen *leest*. Ik geloof, dat je je op hem verlaten kunt (ik vertelde hem trouwens al iets over den inhoud van deze 'dingtaal'), maar als je speciale wenschen hebt, kun je je daarover *gerust* met hem in verbinding stellen: Sweelinckstr. 11, *Den Haag*. Hij is een zeer intelligente kerel, die direct zal begrijpen, wat je bedoelt.

Wat de oplage betreft, die zal wel voorloopig 300 ex. zijn. Daarvan krijg je *gratis* 8 stuks, benevens f25 honorarium. Meerdere ex. kun je, meen ik, tegen boekhandelprijs van den uitgever betrekken.

In haast, hart. je MB.

Kom ev. volgende week met Salden eens bij ons eten!

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 1 Aug. '39

B.G.

Helaas ben ik Zaterdag bezet door een uitgangetje naar het Kurhaus voor den krant, waar ik mij niet af kan maken. Ik zou je dus willen voorstellen, je bezoek met Dekking nog even uit te stellen tot eind Aug. en zelf *Donderdag* te komen eten (tusschen 5 en 6). *Zonder tegenbericht reken ik daar dan op*. Salden komt ook. Hij heeft je, naar hij mij berichtte, al een voorloopige schets gezonden. Zonder bloemfestoenen overigens, maar daar kunnen wij Donderdag dus nog over praten. Je neemt die schets dan wel weer mee.

hartgr. en tot ziens je

MtB.

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, 22 Aug. '39

B.t.B.

Hartelijk dank voor het Vaderland. Het is tussen allerlei onbegrip, dat er evenmin gras over laat groeien, om zich bij mij aan te dienen, een weldaad, om deze proeve van begrip te ontmoeten. Al kan ik natuurlijk de localisering van mijn dichtsel, die je geeft, niet verifiëren, omdat iedere brug tussen mijn mening over anderen en die over mij zelf, bij mij ontbreekt, toch kan ik, wat je over 'beïnvloeding' schrijft, slechts als volkomen juist erkennen (en tevens enige andere karakteristieken, de waardebeplating daargelaten.) Inderdaad: Leopold. En inderdaad *niet*: Greshoff, ook niet als tegenwicht. Ik zou in de eerste plaats Menno ter Braak voor die 'tegenmelodie' aansprakelijk willen stellen. Ik weet niet, of hij die aansprakelijkheid accepteert, maar ik stel mij voor, mettertijd, als er niet te veel oorlog tussen komt, van deze 'invloed' gemotiveerd te getuigen. Als het er op aan komt, sta ik *niet* aan de kant van de dichters. 'La poésie, que Dieu me pardonne, doit être un peu bête', heeft Ronsjkiné gezegd. En daarmee is ook het geringe belang van het spel met klankjes en woordjes aangeduid. Maar goed, ik geloof, dat we het in dat opzicht wel eens zijn. Er

staan vanmorgen zulke verbijsterende dingen in de krant, dat zelfs de grootste controversen op dat gebied ridicuul worden en over een paar dagen misschien volledig overspoeld. Ik had niet de fatalistische instelling van verleden jaar en heb moeite die nu terug te vinden.

Mijn plan, om met Dekking bij jullie te komen, zal wel binnenkort uitgevoerd worden, misschien zeer binnenkort, ik schrijf dat nog wel.

Mijn beste groeten, ook aan Ant

tt.

H A Gomperts

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 29 Oct. '39

Kraaijenlaan 36

B.G.

De bespreking van Marsman is zeker wel eenigszins beïnvloed door 'buiten-poëtische' motieven, n.l. door je essayistische qualiteiten, waarvoor M., geloof ik, onbegrensd respect heeft, omdat hij ze zelf eigenlijk niet heeft. Voor hem is een essay altijd een soort nevending van de poëzie gebleven; bij jou vindt hij de omgekeerde verhouding... en toch een onloochenbaar dichterlijke qualiteit, dus geen 'greshovisme', geen mengeling van beide door elkaar, zonder dat een van beide volkomen tot zijn recht komt (in mijn oogen). Het citaat, dat hij opnam, vond ik b.v. heel ongelukkig, omdat het op zichzelf, geïsoleerd, allerminst een indruk geeft van je 'dichterschap', maar juist wel van je 'denken'; en dat wilde hij in zijn critiek toch niet bewijzen.

Natuurlijk wil ik graag mijn best doen voor Van der Vies. Ik heb vroeger tegenover Verbeek al eens zijn naam laten vallen; nu zou ik wat meer met scherp kunnen gaan schieten. Alleen wil ik vermijden,

dat voor mij daaruit een soort verplichting voortvloeit, want tooneeldirecteuren zijn er meesters in om daarvan misbruik te maken, en ik heb in dit opzicht altijd de uiterste reserve betracht (b.v. aan Van der Lugt geweigerd over de opvoering van mijn 'Pantserkrant' te spreken, waar hij natuurlijk een eigenaardig voordeeltje in zag). Maar in dit geval sta ik tamelijk vrij; ik kan het op het experiment gooien, en dan behoort Verbeek als kunstenaar al te likkebaarden. Ook zou ik zelf bijzonder veel plezier hebben (openlijk en stiekem), als dit plan werkelijkheid werd. Dus: laat Van der Vies mij opbellen, als hij in Den Haag is, dan zullen wij krijgsraad houden. Kom zoo mogelijk mee!

Gisteren las ik in 'De Gemeenschap' een heftige polemiek van Van Duinkerken tegen 'De Nieuwe Elite'. Ik wil er niet op ingaan, omdat ik deze man al zoo vaak bestreden heb, maar voor mijn gevoel zou ik hem eigenlijk moeten vertellen, wat Marsman hem al eens wilde vertellen: dat hij een 'schoft' is. Ik houd niet van het groote woord, en zou het dus nooit gebruiken, maar ik voel dit artikel als zoo door en door *oneerlijk* en *insinueerend*, dat ik er toch nog een beetje verbaasd over ben: hoe kan iemand naar zulke benepen middelen grijpen om te polemiseeren.

Ik zal Van Lier, zoodra ik hem spreek, nadrukkelijk je verzoek overbrengen.

hart.gr., ook van Ant,
je MtB.

Las je in de laatste Groene het artikel van Helman over Van Schendel? Het ressentiment gecamoufleerd als onafhankelijk oordeel, de ongenueanceerdheid opgedoft als doodelijk vonnis, het meest hypocriet is zijn 'verteedering' over den vroegeren Van Schendel.

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, [30 oktober 1939]

Amsterdam, Maandag

B.t.B.

Ik las zojuist Van Duinkerken's giftigheid. Inderdaad, een schoft. Het verbaasde mij niet, want ik heb die man een paar jaar geleden enige malen gesproken, dat was genoeg. Maar hij is handig genoeg, om dat voor zijn geloofsgenoten te verbergen en daarom - liever: mede daarom - kan ik het idee, dat deze toch vrij groot

opgezette aanval onbeantwoord zou blijven, slecht verdragen. Wie slaat, moet geslagen worden, zo eist het mijn primitieve geldingsdrift. Jij hebt er geen lust in. Ik wel. Er zijn natuurlijk enkele moeilijkheden: 1. Ik weet niet, of ik 't kan, of 't bevredigend lukken zal. 2. Ik weet niet, of je misschien liever hebt, dat ik 't niet doe. 3. Ik weet niet, *waarin* het zou moeten. De Gemeenschap kan natuurlijk niet, voor Werk voel ik weinig. Groot-Nederland? De vertraging die de omweg over Z-Afrika meebrengt, heeft ook bezwaren. 4. Kun je mij dit nummer van De Gemeenschap lenen en misschien ook nog andere dingen van V.D. Ik ken zijn boekjes niet, zal ze ook voor deze gelegenheid niet allemaal lezen, maar een kleine oriëntatie lijkt mij een strategische noodzakelijkheid. Dan zijn er nog een paar speciale prikken in zijn stuk, die ik niet begrijp. Als het je nuttig lijkt, kom ik een en ander even bespreken en halen. Dat zou met V.d. Vies bezoek te combineren zijn. Terwijl ik dit schrijf, lijkt mij dat het beste. Het spaart veel overbodige schriftelijkheid. Hoor ik even, wat je ervan vindt, dan kondig ik mijn komst nog wel aan. Hart.gr. HAG

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 31 Oct. '39

B.G.

Hartelijk dank voor je briefje, door de intentie waarvan ik me zeer getroffen voel. Niemand liever dan jou zou ik de afstraffing van den Brabantschen paap toevertrouwen, maar doe het woord alleen, als je er zin in hebt. Ik geloof, dat hij dan als was in je handen zal zijn, en dat er een geur van gecompromitteerde wierook zal achterblijven. Het gekke is, dat ik altijd weer tracht te gelooven aan den eerbare motieven van zoo iemand; maar in dit geval kan ik ze heusch niet ontdekken.

Kom een en ander even bespreken, met Van der Vies. *Zaterdag* b.v. (behalve 's avonds) ben ik vrij, *Vrijdag* niet *Donderdag* de heele dag vrij, waarschijnlijk.

hart.gr. je MB

Ik zou in dit speciale geval, wat de plaats betreft, toch meer voor 'Werk' voelen dan voor 'Gr.Ned.', omdat ik daarin een kroniek

schrijf en er dus min of meer aan 'verbonden' ben. Maar dat is alles van ondergeschikt belang.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 16 Dec. 1939

Kraaijenlaan 36

B.G.

Mag ik je even met het volgende plannetje lastig vallen? Uit ons laatste gesprek concludeerde ik, dat je ontmoeting met Van Duinkerken bezig was een confrontatie te worden met de scholastiek, of de scholastische denkerij meer in het algemeen. Mijn idee is nu: wordt je stuk daarover niet bij uitstek iets voor een cahier Vrije Bladen? Ik zou bijzonder graag zoiets van je hebben, als het kon zelfs voor Januari; maar dat is uiteraard secundair. Schrijf mij hierover even, als je wilt.

Verder weinig nieuws, behalve dat ik met stalinisten aan het worstelen ben in het kader van het Comité van Waakzaamheid, dat moet plaats maken voor een comité, waarin de schoeljes, die Finland trachten te overweldigen, geen millimeter ruimte meer zullen vinden.

Ons beider hart. gr.

je

MB

Wanneer het accent niet in de eerste plaats op de polemieek van V.D. tegen *mij* valt, lijkt mij het feit, dat je die polemieek erbij betreft, geenszins een bezwaar voor onderbrenging in de V.Bl.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 21 Dec.39

B.G.

Blijkbaar heeft er een aanval van telepathie plaats gehad, als ik tenminste goed begrepen heb, want onze gedachten zijn

gelijktijdig over een ev. V.Bl.-cahier gegaan en de brieven dientengevolge gekruist. Ik ben na je mededeeling over den stand van zaken meer dan ooit nieuwsgierig naar de structuur van je stuk; zend het mij alsjeblieft zoo spoedig mogelijk, als je het af hebt!

Wij maken ons op om gedurende de feestdagen een beetje naar den Achterhoek te gaan, als alles meeloopt. Maar ik ben postaal voortdurend in Den Haag bereikbaar.

Hoorde je nog iets van Dirk Verbeek naar aanleiding van de toegezonden vertaling van R. en J.?

hart.gr.

je MB.

Ik zie in de krant, dat Vlam 1940 niet doorbrandt, maar dat er nu een Criterium komt. De titel is tenminste heel wat beter, niet zoo overdreven explosief.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

23 Dec. '39

B.G.

Ondanks de genomen voorzorgsmaatregelen hebben onze epistels toch weer gekruist. Hierbij dan 'Het Christendom', dat inderdaad geheel uitverkocht is; als het zoo intens besproken is op de U.B., moet het eigenlijk maar eens herdrukt worden bij gelegenheid.

Ik heb nu voor Januari maar definitief vastgelegd een bundel *Subjectieve Reportage* van *Lehmann*. Jouw essay zou dan uitstekend in *Februari* kunnen komen. Je hoeft je dan ook niet abnormaal te haasten; 1 Febr. moet het manuscript dan uiterlijk naar den drukker. Voor de circulatie zou ik het dan wel graag *begin Januari* in mijn bezit hebben.

hart.gr. geheel je

MtB.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 5 Jan.40

B.G.

Ik weet niet, hoever je al bent opgeschoten, maar lees toch nog even het artikel van V. Duinkerken in *De Tijd* van 4 Jan. Ik zal er in geen geval meer op ingaan, maar het is typerend voor de flumige methoden, die de man zich eigen heeft gemaakt. Op de paar feiten van illoyale klets, die ik hem destijds in Het Vad. presenteerden, heeft hij met geen woord geantwoord, maar nu *insinueert* hij, in een heel ander verband, opnieuw over deze quaestie, zonder dat een sterveling kan controleeren, welk figuur hij heeft geslagen.

Ik schrijf je dit alleen ter documentatie, *niet* omdat het van belang is voor je betoog, natuurlijk. Ontving je het V.Bl.-nummer, waarin Z.Ed. en ik samen over het Christendom essayeerden?

h.gr. je

MB.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 7 Jan 40

Beste G.

Vanmorgen kreeg ik je manuscript in handen, aangezien ik gisteren in Utrecht deelnam aan een geslaagde poging om de stalinisten uit het herijkte comité van Waakzaamheid te drukken. Ik begon dadelijk te lezen en hield niet op eer ik het manuscript uit had.

Mijn eerste, voorloopige indruk is die van den enthousiasten man, die eenvoudig genoten heeft van het stuk en zich gaarne een paar dagen wil gunnen om alles te laten bezinken. Je hebt zooveel 'overhoop gehaald', zooals de volksmond zegt, maar zonder iets overhoop te halen, dat op zijn plaats behoort te staan, dat ik voorloopig alleen maar wil zeggen, dat het resultaat 'mijn stoutste verwachtingen overtreft'. Inderdaad, dit is geen polemieek meer tegen een lummel als V.D., maar een vonnis over de scholastiek, waarbij de aanleiding langzamerhand geheel op den achtergrond raakt, nadat de lummel en passant even vernietigd is. Van Duinkerken lijkt mij na deze afrekening niet meer te bestaan, behalve in eigen juristenkring, waar hij door de wet der inertie natuurlijk nog tien jaar minstens zal bestaan. Het voortreffelijke van je betoog is echter, dat op dit aftreksel van Thomas niet meer nadruk valt dan strikt noodig is; je begint met hem niet te noemen en je eindigt met over hem heen een veel belangrijker probleem aan te snijden, waardoor het je volkomen lukt ook mij te doen vergeten. Dit komt je volledig toe; het slot is prachtig geschreven, ik kan het niet

anders noemen, geïnspireerd, 'poëtisch' en toch streng beheerscht. Maar ik vind in het heele stuk eigenlijk geen enkele zwakke plek, geen moment van 'te lang', geen seconde van verslapping, verveling. De compositie - dit terzijde opgemerkt - is ook zeer geraffineerd; de algemeene inleiding, de aftuiging van v.D., de 'overschrijding' van M.t.B., de apotheose... het is een geheel, waar niets af kan, een 'rhythmisch' geheel, zou Van Schendel zeggen.

Het belangrijkste is voor mij het begrippenpaar, dat bij jou Nietzsche's 'apollinisch-dionysisch' en mijn 'burger-dichter' vervangt. Alle begrippenparen zijn arbitrair, ze worden gerechtvaardigd door de persoonlijkheid, die ze opwerpt. Het lijkt me, dat 'juristisch' en 'historisch' bij uitstek de twee begrippen zijn, die jouw persoonlijke eigendom zijn geworden door de geraffineerde wijze, waarop je ze hanteert. In zulk een begrippenspel is het persoonlijke altijd de verwerking van een bepaalde verhouding tot het verleden; bij jou is de 'jurist' iets geworden, dat bij mij juist de historicus zou zijn geworden (en soms ook wel geworden is, in mijn artikel tegen Huizinga), omdat je het juridische in de bloed hebt opgenomen en daarna weer uitgespuwd. Excuseer deze schandelijke beeldspraak; het is Zondag. Je analyse van de scholastiek vind ik ronduit subliem, juist omdat die niets van een geleerdenpraatje heeft, maar midden in de jurist-historist-controverse staat.

Later meer en beter. Ik zend het stuk morgen door naar de twee mederedacteuren; mijn bedoeling is het, zoals ik je al schreef, het in Februari te plaatsen. Dat Stuiveling of De Gruyter bezwaren zouden hebben, lijkt mij uitgesloten.

hart.gr. van ons beiden je

MtB

Du Perron zou je graag nog eens hier zien, kun je volgenden week niet eens komen eten?

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, 8 Jan. '40

B.t.B.

Je zult begrijpen, dat ik erg blij ben met je spontane lof. Het leek mij zelf ook een aardig geheel, al weet ik heel goed, al merkte ik voortdurend, wat er nog aan mijn uitdrukkingsvermogen ontbreekt: vrij veel. Ook had ik soms het gevoel, allerlei dingen te veel van [Adamswege] op te halen, zodat het iets docerends heeft, maar ik weet ook niet, hoe mijn meningen te lozen, zonder ze te lozen. Enfin, dat het je bevalt, doet mij erg veel genoegen. Het wendt zich voornamelijk aan jou, laat ons zeggen voor 90%, voor 10% dan nog aan

enige anderen: ik heb gemerkt, dat ik voortdurend aan iemand schrijf, er is geen zin, of hij is aan een bepaalde lezer gericht: des te groter is mijn ingenomenheid met de aanvaarding ervan door 90% juist dier 'geadresseerden'. Je mag het geheel als aan je opgedragen beschouwen (dus: 100%), ik zet 't er maar niet op, dat wordt wat 'dik', het blijkt trouwens wel uit de inhoud. Overigens geven je opmerkingen precies weer, wat ik er ook het belangrijkste van vind; de compositie, waarbij V.D. op een gegeven moment in de vloer wegzakt, vind ik nog steeds lachwekkend. De scholastiek zou ik niet zo tot mijn beschikking hebben zonder het voortreffelijke boek van Louis Rougier: 'La Scolastique et le Thomisme', een echt geleerdenboek, dat voor geen mof in degelijkheid onderdoet, maar dat tevens savourabel en helder is, franse wetenschap op zijn best en daarbij kritisch en antipapistisch van opzet. Ik was ook geïmponeerd door de datering ervan: 1913-1924, voor de erin verwerkte stof is dat vrij kort, maar de wereldoorlog valt hierbij volkomen weg, is onbetekenend, als men niet naar het slagveld kijkt, maar naar de studeercel waarin een onbekende professor elf jaar heeft zitten werken. Ik heb een onbegrensd respect voor de specialisten van dit soort.

Ik was van plan Du Perron dezer dagen te schrijven, omdat ik een bezoek aan hem nog voor mij in petto had. Of ik hem bij jou of bij hem thuis ontmoet, is mij gelijk, dus ik wil graag binnenkort eens komen. Deze week ben ik nog bezig mij van een klein griepje te herstellen, dat mij zojuist bezoekt, maar in een van de volgende weken schikt het mij uitstekend. Du P. en jij zullen meer op bepaalde dagen gebonden zijn dan ik, spreek dus iets met hem af, dan kan ik mij daarnaar richten.

Hart.gr., ook voor Ant,

t.t.

HAG

Ik zou Du P.'s vrouw ook graag ontmoeten. Mijn moeder wist te onthullen, dat zij de dochter is van niet alleen haar nicht, maar ook jeugdvriendin; er blijken portretten van haar aanwezig te zijn in oude fotografie-dozen.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 12 Jan. '40

B.G.

De Du Perrons voelen alles voor een gemeenschappelijke maaltijd ten onzen huize. Nu is er de volgende week van allerlei beletsel; zullen we in principe afspreken *Maandag 22 Jan. ± 6 uur*? Komt er iets tusschenbeiden, dan stel ik een anderen datum in die week voor, ook Bep Du Perron is van zins, bij die gelegenheid jullie familie relatie definitief op te helderen.

Ik ben je zeer dankbaar voor je opdracht. Inderdaad, laat die er *niet* in drukken; ik ben van je gezindheid overtuigd en hoop, dat je te zijner tijd iets persoonlijks zult willen schrijven in een der exemplaren, te weten het mijne (dat je dus niet van de je toekomende 8 ex. behoeft af te zonderen!).

Ontving je van ons bureau het interview van mij met Van Eyck over den Vondelstoel? Dat muisje heeft een enormen staart van artikelen in alle kranten, zoodat ik graag een Vondelboer als extra-redacteur zou aanwijzen om al die stukken te lezen en te beantwoorden. Het is weer een frisch Roomsche zaakje - en daarom noemt de Maasbode de andere partij al vast antipapistisch.

Je essay heb ik door al die drukte nog niet kunnen herlezen; ik stuur het vandaag of morgen naar Stuivering, met een ander stuk van *Bonger*, over de vrouwenfiguren van Vondel. Ken je dezen man? Hij maakt op mij schriftelijk een zeer geschikten indruk. Zijn stuk heeft hij op mijn verzoek omgewerkt en gesnoeid; het lijkt mij nu heel aardig en bruikbaar voor een V.Bl. cahier. Meer niet, maar ook niet minder. Was hij in jouw tijd P.C.-redacteur? Heb je - van P.C. gesproken - ook eenig schrijfsel gezonden voor het lustrumnummer? Ik bewerkstelligde iets.

Opmerkelijk voor Vondelboer no.2, zijnde onzen braven Anton v. D., is weer, dat hij, na in 'De Tijd' even geïnsinueerd te hebben, dat de informaties van het Vad. wel een persoonlijke aanval zouden beteekenen, na de onthullingen van V. Eyck in zijn blad *in alle talen* zwijgt! Hij neemt alle artikelen van De Maasbode *tegen* V.E. over, maar heeft van het interview zelf nog *geen letter* overgenomen! Juristenteknik waarschijnlijk. Dan toch maar liever Uzzeltje.

hert.gr. van ons beiden

je M tB.

Menno ter Braak aan H.A. Gomperts

Den Haag, 23 Jan.40

Kraaijenlaan 36

B.H.

(Laten wij de voornamen gebruiken als symbool van een weer verder gevorderde vriendschappelijke verhouding!) Dank voor je brief; ook wij vonden de bijeenkomst bijzonder gezellig. Ik hoop je volgende week in het café te ontmoeten. Je interpretatie van het artikel in het Holl. Weekbl. zal vermoedelijk wel juist zijn; jammer, dat zoiets nooit te bewijzen is. Ik ben overigens lichtelijk beroerd van die Vondelzaak, omdat ik in de kern voor het heele probleem, waar het met zooveel passie om gaat, niet werkelijk voel. Met dat al moet het spel volgens de regels gespeeld worden, en in vollen ernst helaas, nu Van Eyck het op gang heeft gebracht. Als Van Duinkerken zijn begeerde stoeltje krijgt, ben ik overigens blij voor hem; hij verdient het, omdat hij het zoo heelemaal niet verdient.

Wat anders: tot mijn verbijstering kreeg ik vandaag een brief van Stuiveling, vol met schoolmeesterlijke betuttelingen van je essay. Ik ben er eerst van geschrokken, maar achteraf doet het mij plezier, dat hij blijkbaar de kwaliteit van dit werk niet ziet; want ook hij is, bij al zijn litt.historische scherpzinnigheid, een frik, en het zou wel wonder zijn, als hij dit stuk niet 'moeilijk' en 'zelfingenomen' enz. vond. Ik heb hem nu een brief met de puntjes op de i geschreven en het manuscript naar De Gruyter gestuurd om zoo spoedig mogelijk diens meening te vernemen. Stuiveling is overigens vóór, maar je moet allerlei veranderen, b.v. den term 'boerenbedrog' en zoo. Ik heb hem geschreven, dat ik dergelijke vitterij t.o.v. Bonger kon begrijpen, maar dat ik (nog daargelaten, dat ik het er glad mee oneens ben) niets hoegenaamd voel voor redactioneële inmenging in de zaken van een auteur, wiens niveau voor zich zelf spreekt. Ik ben er op blijven staan, dat het stuk in Februari verschijnt (daar was hij ook tegen, omdat wij 'den schijn moeten vermijden' het in verband te brengen met de Vondelrel!), en dat het *integraal* verschijnt; hoogstens zouden zijn bezwaren, aldus mijn antwoord, aan jou bij wijze van opinie kunnen worden voorgelegd, waarvan je dan naar eigen goedvinden al dan niet (bedoeld is m.i.: niet) gebruik kunt maken.

Ik ben het meest geschrokken van de schoolmeesterachtigheid in dit oordeel, het 'aanstrepen' van de 'fouten' (die er niet zijn) met rood potlood. In ieder geval belooft dit een interessant meningsverschil te worden tusschen mijn geachten confrater en mij. Wees ervan verzekerd, dat ik op dit punt 'pal sta'; als ik mij in dit essay zou hebben vergist, zou ik geen smaak meer hebben, daarvan ben ik zeker, en ik verdedig dus, zeer egoïstisch, mijn eigen smaak, mijzelf. Dit voorloopig in strikt vertrouwen, want het oordeel van De Gr. zal pas een formeele situatie scheppen. Van mijn correspondentie houd ik copie, die je wel onder oogen krijgt.

Het geval V.d.Vies zal ik in het oog houden, zoodra er iets te schrijven valt over het onderwerp. Ik vrees, dat men in die wereld moet intrigeeren om iets te bereiken.

hart.gr., je

Menno ter Braak

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Amsterdam, 25 Januari '40

Beste Menno,

(ik neem je voorstel betr. de voornamen graag aan, ik heb zelfs iets tegen achternamen) Ik schrijf nog even, om je te melden, dat, nu het P.C.-diner in Amsterdam zal plaats hebben, ik er wel aan zal meedoen. Ik hoop, dat je ook nog gevolg zult geven aan je oorspronkelijk plan, om aan te zitten. Er wordt die dag ook van andere zijde getracht, beslag op je te leggen, vandaar deze aansporing. Ook Dekking zal het plezierig vinden (anderen natuurlijk ook, maar dat weet ik niet zo), als je erbij bent. Het is apres tout toch een curieus geval, dat men niet verzuimen mag! Als het vervelend is (maar wij maken het gezellig), kunnen wij altijd nog deserteren.

De stuivelingse reactie verwondert me niet. Alle stuivelingen zullen zo reageren. Wat niet wegneemt, dat hij met een enkele streep wel gelijk kan hebben. Ik wil ze wel eens bekijken ('Boerenbedrog' verander ik niet, de scholastiek *is* boerenbedrog). -Ik stel in elk geval je verdediging van deze smaak zeer op prijs! En ben nieuwsgierig naar het oordeel van De Gruyter. Ik denk, dat hij het ook 'moeilijk' zal vinden: jij bent wsch. bevooroordeeld en bovendien beter in staat de betr. gedachtengang te begrijpen. Maar hoe het ook zij, ik hoop, dat het je geen verdere onaangenaamheden bezorgt (ik heb niets tegen conflicten, maar bezorg ze niet per se aan 'onschuldigen').

Dus, ik neem aan: tot Zaterdag.

Hart.gr. voor Ant en jou

t.t.

Hans Gomperts

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Wijk, 26 Febr. '40

'Westerduin'

B.M.

Ik ben benieuwd naar het antwoord, dat je t.z.t. geven zult, alhoewel het met dat 'passeren', dat je mij toedicht, niet zo'n vaart loopt, geloof ik. Onze verschillen zijn ten slotte nuancekwesities, die voortvloeien uit onze verschillen... Volgens Van Leeuwen, (die mijn afzondering deelt), zou mijn critiek jou niet raken, omdat het jurisme, dat ik je in de schoenen schuif, ongeveer zou vallen onder wat ik noemde 'intercatastrofale ironie'. Ik weet niet, of hij daarin gelijk heeft. Die ironie is inderdaad veel meer 'gemeend' dan wat men zo dagelijks ironie noemt, maar misschien is jouw 'jurisme' in nog grotere mate 'gemeend'. Schrijf eens, wat je daarover denkt. Indien V.L. gelijk heeft, dan is de 'kardinale vraag', die je opwerpt, in hoeverre iemand zich door zijn eigen jurisme kan laten binden, zonder zijn historisme te verraden, daarmee vrijwel 'beantwoord'. Ik ben mij er overigens van bewust, hoeveel overeenkomst dit z.g. passeren kan hebben met het 'passeren' op een bergpas, waarbij men in de zig-zag soms 'verder' blijkt te zijn, dan een ander, die dit 'verder' al weer lang achter zich heeft. Ik zeg niet, dat het in ons geval zo is, want ik overzie die weg niet genoeg, omdat te kunnen beweren, (juist daardoor kan ik mijn critiek staande houden), maar ik houd rekening met de mogelijkheid. Essentieel is inderdaad, dat ik vrijer sta, zoals je schrijft, minder ingeschakeld ben in de maatschappij; het is best mogelijk, dat dat samen hangt met het leeftijdsverschil en met mijn toevallig feitelijk buitenstaanderschap.

Is het niet mogelijk, die roman nu eens te *schrijven*, b.v. door je beroepswerk met wat minder toewijding te doen? Het lijkt mij niet gezond, daar zo lang mee rond te lopen. Wat rijp is, moet eruit en ik ben erg nieuwsgierig. Wat is eigenlijk 'tragisch leven'? Het lijkt mij zo, dat, als men hiervan een definitie geeft, òf iedereen eronder valt, of niemand. - Laat het niet langer van Hitler (en [Dens]) afhangen!

Hier is het poollandschap, dat aan het strand te zien was, plotseling verdwenen, maar de staat van beleg met al zijn ongemakken van verboden en krijgshaftigheid is gebleven. Wij leven tussen betonnen duinen met opzichtige camouflages en op zee wordt veel geschoten en getoeterd. Overal loopt het jonge prikkeldraad al uit. Wij leven in onmin met de koddebeiers, maar in grote min met de vogels, die ook al niet bang zijn. De hoogovens in Velsen maken meer lawaai dan de zee, zodat bommen altijd nog wel iets goeds kunnen doen. Over het beroepsjurisme zou ik vele litanieën kunnen aanheffen, maar ik slik ze in. - Ik hef er wel een aan over de revisie van de 'Catastrofe', die mij onthouden bleef en die door Leopold met een zo ongelooflijke eigenwijsheid is verricht, dat ik mij hevig geërgerd heb. Bij alle mannelijke dieren of zo heeft de man enen aangeplakt en dan nog zo vaak fout of niet... Als hij dan denkt dat het fout is, om ze weg te laten, waarom gunt hij mij dan niet eens mijn eigen fouten? En dat heet vrije bladen! En accenten op elite enz.enz. Er staan ook nog wel fouten van mij in, maar *die* heeft hij *niet* verbeterd. Het is werkelijk een catastrofe.

Hart.gr. voor jullie beiden t.t. Hans.

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Wijk, 3 Maart '40

B.M.

Ik heb De Groene nog niet gezien, maar krijg hem morgen. Edelmoedigheid had ik niet verwacht, maar achteraf gezien, ligt dat nu wel volkomen op zijn weg. Wat men voor een baantje en aanzien al niet over moet hebben: als men een fielt is, moet men zelfs edel doen. De Streberei die hierachter zit is niet zo maar een gril. En daarmee verdwijnt deze heer volkomen uit mijn gezichtsveld. Als zijn stuk, wat ik uit je woorden begrijp, dus ook het tegendeel van uitstekend is, lijkt het mij beter, hem *niet* te antwoorden. Hij heeft de gelegenheid gehad, de handschoen op te nemen, als hij in plaats daarvan strijkages gaat maken, dan is hij een laffe zak en dan is – dunkt mij – het geheel aesthetisch bevredigender, als jij je verder niet met hem inlaat. Het kan zijn, dat ik er anders over denk, als ik dat stuk gelezen heb, maar ook overigens moet je je natuurlijk niet aan mij storen, als je vingers werkelijk zo onhoudbaar hard jeuken. Maar ik voel er voor, om met de juristen te zeggen: V. Duinkerken wordt geacht niet meer te bestaan.

Hierbij tevens enige correcties. Ik heb alle spellingskwesties terzijde gelaten en ook overigens niet precies gekeken, of ik nog fouten vergat. Kan Leopold dat lijstje niet ook leggen in ex.-Catastrofe, die hij nog verstuurt? Overigens, ik apprecieer je voorstel, om de zaak zo te 'herstellen', maar het is mij ook (evenmin) wèl, als het niet gebeurt.

Las ook met belangstelling, maar zonder verbazing, de last van Last. Maar zolang Gide niet katholiek wordt, maakt de Maasbode weinig kans, denk ik. Och, och.

Hart.gr. Hans.

H.A. Gomperts aan Menno ter Braak

Wijk, 11 Maart '40

B.M.

Nog wel dank voor verschillende goede gaven. Ik had op je advies Rauschning besteld en ontving het boek vóór de inbeslagneming. Het heeft mij een hele dag verpest, omdat het mij tegelijk boeide en slaperig maakte van weerzin. Ik besepte ook, dat men inderdaad *verandert* door zich met dit heer te meten en dat de 'nieuwe elite'

ook werkelijk nodig kan zijn als bestrijding van dit gevaar. Jij hebt je intensief met die bestrijding beziggehouden, ik heb liefst zo weinig mogelijk aan het gevaar (aan dat gevaar) willen denken (zonder te vergeten, dat het er is), ziedaar misschien de oorsprong van ons 'geschil'. Ik ben er dan ook een dag ziek van geweest, vooral ook omdat het formaat van H. zoveel groter is dan ik dacht, omdat hij zoveel vooroordelen overwonnen heeft (wat ik steeds als criterium van intelligentie pleeg te laten gelden) en tegelijkertijd zo mateloos muf en ranzig is. Maar als ik afzie van concrete smaakverschillen, energie, fanatisme, bekwaamheid, wat je maar wilt, had ik enige moeite te ontdekken waarom nu eigenlijk Hitlers nihilisme zich onderscheidt van het mijne. Nietzsche en Karl May, die hij bemint, zoals je in je voorwoord schrijft, zijn twee schrijvers, die ik *beiden* zeer bemin (Het is vast niet waar, dat Greshoff, zoals hij in Gr.-N. schrijft, op zijn tiende jaar over Karl May heen was. Ik vind hem nóg een groot schrijver.) Als ik dus toch zou willen aangeven, waar het verschil wel zit, dan ontbreken mij de woorden. Misschien wordt er gedeeltelijk iets van aangeduid door de formule 'the winner shall take nothing' een comédie-loze grootmoedigheid, die iemand als H. volkomen onbekend is (zelfs de grootmoedigheid als effect kent hij niet). Maar voor de rest... Misschien toch zo iets als de nieuwe elite, een stukje vastheid, jurisme. Het voorwoord heb ik nog meer geboeid en zonder weerzin of slaap gelezen. Het leek mij veel belangwekkender dan je kroniek over de mentaliteit in Gr.N. Het genie van de vereenvoudiging is een bruikbare term, hoewel natuurlijk ieder genie iets daarvan hebben moet. Dat van de neutraliteit weten we eigenlijk wel. Wilde je het verbod van Rauschning ermee tegenhouden? Als ik het goed begrepen heb, is er trouwens geen verbod (dat kan ook niet, tenzij de militaire overheid bij staat van beleg het verbiedt), maar een vervolging van de uitgever wegens belediging v.e. bevriend staatshoofd, gepaard met inbeslagneming hier en daar. Ik weet niet, of er concrete beledigingen in voorkomen: in dat geval wordt Leopold veroordeeld en is het boek practisch verboden. Maar als die concrete beledigingen er niet in staan, zal de rechter niet zo gauw veroordelen; die heeft zich van neutraliteit etc. niets aan te trekken. Ik vermoed, dat de goede Leopold dus vrijgesproken zal worden (wat hij niet verdient als correctie-wijsneus) en het boek weer vrijgegeven.

Met de Standaard heb ik mij zeer geamuseerd. Het is ongelooflijk. Zo moesten ze meer doen, die zondagshuichelaars. Ik ben benieuwd te horen, hoe ze gereageerd hebben. Het zou eigenlijk niet gek zijn, die meneer H.B. (Besselaar?) aan te klagen wegens plagiaat. - Maar dat soort gedachten geeft mijn vak mij in, waaraan ik langzaam versuf.

Hart.gr. aan jullie beiden,

t.t.

HAG.